

R440
1949/6

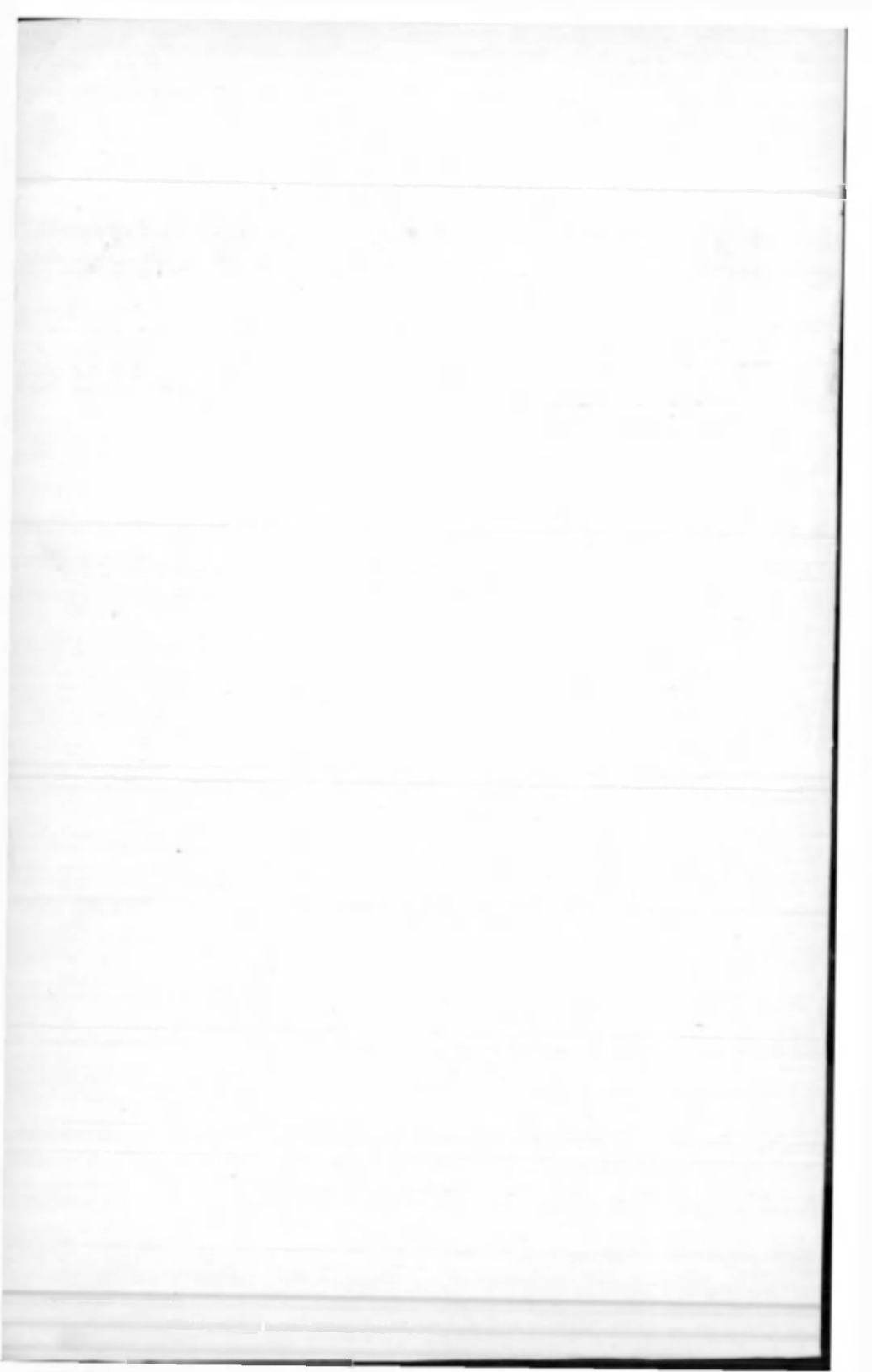
ШАРҚ ЎОЛДУЗИ

6

ЭКС.
№ 2

1950
ТОШКЕНТ

K440
1949/6

ШОС АР'К ЮЛДУЗИ

ОЙЛИК АДАБИЁТ ВА САН'АТ ЖУРНАЛИ

ЎЗБЕКИСТОН СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИ СОЮЗИ

6

ИЮНЬ

ТОШКЕНТ

1949

МУНИДАРИЖА

	Бет
Марксизм-ленинизм классикларининг А. С. Пушкинга муносабати.	3
Илғор адабиёт ва ижтимоий оғ арбоблари А. С. Пушкина ҳақида.	4
М. Ю. Лермонтов. Шоирнинг ўлими. Ше'р.	7
А. С. Пушкин. Тош меҳмон	9

А. С. ПУШКИН ШЕ'РЛАРИ

Чаадаевга атаб	26
Сибирьга мактуб	27
Анчар — заҳар дарахти	27
Кўзёши	30
Чол	31

*

Мирза Фатали Охундов. А. С. Пушкиннинг ўлими ҳақида Шарқ поэ- маси	32
И. Новиков. Греklar кўзғолони	35

ЎЗБЕКИСТОН ШОИРЛАРИ А. С. ПУШКИН ҲАҚИДА

Султон Жўра. Пушкинга. Ше'р	58
Ойбек. Пушкин. Ше'р	59
Фозил Йўлдош ўғли. Пушкинга. Ше'р	60
М. Шайхзода. У кун. Ше'р	61
С. Сомова. Пушкинга. Ше'р	62
	63
В. Липко. Поэзия кўёшига. Ше'р	64
Мирмуҳсин. Пушкин номида колхоз. Ше'р	65
	66
Ҳ. Ниёзий. Эрк куйчисига. Ше'р	67
Ж. Абдуллахонов. Пушкин ҳайкали. Ше'р.	69

МАҚОЛАЛАР

В. Зоҳидов. Биэнинг Пушкин	70
Ж. Шарифий. Пушкин ўзбек тилида	79
Карелова. Пушкин лирикаси Ўзбекистон композиторлари ижодида	84
А. А. Семёнов. Александр Сергеевич Пушкин ва бир Шарқ ҳулёмаси.	90

*

А. Сопочов. Москвадилар характери. Пьеса	94
	122

МАРКСИЗМ-ЛЕНИНИЗМ КЛАССИКЛАРИНИНГ А. С. ПУШКИНГА МУНОСАБАТИ

И. СТАЛИН

Гитлерчилар партияси — демократик эркинлик душманларининг партиясидир, ўрта аср тескаричилиги ва қиргинчи қора гуруҳчилар партиясидир...

Номус ва виждондан маҳрум бўлган мана шу кишилар, ҳайвон сифат кишилар, Плеханов ва Ленинни, Белинский ва Чернишевскийни, Пушкин ва Толстойни, Глинка ва Чайковскийни, Горький ва Чеховни, Сеченов ва Павловни, Репин ва Суриковни, Суворов ва Кутузовни етиштирган буюк рус миллатини қириб ташлашга разилонга да'ват қилмоқдалар...

ПОЛЬ ЛАФАРГ

Маркс 50 ёшга етган вақтида рус тилини ўрганишга киришди ва бу тилнинг қийинлигига қарамай, уни олти ой чамаси вақт ичида шу қадар ўрганиб олдики, рус шоир ва адибларининг асарларини завқланиб ўқийдиган бўлиб олди, рус ёзучиларидан айниқса Пушкин, Гоголь ва Шchedринни жуда қадрлар эди.

Н. К. КРУПСКАЯ

Мен Сибирьга Пушкин, Лермонтов, Некрасов асарларини олиб бордим. Владимир Ильич буюк китобларни кроватининг ёнига... қўйиб қўйди; шу китобларни кечқурунлари қайта-қайта ўқир эди. Айниқса Пушкин асарларини кўпроқ севарди.

ИЛҒОР АДАБИЁТ ВА ИЖТИМОИЙ ОНГ АРБОБЛАРИ А. С. ПУШКИН ҲАҚИДА

А. М. ГОРЬКИЙ

Буюк Пушкин энг улуғ ифтихоримиз ва Россиядаги ма'навий кучларнинг мукаммал ифодасидир.

Даставвал, Пушкин халқ ижодиётига э'тибор берган ва уни давлатнинг „халқчилик“ ғоясига ҳам сарой шоирларининг мунофиқона майилларига мослаб сохталаштирмай адабиётга олиб кирган биринчи рус ёзучиси бўлди; у халқ қўшиғи ва эртагани ўз таланти билан беизди, лекин уларнинг ма'носини ва кучини ўзгартирмади.

Пушкин... улуғ рус ёзучиси, ўзининг гўзаллиги ва донолиги билан мафтун қилучи эртақлар яратган халқ шоири, биринчи реалистик роман—„Евгений Онегин“нинг автори, энг яхши тарихий драмамиз „Борис Годунов“нинг автори, — ше'рнинг гўзаллиги жиҳатидан ҳам, ҳис ва фикр ифодасининг кучи жиҳатидан ҳам ҳозирги кунгача унга ҳечким етиб ололмаган шоир, улуғ рус адабиётининг отаси бўлган шоирдир.

Пушкин — адабиётнинг биринчи даражали муҳим аҳамиятга эга бўлган миллий иш эканини, бу маҳкама ишидан ва сарой хизматидан аллақанча юқори эканини ҳаммадан олдин ҳис қилди, у адабиётчи деган унвонни ўзига қадар кўрилмаган юксақликларга биринчи булиб кўтарди. Унинг кўзида шовр: халқнинг бутун ҳис ва ўйларини ифода этучидир.

У... ўз замонининг улуғ рус шэиригяна эмас, балки барча халқларнинг улуғ шэири... бутун жаҳонга шухрат чиқарган шоир эди...

Н. Г. ЧЕРНИШЕВСКИЙ

Пушкинга қадар Россияда чинакам шоирлар бўлмаган... У бизнинг поэзиямизнинг ҳақиқий отаси, рус оммасида олижаноб эстетик завққа муҳаббат уйғотган мураббийдир...

Н. А. ДОБРОЛЮБОВ

Пушканиннг аҳамияти фақат рус адабиёти тарихидагина эмас, балки рус ма'рифати тарихида ҳам буюқдир. У рус кәшиларини биринчи бўлиб ўқишга ўргатди, — бу унинг улуғ хизмати дир. Унинг ше'рларида жонли рус тили биринчи марта ўз ифодасини топди ва бизга чинакам рус дун'еси биринчи марта очилди.

А. И. ГЕРЦЕН

Қуллик ва мусибат ҳукми сурган вақтларда Пушкиннинг жаранглама ва ма'нодор куйларигина эшитилиб турди; бу куйлар ўтмиш замонларни кўз олдимизда гавдалантирди, ҳозирги замонга мардонаворлик бағишлади ва узоқ келажакка жар солди.

Н. В. ГОГОЛЬ

Пушкян номи тилга олинган замонно фикрда рус миллий шоирининг ёрқин сиймоси гавдаланади. Ҳақиқатан ҳам, шоирларимизнинг биронтаси ундан юқорироқ миллий шоир деб атала олмайди; бу ҳуқуқ унинг ўзигагина берилган.

Ф. Е. ОДОЕВСКИЙ

„Пушкин!“ Сан'ат чўққиларига чиқиб олган сан'аткорлар орасида ҳам, оддий одамлар орасида ҳам, унинг ше'рларини бир умр ўқимаган, лекин бошқалардан эшитган кишилар ичида ҳам унинг номини тилга олсангиз,—бу ном ҳарерда электр қувватидек ларзага келтиради.

А. П. ЧЕХОВ

Лермонтовнинг „Тамани“ блан Пушкиннинг „Капитан қизи“ ... шинам рус ше'рининг нафис проза блан бир тан бир жон эканлигини яққол исбот қилади.

Пушкин бизга туҳфа қилган хазиналар ҳақиқатан ҳам буюк ва бебаҳодир.

Е. А. БАРАТИНСКИЙ

Бизнинг ажойиб тилимиз ҳамма нарсага қобил, гарчи мен буни амалда кўрсата олмасам ҳам, лекин сезиб тураман. Бизнинг тилимиз Пушкин учун, Пушкин эса тилимиз учун яратилган.

Г. И. УСПЕНСКИЙ

Пушкин рус илҳом парисининг жўшқинлигидир... Пушкин дўстининг узоқдаги овозини ҳам, лўли қизининг жавлишини ҳам, Грузия куйларини ҳам, бургут ҳайқяригини ҳам, океаннинг ғамгин ҳасратини ҳам эшитади... Пушкин ўз қиёфаси билан жаҳон миябарига кўтарилади... Пушкин ҳарқандай халқда ва ҳарқандай тилда ҳурмат ва шуҳрат топади.

Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ

Бизнинг бутун адабиётимизда шубҳасиз даҳолардан, шубҳасиз янги фикр соҳибларидан фақат учтагина бўлган: Ломоносов, Пушкин ва қисман Гоголь.

Г. Р. ДЕРЖАВИН

Менинг замоним ўтди... Ҳа демай дунёга бошқа бир Державин келади: у лицейдаёқ барча ёзучиларни орқада қолдириб кетган Пушкиндир.

И. С. ТУРГЕНЕВ

Умид қиламизки, шовр асарларини ҳозир ўқий олмайдиган оддий халқимизнинг фарзандлари ҳам кўп ўтмай Пушкин деган номнинг нима эканлигини билиб оладилар.

А. В. КОЛЬЦОВ

Александр Сергеевич Пушкин вафот этди...

Осий тақдир! Ажабо, бизда ўлганлар каммиди? Э воҳ, улим ўз балосини ҳад'я қилишга Пушкиндан бошқа киши тополмадимми? Нобакорлар кўп-ку ахир дун'ёда! — Нега уларни ардоқлайсан, нега асрайсан? Нобакор тақдир!

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ

ШОИРНИНГ ЎЛИМИ

Қасос, подшоҳим, қасос истайман,
Тиз чўкай сенинг оёқларингга:
Жазола қотилни адлинг блан,
Уни қатл айла, то бундан буён
Етсин одил ҳукминг наслларга,
Золимлар ибрат олгайлар бундан.¹

Шоир халок бўлди — номус қурбони,
Қасосга ташналик, тўшда қўрғошин,
Бахллар аҳлининг ғийбат бўҳтони
Хам қилди шоирнинг ғурурли бошин.
Ҳеч чидолмади шоирда виждон
Фасодга, ғийбатга, туҳматга қарши
Киборлар фикрига қўзғади ис'ён
Яна ҳам тоқ қолди... Ўлдирилди у.
У-ку ўлдирилди... Энди фиғонлар,
Қалбаки махташлар шовқини нега?
Ожив оқланишлар кимга ҳам даркор?
Бу ишга тақдирнинг ҳукмидир эга...

Сиз масми энг олдин та'қиб остида
Шу дадил, ҳур таб'ни этганлар қувғин,
Сўнучи чўғлардан эрмак қасдида
Қалаб қўйдиларинг даҳшатли ёнғин?
Қийналди бечора... Энди бўлинг шод,
Сўнгги азобларга чидолмай тинди,
Муҳташам гултожи бўлибди барбод,
Ажойиб даҳонинг чароғи сўнди.
Тўппонча ўқталди шоир қотили...
Қақшатғич бир зарба... Нажот ҳечқанча!
Пинагин бузмади унинг пуч дили,
Қўлида титрамай турди тўппонча.
Ғалати эмасми?.. Узоқ эллардан
Келучи юзларча қочқинлар каби
У бизга йўлиқди қазо-кадардан.

¹ Жан Ротрудан.

Кўнглида — бахт, амал овлаш талаби.
Ёт юртнинг тилини, расмини, йўлини
У кулиб масхара қиларди ёмон,
Бизнинг ша'нимизга бермади омон,
Тушинаолмасди шу қонли замон
Қандай бир кишига кўтармиш қўлини?..
У ўлди... хокини қучди бир мазор,
Худди у ажойиб тароналарда
Куйлаган нома'лум, лекин беозор
Қўшиқчи сингари рашк ичра банда
Нисофсиз бир қўлда бўлди хору-зор.
Нега у танти завқ, дўстликни ташлаб
Шу бахл ва бўғиқ оламга кирди?
Эркин қалб, қизгин ҳис бу ерда хароб.
Тўхматчи пастларга нега қўл берди?
Қалбаки гапларга ишонди нечун,
У-ку билар эди одамлар ичин?
Аввалги гултожин бошидан олгач,
Унга киягиздилар тиканли бир тож.
Бу тожнинг яширин игнаси оғу,
Шарафли манглайга яра ва қайғу.
Муттаҳам нодонлар шиприндисидан
Заҳарга айланди сўнгги дамлари,
Ўлди-ю, чиқармай ўчни эсидан,
Дилида алданган умид ғамлари.
Гўзал қўшиқларнинг саслари ўчди,
Ортиқ эшитмайсан уларни энди,
Ўзи тор, қоронғи маконга кўчди,
Лабларга босилган муҳри-абадий.
Сиз эса пастликда донг отган бадном
Ота-боболарнинг кибор авлоди,
Бенасиб уруғлар қолдигин тамом
Банда оёғингиз босди — топтади.
Сиз, тахт атрофида очкўз аламон
Хуррият, даҳонинг, шоннинг жаллоди,
Қонунлар сиз учун пана-соябон,
Суд ҳам, ҳақиқат ҳам жимжит туради!..
Лекин, эй бузуқлик маҳрамлари, бор,
Бор ҳукми, илоҳий: у сизни кутар,
Олтин, кирай деса, беркдир у дарбор,
Бўлғуси ишларни олдиндан битар.
У маҳал сизларга ҳеч қор этмайди,
Беҳуда лофларинг, ғийбат-бўҳтонинг,
У қора қонларинг ювиб кетмайди
Шоирнинг мусаффо, табаррук қонин.

ШАЙХЗОДА
таржимаси.

А. С. ПУШКИН

ТОШ МЕҲМОН

Leporello. O statua gentilissima
Del gran Comandatore!..
... Ah Padrone!

Don Giovanni *

БИРИНЧИ САҲНА

ДОН ГУАН ВА ЛЕПОРЕЛЛО

- Дон Гуан. Биз шу ерда кутажакмиз тунни. Ниҳоят, Шу Мадриднинг қопқасига етдик. Ҳа демай, Мўйловимни плаш блан, қошни бўркила Ёпиб, таниш кўчалардан елдай учаман. Нима дейсан? Мени биров танирмикан-а?
- Лепорелло. Ҳа! Мумкин Дон Гуанни танимоқ зинҳор! Ахир, ундай кишиларнинг сон-саногги йўқ!
- Дон Гуан. Нечун ҳазил? Ким танийди?
- Лепорелло. Биринчи посбон, Бирор лўля, ё учраган сармаст созанда, Ёки эски бир жўрангиз, плашни кийиб Қиличини қўлтиғига қисган беҳаё.
- Дон Гуан. Танийберсин, бокиси йўқ. Қиролнинг ўзи — Дуч келмаса басдир менга. Ростин айтсам, мен Мадрида ҳечбир кимсадан кўрқмайман асло.
- Лепорелло. Дон Гуаннинг ижозатсиз, сургундан қайтиб, Мадридга кирганлиги эрта кундаёқ Қиролгача бориб етар — хўш, айтинг-чи, у Сизни нима қилар?
- Дон Гуан. Яна жўнатар такрор. Ахир, улар кесмаслар-ку менинг бошимни, Мен хиёнат қилганим йўқ ахир давлатга.

* Лепорелло: О, буюк командорнинг сеvimли ҳайкали!.. Сх, афанди!
„Дон-Жуан“.

Қирол мени севиб туриб бадарға қилди;
Улдирилган у кишининг аҳли-хонаси —
Жонимга қасд қилмасин деб...

Лепорелло

Буни қаранг-а!

Дон Гуан.

Сиз бу ерда тинч юрсангиз ма'қулроқ эди.
Кечирасиз каминани! Мен у ерларда
Елғизликда ўлай дедим. Қандай одамлар,
У қандай ер! Осмони-чи?.. Худди тутунзор.
Хотинлар-чи? Эй сен тентак Лепореллом, бил;
Андалуснинг энг оддий бир деҳқон хотинин
Ўша ернинг дилбарига алишмайман мен.
Улар аввал кўм-кўк кўзи, оппоқ бадани,
Камтарлиги, ҳаммадан ҳам янгилиги-ла
Менга ёқди — кўзларимни қувонтиролди;
Минг шукурки, тезда фаҳмим етди барига —
Улар блан яқин бўлмоқ гуноҳ деб билдим —
Уларда жон асари йўқ — мум қўғирчоқлар!
Оҳ бизларнинг хотинлар-чи!.. Аммо, қара-я,
Бу ер бизга таниш; сен ҳам таниёлдингми?

Лепорелло.

Таниганда қандоғ: бу ер худди Антоний —
Монастири. Сиз бу ерга кўп келардингиз,
Бу чорбоғда отингизни ушлаб турардим.
Рост сўзласам, бу, — ла'нати вазифадир. Сиз
Вақтингизни менадан кўра хуш ўтказгансиз —
Ҳа, ишонинг.

Дон Гуан

(уйчан). Оҳ бечора гўзал Инеза!

Лепорелло.

Энди у йўқ! Уни қандай яхши кўрардим!
Инеза! Ҳа, у қора кўз... Ҳамон эсимда.
Уч ой унга сиз хушомад қилиб юрдингиз,
Аммо иблис сизга ахир мададга келди.

Дон Гуан.

Июль ойи... Тунда. Унинг ма'юс нигоҳи,
Жонсиз-жонсиз лабларидан ғалати бир завқ,
Ажиб роҳат олган эдим. Бу кўп таажуб.
Уни гўзал эмас деган эдинг шекилли.
Ҳа, чиндан ҳам, унда асл чирой кам эди.
Фақат кўзлар, унинг ёниб турган кўзлари...
Ва боқиши... Мен у каби нафис боқишни
Учратолган эмасман ҳеч... Овози эса
Худди бемор товушидай сокин ва ожиз.
Унинг эри тош юракли муттаҳам эди,
Буни кейин билиб қолдим... Эссиз Инеза!..
Бокиси йўқ, янгилари топилди.

Лепорелло.

Бу ҳақи!

Дон Гуан.

Омон бўлсак, яна кўли топилғусидир.

Дон Гуан.

Бу ҳам тўғри.

Лепорелло.

Боргандан сўнг, Мадридда энди
Қайсибирин ахтарамиз?

Дон Гуан.

О, Лаурани!

Мен ўшанинг ҳузурига югураман,

Лепорелло. Соз!
Дон Гуан. Эшигингни қоқажакман — агар уйида
Биров бўлса, деразадан қочсин — сўрайман
Лепорелло. Бу турган гап. Хурсандчилик чакки бўлмади.
Марҳумалар бизни узоқ безовта қилмас.
Биров келар, ким бўлса у?

(Роҳиб киради)

Роҳиб. Ҳозир шу ерга
У келади. Ким бу? Булар Дона Аннанинг
Одамлари эмасмикан?
Лепорелло. Йўқ, йўқ,— бизлар ҳам —
Ўзимизга ўзимиз бек Зиёрат қилиб
Юрмоқдамиз.
Дон Гуан. Хуш сиз кимни кутиб турирпсиз?
Роҳиб. Дона Анна марҳум эри мақбарасига
Ҳозир етиб келажақдир.
Дон Гуан. О, Дона Анна
Де-Сольва! У, ўлдирилган марҳум командор
Рафиқаси... Эслолмайман ким улдирганин?
Роҳиб. Фаҳш, виждонсиз, худосини сотган Дон Гуан.
Лепорелло. Оҳо! Буни қаранг-а! Дон Гуан қиссаси
Хатто сокин монастырьга кирибди. Энди
Узлатдаги зоҳидлар ҳам куйлар мадҳини.
Роҳиб. Балки сизга танишдир у?
Лепорелло. Бизгами? Асло
Ҳозир қайда бўлса экан у?
Роҳиб. Бу ерда йўқ,
Узоқларда, бадарғада.
Лепорелло. Худога шукур.
Қанча олис бўлса, шунча яхши. Барча шу —
Бузуқларни битта қопга солиб, биракай
Худ денгизга ташлаш керак.
Дон Гуан. Бу қанақа лоф?
Лепорелло. Сукут сақланг; мен атайин шундай сўзладим
Дон Гуан. Шу турбага кўмилганди, демак, командор?
Роҳиб. Ҳа, шу ерга. Ери внга ҳайкал тиклади,
Арвоҳини қувонтирмоқ учун ҳар кун у
Қабристонга келиб дуо ўқийди ҳамда
Кўзларидан ёш тўқади.
Дон Гуан Ғалати бева?
Ҳусни қалай?
Роҳиб. Хотинларнинг гўзаллигига
Бизлар — тарки-дун'ё аҳли, мафтун бўлмаймиз.
Аммо ёлғон гапирмаклик гуноҳдир; ҳатто
Тақводор ҳам унинг ҳуснин инкор этолмас.
Дон Гуан. Раҳматликнинг рашк қилиши бечиз эмас-кан.
У хилватда тутар эди Дона Аннани,

Ҳечбиримиз уни кўра олмаган эдик.
Мен у блан сўзлашмакка кўп ишқбозман.
Дона Анна эркак киши блан сўзлашмас,
Бу ҳақиқат.
Роҳиб.
Дон Гуан. Сўзлашарми сиз блан, ота?
Роҳиб. Мен роҳибман — менинг блан сўзлашар албат.
Ана ўзи.

(Дона Анна киради)

Дона Анна. Қани, отам, эшикни очинг.
Роҳиб. Ҳозир, хоним: кутиб турган эдим мен сизни.

(Дона Анна Роҳибнинг орқасидан боради)

Лепорелло. Хўш, қанақа?

Дон Гуан. Беваликнинг қора чодраси —
Уни тамом қоплаб олиб кўрсатмас бизга,
Фақат нозик товонини кўриб қолдим мен.

Лепорелло. Сизга шу бас. Қолганини тасаввурингиз
Бир нафасда беками-кўст чизиб беради;
Хаёлингиз наққошдан ҳам моҳир ва чаққон,
Хоҳ қошидан бошланг, хоҳи оёқларидан,
Сизнинг учун баб-баравар...

Дон Гуан. Эй, Лепорелло,
Мен у блан тинишаман.

Лепорелло. Энди шуми етмас эди! — Қатл этиб эрин,
Беванинг кўзёшларини сайр этмоқчисиз
Шунча сурбет!

Дон Гуан. Оқшом ортиқ яқинлашмоқда.
Тепамизда ой намоен бўлмасдан бурун,
Нури блан зулумотни қувмасдан бурун,
Биз Мадридга кирмоғимиз даркор! (Кетади.)

Лепорелло. Ё раббим.
Испания бегзодаси, худди ўғридай
Тунни кутар ва ойдиндан чўчир, ҳайиқар.
Эҳ, ла'нати тирикчилик! Ахир тобакай
Мен у блан сарсон бўлғум? Бездим, зерикдим.

ИККИНЧИ САҲНА

Хона. Лаура зиёфат беради.

Биринчи меҳмон. Онт ичаман, эй Лаура, узинг ҳечқачон
Уйнамаган эдинг бунча камолот ило.

Иккинчи меҳмон. Ўз ролингни тушунибсан, ғоят ҳаққоний!
Сан'атингни нозик ечдинг! Забардаст, жўшқин!

Учинчи меҳмон. Сан'атингга қойил!

Лаура.

Ҳа, мен бугун ҳар зарбнинг,
Ҳарбир сўзнинг ма'носини чертдим ўрнида,
Қалбим блан мафтун бўлдим илҳомга эркин,
Сўзлар ожиз хотиранинг меваси эмас,
Балки кўнгил чашмасидан қуйилди равон.
Бу гапинг ҳақ. У кўзларинг ҳамон чақнайди.
Ёноқларинг ҳамон ёнар, эрка шодлигинг
Вужудингни қопламишдир. Лаура, кўйла,
Севинчингнинг сўнишига йўл қўйма асло,
Бирор нарса куйла яна.

Лаура.

Созни беринглар.

(Гитарани олиб, куйлайди)

Ҳамма.
Биринчи
меҳмон.

Баракалла! Баракалла! Мислсиз гўзал!
Раҳмат сенга, сихргар қиз. Сен кўнглимизни
Мафтун қилдинг. Ҳаёт завқу-сафоларидан
Фақат севги қаршисига музика банда;
Аммо ишқнинг ўзи куйдир.. Ана, назар сол,
Та'сирланди ҳатто Карлос — мағрур меҳмонинг.
Бу не овоз! Жоннинг ўзи сингмишдир унга!
Кимнинг сўзи Лаура бу?

Иккинчи
меҳмон.

Лаура.

Дон Гуанники.

Дон Карлос. Кимнинг дединг? Дон Гуаннинг сўзи дедингми?
Лаура. Бу зўзларни бир вақтлар у содиқ дўстим,
У ҳавоий ишқибозим тўқиган эди.

Дон Карлос.

Худосини сотган, аблаҳ у Дон Гуаннинг,
Сен бўлсанг, сен аҳмоқсан.

Лаура.

Сен жинни бўлдингми?

Гарчи испан бекзодаси бўлсанг ҳамки сен,
Фармон берсам, навкарларим бошингни олар.

Дон Карлос.

(ўрнидан туради). Чақир ўша навкарларни.

Биринчи
меҳмон.

Лаура.

Лаура, бас қил;
Дон Карлос, сен хафа бўлма. Эсини епти...
Нечун? Гуан, акасини қиличбозликда
Ҳалол туриб ўлдиргани учунми? Афсус,
Ўлдирмапти бунинг ўзин.

Дон Карлос.

Жаҳлим қўзғади,
Мен тентакман.

Лаура.

Аҳа! Иқрор бўлдинг ўзинг, бас,
Ана энди ярашамиз.

Дон Карлос.

Кечир, Лаура.

Лаура.

Гуноҳқорман. Аммо ўзинг яхши биласан,
Унинг номин асло лоқайд эшитолмайман...
Унинг номи ҳар лаҳзада тилимга келар,
Ўзинг айтгил, шунинг учун гуноҳқорманми?
Мен меҳмон. Сен жаҳлингдан тушганлигинг нишонасига,
Куйлаб бергил, Лаура.

- Лаура. Ҳа, хайрлашамиз,
Тун ҳам бўлди. Энди нима қўйласам экан?
Ҳа, тингланглар. *(Куйлайди.)*
- Ҳамма. Жуда ҳам соз, мислсиз гўзал!
Лаура. Хайр, энди, афандилар.
Меҳмонлар. Хайр, Лаура.
- (Меҳмонлар кетади. Лаура Дон Карлосни тўхтатиб қолади)*
- Лаура Эй сен шаддод, меҳмоним бўл бу кеча менинг,
Менга чиндан ёқиб қолдинг; ҳақорат қилиб,
Тишларингни тишларингга босар экансан,
Дон Гуанга ўхшаб кетдинг.
- Дон Карлос. О, бахтли йигит!
Сен севгансан.
- (Лаура бошини қимирлатиб, севганлигини изҳор қилади)*
- Лаура. Жуда ҳамми?
Дон Карлос. Ҳа, жуда севдим.
Лаура. Сен ҳозир ҳам севасанми?
Лаура. Шу лаҳзадами?
Лаура. Йўқ, севмайман. Икки ёрни сева олмайман.
Энди сени севиб қолдим.
- Дон Карлос. Айтгил, Лаура,
Неча ёшга кирдинг ҳозир?
- Лаура. Ун саккиз ёшга.
Дон Карлос. Сен ниҳолсан... Яна беш, ё олти йилгача
Ниҳол каби яшнайсан сен. Теварагингдан
Яна олти йил аримас ишқибозларинг,
Улар сени эркалайди, тухфалар бериб,
Кечалари куйлаб, ором бағишлайдилар,
Сени дея, катта йўлнинг чорраҳасида
Тўқнашишиб, бир бирларни ўлдирадилар.
Аммо фаслинг ўтажакдир, кўзларинг сўнар.
Қовоғларинг ажинларга тўлиб, қораяр,
Тундай қора сочларингга оқ оралайди,
Ҳамма сени кампир дейди; ўшанда, айтгил,
Сен ўшанда нима дейсан?
- Лаура. Нима дер эдим?
Нечун бундай хаёлотлар? Гапингни қара!
Кел — айвонни очиб қўй. Кўк шу қадар сокин.
Илиқ ҳаво ҳаракатсиз, тун қучоғида
Анқиб ётар лиму блан дафна бўйлари.
Ой порлайди қорамтил тун кўкида равшан,
Сукунатдан дарак берар посбонлар саси.
Балки олис шимол ёқда — Парижда бу он
Булултар-ла қоплангандир мовий осмон.
Балки совуқ ёмғир ёғар, аччиқ ел эсар. —
Бизнинг қандай ишимиз бор? Қулоқ сол,

Карло

Сендан талаб этаман мен, менга кулиб бок;
Қани, бир кул қани-қани!

Дон Карлос. Эй азиз Иблис!

(Эшик тиқирлайди)

Дон Гуан. Ҳей, Лаура!
Лаура. Кимдир келган? Кимнинг товуши?
Дон Гуан. Эшикни оч..
Лаура. Наҳотки у?.. Ё раббим!..

(Эшик очилади. Дон Гуан киради)

Дон Гуан. Салом!..
Лаура. Дон Гуан!..
Дон Карлос. Ким? Дон Гуанми?

(Лаура ўзини Дон Гуаннинг бағрига отади)

Дон Гуан!..

Лаура, жоним!..

(Қизни ўпади).

Уйингдаги ким, Лаурам?

Дон Карлос. Мен, Дон Карлосман.
Дон Гуан. Кутилмаган бир учрашув! Мен эртагаёқ
Хизматингга тайёрдирман.

Дон Карлос. Йўқ, ҳозир — шу он.
Лаура. Дон Карлос, бас! Сиз кўчада эмассиз ҳозир.
Ахир, менинг уйимдасиз. Кетингиз дарҳол...
Дон Карлос *(қулоқ солмайди)*. Ахир, сенинг қиличинг
бор. Мен кутаяпман.

Дон Гуан. Агар сабринг чидамаса, майли, мен рози.

(Улар олишадилар)

Лаура. Ҳой! Ҳой! Гуан!

(Лаура ўзини ётоққа ташлайди. Дон Карлос йиқилади)

Дон Гуан. Тур, Лаура, иш тамом бўлди.
Лаура. Нима бўлди? У ўлдими? Ўз уйимда-я!
Ана холос! Энди нима қиламан, шайтон?
Жасадини қайга ташлай?

Дон Гуан. Балки у ҳали

Ўлмагандир.
Лаура *(жасадни кўздан кечиради)*. Ўлмаганмиш! Ҳай,
муттаҳам, ҳай;

Юрагига тиф санчипсан — янглишмапсан ҳам,
Уч қиррали жароҳатдан ҳаито қои келмас,
Нафаси ҳам ўчиб қолган — сен нима қилдинг?
Дон Гуан. Ўзи шуни истади-ку. Мен нима қилдим?
Лаура. Эҳ, Дон Гуан чиндан алам қилади жуда.
Сен ҳамиша қилгиликни қиласан, лекин

Ҳеч гуноҳкор бўлмайсан сен... Қаердан келдинг?

Қачон келдинг?

Дон Гуан. Ҳозиргина келдим яширин,

Лаура. Ахир, ҳали гуноҳимни кечганлари йўқ.

Лаура. Шу ондаёқ Лаурангни эсга олдингми?

Яхши нарса, яхши бўлур. Ҳа, энди етар, Сенга ортиқ ишонмайман. Сен тасодифан Уйни кўриб қолгандирсан, шу ердан утиб...

Дон Гуан. Йўқ, Лаурам, ишонмасанг, сўрай оласан, Лелореллом айтиб берар. Шаҳар четида Бир ла'нати қабристонни қўналга этдим. Мен Мадридга Лаурани излаб келганман.

(Уни унади)

Лаура. Азиз дўстим!.. Тўхта!.. Улик ҳузурида-я!..

Уни нима қилсак экан?

Дон Гуан. Ишинг бўлмасин?

Эрта блан, тонг чоғида ридога ўраб, Уни мен бу ердан олиб чиқиб кетаман, Чорраҳага ётқизаман.

Лаура. Эҳтиёт бўлгил,

Сени яна бирор киши кўриб қолмасин.

Сен бир лаҳза кейин келиб, яхши иш қилдинг!

Ўртоқларинг зиёфатда эди шу ерда.

Ҳозиргина тарқалишди улар уйимдан.

Яхши бўлмас эди агар рўбарў келсанг!

Дон Гуан. Айт, Лаура, қачон кўнгил қўйгансан бунга?

Лаура. Кимга? Эсинг жойидами?

Дон Гуан. Иқроор бўл ҳозир,

Мен бу ердан кетганимдан бери неча бор Бевафолик қилдинг менга?

Лаура. Сен чи, тентагим?

Дон Гуан. Олдин сен айт... Майли, кейин суҳбатлашамиз!

УЧИНЧИ САҲНА

Командор ҳайкали.

Дон Гуан. Ҳамма нарса тобора сөз; мен тасодифан Дон Карлосни ўлдиргандан кейин, шу ерда Дарвеш бўлиб яшириндим — мен энди ҳар кун Бу чорбоғда кўрмакдаман гўзал бевамни, У ҳам мени пайқагандир. — Шу пайтга қадар Сипоҳ тутдик ўзимизни, — аммо мен бугун Унинг блан сўзлашаман; бас шунча кутмоқ. Гапни қандай бошлай? Ҳа, „Мен

ботинолдим..“ Йўқ;

„Сеньора...“ деб бошлайман... Э! Бошга не келса, Мен ўшани айтаман-да, тайёргарликсиз,

Ишқ қўшигин тўқучиси каби бемалол...
Энди кела қолса эди... Менимча, у сиз
Бу ерда кўп зерикади ёлғиз командор.
Заб боҳодир сифат турар бу ерда мағрур!
Елкаларни қаранг! Қандай Геркулеснамо!
Марҳум пастбўй одам эди, жажжи ва тажанг;
Оёқ учин бунда босиб чўзсайди қўлин —
Ҳайкалининг бурнига ҳам етказолмасди.
Ескурьялнинг ёнида дуч келганимизда,
Қиличимни бир қададим, нина санчилган
Чигирткадай қотиб қолди — ва лекин ўзи
Жасоратли, мағрур эди, руҳи шиддатнок...
Ҳа! Ана у.

(Дона Анна киради)

Дона Анна. У яна шу ердадир. Отам
Ногоҳ келиб, фикрингизни бўлдим шекилли.
Афв этинг.

Дон Гуан. Мен, хоним, сиздан афв сўрайман.

Дона Анна. Балки ғаму-ғуссангизни бемалол, эркин
Ёзарқансиз, сизга халал бераётирман.
Йўқ, отажон, қайғуларим ўзимга аён,
Олдингизда дуоларим осмонга қадар
Ҳеч монисиз етиб борар — сиздан сўрайман,
Овозимга қўшинг азиз овозингизни.

Дон Гуан. Дона Анна, мен сиз блан дуо ўқийми!
Бу қадарли саодатга лойиқ эмасман.
Менинг осий лабларим-ла сизнинг муқаддас
Сўзларингиз такрорлашга жур'ат этмайман —
Бошингизни аста эгиб, тун каби қора
Сочингизни оқ мрамарга сочар экансиз,
Мен олисдан ихлос блан сизга боқаман.
Шундай гўзал бир фаришта бу мақбарага
Сирл учиб келган каби туйилар менга,
Шунда қалбим бир изтироб блан ўртаниб,
Дуо келмас тилимга. Мен ҳайрон термулиб,
Гўзал малак нафасила ёнган, севгининг —
Кўз ёшидан баҳраманд бу совуқ мрамарнинг
Соҳибини кўп бахтиёр дея ўйлайман.
Сўзларингиз кўп ғалати!

Дона Анна. Йўғе, сеньора?

Дон Гуан. Менга ахир... Унутмангки...

Дона Анна. Сабаб? Ёки мен
Чиндан дарвеш эмасманми? Гуноҳкор садом —
Бу даргоҳда шунча баланд янграмасинми?

Дона Анна. Шундай тўйдим... Мен ҳечнараса
тушунолмадим...

Дон Гуан. Оҳ, англадим: сиз барини билиб олдингиз!

Дона Анна. Мен нимани билдим?

- Дон Гуан. Я'ни, мен роҳиб эмас —
Қошингизда тиз чўкаман, узур сўрайман.
- Дона Анна. Ё раббим! Йўқ, туринг, туринг... Сиз кимсиз ахир?
- Дон Гуан. Мен бир бадбахт, оқибатсиз севги қурбони.
- Дона Анна. Ё раббим! Қабр тепасида бу қандай сўзлар! Кетинг ҳозир!
- Дон Гуан. Дона Анна, биргина лаҳза,
Мен бир лаҳза қолай фақат!
- Дона Анна. Биров келса-чи?
- Дон Гуан. Панжара берк. Бир лаҳзага ижозат беринг!
- Дона Анна. Қани, айтинг! Сизга нима керакдир?
- Дон Гуан. Ажал...
Майли ҳозир оёғингиз остида ўлай,
Шу чорбоққа дафн этилсин бечора таним;
Шу яқинга, сизга азиз бўлган қабрнинг
Яқинига эмас, балки нарироқ ерга.
Дарвозанинг яқинига, худ остонага;
Зулфингизни қуйи солиб, ёш тўкмак учун
Мағрур ҳайкал сари келар экансиз, токи
Либосингиз, оёғингиз енгил тегаркан,
Мозорининг тошини сиз айланг бахтиёр.
- Дона Анна. Эс-ҳушингиз жойида-мас.
- Дон Гуан. Ё, Дона Анна,
Телбаликнинг белгисими ажал тиламоқ?
Агар телба бўлсам, тирик қолмоқ истардим,
Қалбингизни тоза севгим оташи ила
Қўзғотишдан бўлаолар эдим умидвор;
Агар телба бўлсам эди, кечаларни мен,
Қўшиқ айтиб, уйқунгизни қилиб безовта.
Балконингиз қаршисида ўтказар эдим;
Агар телба бўлсам, сукут сақлаб ҳамиша
Азоб чекиб юрмас эдим...
- Дона Анна. Сизнинг сукутда
Юрганингиз шуми ҳали?
- Дон Гуан. Эй, Дона Анна,
Бир тасодиф йўлим очди, йўқса, сиз ҳеч он
Менинг ғамли сирларимни билмас эдингиз.
- Дона Анна. Кўпдан бери мени севиб қолгансизми сиз?
- Дон Гуан. Қачон севиб қолганимни ўзим билмайман,
Аммо уша дамдан бери шу бир лаҳзали
Ҳаёт менга қимматлидир, ушандан бери
Мен англадим толи' деган сўзнинг қадрини.
- Дона Анна. Нарӣ кетинг — сиз қўрқинчли одам экансиз.
- Дон Гуан. Нима учун?
- Дона Анна. Мен қўрқаман сўзларингиздан.
- Дон Гуан. Мен тинаман; фақат мени мангу қувламанг,
Сизни фақат кўриш ўзи менга саодат.
Мен бепарда ниятларни ўйламайман ҳам,

- Сиздан ҳечбир нарса талаб қилмайман, агар Менга яшаш насиб экан, сизни кўрмагим Керак.
- Дона Анна. Кетинг, бу ер бундай сўзлар ва бундай Телбаликлар ўрни эмас. Эртага бизнинг Уйга келинг. Агар мени ҳурмат қилишга Онт ичсангиз, сизни қабул қиламан, фақат Оқшом чоғи, балки яна кечроқ келасиз. Бева бўлиб қолганимдан бери ҳечким-ла Кўришмадим...
- Дон Гуан. Дона Анна, гўзал фаришта! Сиз бугун бир бечорага таскин бергандек, Тангри ўзи сизни қўллаб, берсин тасалли.
- Дона Анна. Энди кетинг.
- Дон Гуан. Яна қолай бир лаҳзагина.
- Дона Анна. Йўқ, мен ўзим кетақолай... Зотан тилимга Оятлар ҳам келмай қолди. Сиз бу дун'ёвий Гаплар блан банд этдингиз; менинг қўлоғим Бу сўзларга кўпдан бери бегона эди. Сиз эртага келинг.
- Дон Гуан. Ҳамон ишоналмайман. Ҳамон кўзим етмас бахту-саодатимга... Наҳот эрта сизни кўрсам!— Очиқ-ойдин!
- Дона Анна. Ҳа, эртага, куни эртага. Исмингиз на?
- Дон Гуан. Диего де Кальвадо исмим...
- Дона Анна. Хайр энди. Дон Диего. (*Кетади*)
- Дон Гуан. Эй Лепорелло!

(*Лепорелло келади*)

- Лепорелло. Нима хизмат?
- Дон Гуан. Азиз Лепорелло! Мен жуда Бахтиёрман! Эртагаёқ — оқшомда, кечроқ... Лепореллом, эртагаёқ — тайёрликни кўр... Чақалоқдай бахтиёрман!
- Лепорелло. Дона Анва-ла Сиз сўзлаша олдингизми? Балки у сизга Икки оғиз ширингина сўз сўйлагандир Ёки уни дуо қилган бўлсангиз керак.
- Дон Гуан. Лепорелло, йўқ, ундаймас! У менинг ила Кўришмакни ва'да қилди!
- Лепорелло. Йўғе, мумкинмас! О, бевалар, барингиз ҳам шундай.
- Дон Гуан. Мен бахтли!
- Лепорелло. Мен куйлашга, бор жаҳонни қучишга тайёр. Командор-чи? Бунга нима дейди командор?

Дон Гуан. У рашк ичра ёнади деб ўйлайсанми сен?
Йўқ, бундаймас; у ақлли-хушли бир одам,
Итоаткор бўлиб қолган ўлгандан бери.

Лепорелло. Йўқ; командор ҳайкалига бир назар ташланг..
Дон Гуан. Нима бўпти?
Лепорелло. У сиз томон тикилиб, гўё
Зарда қилган каби.

Дон Гуан. Қани, бор, Лепорелло,
Унга айтгил, меникига марҳамат қилсин,
Йўқ, эртага — Дона Анна уйига борсин.

Лепорелло. Ҳайкал меҳмон бўладими? Нечун?
Дон Гуан. Аёнки..

Дона Анна блан суҳбат қилгали эмас;
Ҳайкалга айт, эртагаёқ, кечроқ келсини,
Дона Анна эшигининг остонасида
Эшикбонлик қилиб турсин.

Лепорелло. Ҳазилни қўйинг.
У ўлик-ку!

Дон Гуан. Бор дедим, бор.
Лепорелло. Лекин.
Дон Гуан. Тезроқ бор..
Лепорелло. Эй шарафли, эй чиройли, ажойиб ҳайкал!
Афандим Дон Гуан сиздан утиниб сўрар,
Ташриф қилиб.. Худо урсин, гапиролмайман..
Қўрқиб кетдим.

Дон Гуан. Қўрқоқ! Шошма!
Лепорелло. Марҳамат қилинг..
Афандим Дон Гуан сиздан утиниб сўрар.
Сиз эртага рафиқангиз уйига келиб,
Дарвозада соқчи бўлинг...

(Ҳайкал бошини қимирлатиб, розилигини билдиради)

Вой!
Дон Гуан. Не гап?
Лепорелло. Вой! Вой!..
Вой!.. Ўламан!
Дон Гуан. Сенга нима бўлди, нима гап?
Лепорелло. (бошини тебратади).
Ҳайкал... Вой, вой!..
Дон Гуан. Унга та'зим қиласанми?
Лепорелло. Йўқ!
Мен эмас, у!
Дон Гуан. Қўй, булмаган, беҳуда гапни!
Лепорелло. Ўзингиз бир боринг.
Дон Гуан. Сени қара, лўттибоз

(Хайкалга)

Командор, мен утинаман сендан, эртага
Бева қолган хотинингнинг ҳузурига бор.
Мен бораман. Сен эшикда соқчи тур. Хўпми?

(Хайкал яна бошини қимирлатади)

Ё раббим!

Лепорелло.
Дон Гуан.

Хуш? Айтмадимми...

Қани, кетамиз.

ТҮРТИНЧИ САҲНА

Дона Аннанинг хонаси

ДОН ГУАН ва ДОНА АННА

Дона Анна. Дон Диего, сизни қабул қилдим мен; фақат
Қўрқаманки, менинг дардли суҳбатим сизни
Зериктириб қўймаса деб, бечора бева
Унутолмас ҳамон оғир мусибатини.
Кўз ёшларим жилва блан қўшлар экан,
Апрель ойин эслатади. Нечун жимсиз?

Дон Гуан.

Мен
Гузал Дона Анна блан хилватда қолиб,
Висол завқи блан мастман. Сизни бу замон
Бахтли ўлик мақбараси қаршисида-мас,
Мармар ёрнинг ҳузурида тиз чўккан ҳолда —
Эмас, балки ўз қошимда кўриб турибман.

Дона Анна.

Дон Диего, шунча рашкли экансиз — эрим
Сизни ҳатто қабрида ҳам қийнамоқда.

Дон Гуан.

Мен —
Сра ҳам рашк қилмаслигим керак. Сабабли,
Сиз ўзингиз уни тавлаб эр қилгансиз.

Дона Анна.

Йўқ,
Дон Альварга онам эрга берган мажбуран,
Биз камбағал, Дон Альвар бой эди бағоят.

Дон Гуан.

Бахтиёр эр! У қуп-қуруқ хазиналарни
Олиҳанинг оёғига тўкиб, шунингчун
Жаннат завқу-сафосини сурипти! Агар
Авал билган бўлсам эдим сизни, мен бутун
Шавкатимни, бойлигимни биргина қувноқ
Боқишингиз учун буткул бағишлар эдим;
Мен муқаддас фармонингиз қули бўлардим,
Барча эрка ҳавасингиз ёд қилиб олиб,
Ҳеч ўринсиз қолдирмасдим; бутун умрингиз

Сихру э' жоз блан тўлар эди муттасил.
Эвоҳ! тангри менга бошқа қисмат ёзибди.

Дона Анна. Диего, бас; сизга қулоқ солсам, гуноҳим
Яна ортар — сизни севмак мен учун маҳол,
Қабрга ҳам бева содиқ бўлмоғи керак.
Дон Альварнинг мени қандай севганлигини
Сиз билсангиз эди! О, Дон Альвар мабодо
Бева бўлиб қолса, бирор ма'шукани ҳеч
Қабул қилмас — рафиқаси муҳаббатига
Содиқ бўлиб қолар эди.

Дон Гуан. Мени қийнаманг...

Дона Анна, эрингизни ҳамиша эслаб
Юрагимни азобламанг. Шундай жазо бас,
Шу жазога гарчанд лойиқ бўлсам ҳам.

Дона Анна. Нечун?

Шариатнинг қонунлари сизни ҳечким-ла
Боғламаган — тўғримасми? Мени севсангиз,
Менинг ҳамда худованднинг олдида ҳақсиз.
Олдингизда? Ёраб!

Дон Гуан.

Дона Анна. Менинг ҳузуримда сиз
Бирор гуноҳ қилганмисиз? Айтинг, нечун...

Дон Гуан. Йўқ...

Ҳеч айтмайман.

Дона Анна. Диего, бу жуда ғалати!

Ҳузуримда ноҳақмисиз? Нечун, айтингиз.

Дон Гуан.

Дона Анна. Йўқ! Айтмайман!

Диего, бу жуда ғалати!
Мен сўрайман, сиздан талаб этаман.

Дон Гуан.

Дона Анна. Йўқ, йўқ...

Ҳа! Шунчами сизнинг менга итоатингиз!
Шу соатда менга нима деган эдингиз!
Менинг қулим бўлмакликни истадингиз-ку,
Жавоб беринг, Диего: мен хафа бўламан,
Менга қарши қандай гуноҳ?

Дон Гуан.

Жур'ат этмайман...

Агар айтсам дарҳол мендан нафратланасиз,
Дона Анна. Йўқ, йўқ. Сизни ҳозирданоқ афв этаман,
Аммо билмак истайман мен...

Дон Гуан.

Асло истаманг.

У даҳшатли, аянч асрор — сир бўлиб қолсин...

Дона Анна.

Аянч асрор! Менга азоб бермакдасиз сиз.
Мен кўрқмайман, айтинг ҳозир, қандай асрор у?
Қандай қилиб этолдингиз мени ҳақорат?
Аввал сизни билмас эдим — душманларим йўқ,
Илгари ҳам бўлмаган. Бир душманним фақат
Ўз эримнинг қотилидир.

Дон Гуан

(ўзича). Иш булар тамом!

Менга айтинг: бахти қора Дон Гуанни сиз.
Аввал танир эдингизми?

- Дона Анна. Йўқ, мен ҳеч қачон
Уни кўрган эмасман.
- Дон Гуан. Сиз юрагингизда
Унга ёвлик сақлайсизми?
- Дона Анна. Номус туфайли.
Аммо мени, Дон Диего, сиздан сўраган
Саволимдан чалғитишга уринаяпсиз,
Сиздан талаб этаман мен..
- Дон Гуан. У Дон Гуанни
Учратсангиз нима қилар эдингиз?
- Дона Анна. Ханжар —
Санчар эдим қора қалбига.
- Дон Гуан. Дона Анна,
У ханжаринг қани? Мана қалбим?
- Дона Анна. Диего!
Бу нимаси?
- Дон Гуан. Мен Диего эмас, Гуанман,
Дона Анна. Ёраб, йўқ, бу мумкин эмас, мен ишонмайман.
Дон Гуан. Дон Гуан мен.
Дона Анна. Тўғри эмас.
Дон Гуан. Сенинг эрингни
Мен ўлдирдим, ачинмайман қилган ишимга,
Тавба қилиш ниятим йўқ, пушаймон бўлиб.
- Дона Анна. Нималарни эшитдим мен? Йўқ, йўқ, мумкинмас.
Дон Гуан. Мен Дон Гуан, сени чиндан севиб қолганман.
Дона Анна. (йиқилади). Қаердаман?.. Қаердаман?.. Бошим..
Дон Гуан. Ё худо!
Нима бўлди? Дона Анна, сенга не бўлди?
Тур, тур уйғон, эсингни йиғ; сенинг Диегонг,
Қулинг оёқ остингдадир.
- Дона Анна. Мени тинч қўйгил.

(Ожизона)

- Оҳ, сен менга ёвсан — менинг ҳаётимдаги
Бор нарсамни тортиб олдинг —...
- Дон Гуан. Э азиз малак!
Гуноҳимни ювмакликка ҳар он қодирман.
Фармонингни кутмакдаман оёқ остингда,
Майли — ўлдир, майли — қолдир, фақат сен учун
Мен яшайман...
- Дона Анна. Дон Гуаннинг ўзи шу, демак...
Дон Гуан. Дона Анна, рост эмасми, уни бир ёвуз,
Ва йиртқич деб та'рифлаган эдилар сизга,—
Балки буткул ноҳақ эмас бундай овоза,
Менинг ҳорғин виждонимда ҳали ҳам балки
Ёвузликнинг асари бор... Узоқ вақт фаҳшнинг
Кўп ғайратли талабаси бўлиб юргандим.
Аммо сизни кўрганимдан бери гўёки
Бу дун'ёга янги инсон бўлиб туғилдим.

- Сизни севиб, яхшиликни севиб қолдим мен,
Ўз умримда биринчи бор унинг олдида
Сихрланиб ва қалтираб тиз чўмакдаман.
- Дона Анна. О, Дон Гуан — сузга моҳир — буни биламан.
Эшитганман; ҳийла блан йўлдан ураркан.
Сизни ҳамма худосини сотган фаҳш дейди,
Сиз иблиснинг худди ўзи. Қанча бечора
Хотинларни бузгандирсиз?
- Дон Гуан. Бирортасини
- Дона Анна. Шу вақтгача севмаганман.
- Дон Гуан. Мен шу Дон Гуан
Биринчи бор севади-ю, менда яна бир
Янги қурбон изламайди деб ишонайми!
- Дон Гуан. Хаёлимда бўлса эди сизни алдамоқ,
Эшитишга тоқатингиз бўлмаган номни
Айтармидим, бўлармидим шу йўсин иқдор?
Қандай макр, ҳийла бордир ахир бу ерда?
- Дона Анна. Сизни билиб бўладими? — Аммо сиз қандай
Келолдингиз, сизни ҳамма танир бу ерда
Ўлимингиз муқаррардир қўлга тушсангиз.
- Дон Гуан. Ўлим нима? Бир лаҳзалик висол завқига
Ҳаётимни шикоятсиз бераман.
- Дона Анна. Энди
- Дон Гуан. Қандай чиқиб кетасиз, эй эҳтиёти йўқ!
(Унинг қўлини ўпади)
- Дона Анна. Сиз бечора Гуан учун шунчалик ташвиш
Чекасизми! Демак, сенинг малак қалбингда,
Дона Анна, менга нафрат йўқ экан, ростми?
- Дон Гуан. Оҳ, агар мен сизга нафрат сақлай олсайдим!
Аммо ҳозир лозим бўлди бизга айрилмоқ.
- Дона Анна. Яна қачон кўришамиз?
- Дон Гуан. Билмайман, балки
- Дона Анна. Бошқа бир кун...
- Дон Гуан. Эртагачи?
- Дона Анна. Қайда?
- Дон Гуан. Шу ерда.
- Дона Анна. О, Дон Гуан, менинг кўнглим ниҳоятда бўш.
- Дон Гуан. Афв этмоқнинг гаровидир беғараз бўса...
- Дона Анна. Етар энди, кет.
- Дон Гуан. Биргина, совуқ, беозор...
- Дона Анна. Сен нақадар елимсан? Ол, бўсани майли.
Қандай товуш?.. Оҳ, панага қочгил, Дон Гуан.
- Дон Гуан. Хайр, энди кўришгунча, эй азиз дўстим.

(Хонадан чиқади, яна қайтиб югуриб киради)

Оҳ!

Дона Анна. Ҳа, сенга нима бўлди? Оҳ!..

*(Командорнинг ҳайкали киради. Дона Анна
ерга йиқилади)*

Ҳайкал. Мана келдим.
Дон Гуан. Э воҳ тангрим! Дона Анна!
Ҳайкал. Уни тинч қолдир,
Дон Гуан. Бас, вассалом. Дон Гуан, сев бунча титрайсан?
Менми? Асло. Чақирганман, кўрдим,
хурсандман.
Ҳайкал. Қўлингни бер.
Дон Гуан. Мана қўлим... Тош панжаларнинг
Амбур каби сиқувидан омон йўқ, э воҳ!
Менга тегма, қўйиб юбор менинг қўлимни,
Мен ўламан — бари тамом — оҳ, Дона Анна!

(Иккови ағдарилиб тушади).

А. С. ПУШКИН ШЕРЛАРИ

ЧААДАЕВГА АТАБ

Севги, умид, мағрур шуҳрат орзуси
Бўлмади овунчоқ бизга кўп замон.
Ўтди ёшлигимиз ўйин-кулгиса
Гуёки туш, гуё тонгдаги тумон.

Аmmo жўшар ҳали орзумиз бизнинг,
Шумли салтанатнинг зулми остида —
Тўзимсиз қалбимиз талпинишида
Тинглармиз да'ватин ватанимизнинг.

Ошиқ йигит ширин хилват дамими
Зориқиб кутгандай, бўлиб нигорон —
Муқаддас озодлиг минутларини
Ишончла кутамиз антикиб ҳамон.

Ҳали эрк майлида ёнар эканмиз,
Юрак ҳаёт экан номусга-шонга.
Дўстгинам, ватанга жонни тикканмиз,
Кўнгил орзулари бағиш ўшанга.

Дўстим, ишон: шаксиз болқиб қолқажак,
Дилбар бахтиёрлик ёруғ юлдузи.
Россия уйқидан тез уйғонажак,
Ҳам ҳокими мутлақ вайронасига
Бизнинг номларимизни албат ёзажак.

1818

Сибирь конларининг тагида
Магрур сақлай олингиз чидам:
Ғамгин захмат кетмас беҳуда —
Юксак хаёл, амалингиз ҳам.

Бахтсизликнинг содиқ синглиси —
Умид қора чуқурда, инон,
Қўзғар ғайрат, қувноқлик ҳисси,
Келур орзу этилган замон.

Мушқил жазо инларингизда —
Озод товушим етган сингари.
Қопқоқлардан ўтиб ичкари —
Севги, дўстлик етади сизга.

Парчаланур оғир кишанлар,
Зиндон қулар ва эрк шодумон
Пешвоз бўлур эшикда у он,
Қилич берур тагин ёронлар.

1827

МИРТЕМИР
таржимаси.

АНЧАР — ЗАҲАР ДАРАХТИ

Офтобнинг ўтли ғазоби
Қовжиратган хасис саҳрода
Анчар, қўрқинч посибон каби
Қаққайгандир, якка дун'ёда.

Ташна чўллар хилқати уни
Туққан эди қаҳрли кунда,
Томирларга бериб оғуни
Ўлик шохлар асради бунда.

Томар экан пўстлоқдан заққум
Пешингача ҳамон эрийди,
Оқшом эса шаффоф, қуюқ мум —
Кабии қотиб тамом қурийди.

Унга қуш ҳам, қоплон ҳам келмас,
Фақат ба'зан қора гирдибод
Туқиниб бу дарахтга бир пас —
Қочиб кетар сассиқ ва барбод.

Мабодо ул сим-сиё, бенур
Баргларига булут қуйилса,
Бутоқлардан заҳарли ёмғур
Ёғар утли қумларга роса.

Лекин бир кун одамни одам
Сен анчарга бор деб буюрди,
Итоат-ли йўл олди ул ҳам,
Эртасига заҳар келтирди.

Ўлим муми ва барги сўлган
Бир бутоқни келтирди инсон,
Унинг сўлғин пашонасидан
Тер оқарди нақ — чашмасимон.
Келтирдию тўбсизланди ул
Ға йиқилди чодир олдида,
Ўлиб кетди шу бечора қул
У ҳокими — қодир олдида.

Бек ўзининг ром ўқларига
Югуртириб берди оғуни,
Қўшилларнинг ёт диёрига
Отиб сочди ўлим ўқини.

1828

*ШАЙХЗОДА
таржимаси.*

... Қайтадан келдим
Ёруғликнинг бу гўшасига —
Сезилмаган у икки йилни
Қувғин бўлиб кечирган жўйга.
Ун йил ўтди ўша замондан,
Менинг учун ушбу ҳаётда
Кўп ўзгариш бўлди. Ўзим ҳам
Бўйинсиниб умум қонунга
Ўзгаргандим, — бу ерда тағин
Ўтмиш илдам қучоқлар мени.
Кеча юрдим шекилли сарсон
Бу толзорда...

Мана осий уй—
Ғариб момам ила яшардим.
У йўқ энди, девор ортида
Эшитилмас оғир қадамлар.

Кечалари бошим устида
Ўтирмайди бўлиб парвона...
Мана толзор тепа, кўпинча
Қимирламай ўтирардим ман.
Боқар эдим кўлга шу ердан—
Эслар эдим ҳасратга чўмиб
Ўзга қирғоқ — ёт тўлқинларни...
Олтин дала, яшил яйлоқлар
Ўртасида ёйиқ, кўм-кўк кўл:
Авайсиз сув узра балиқчи
Судраб юзар ғариб тўрини.
Ёнбағрида, кўл қирғоғида
Кўринарди тарқоқ қишлоқлар.
Ундан нари қийшиқ тегирмон—
Қанотини зўрға кўтарган,
Айланади шамол зарбида.
Бобо мулки чегарасида,
Тоққа қарай йўл чиққан жойда
Ёмғур ювган учта қарағай
Турар,—бири анча нарида.
У иккисин ораси яқин:
Ойдин, ёруғ кеча қўйнида
Мен ўтганда булар ёнидан,
Баргларининг шитирлашлари,
Таниш садо мени қутлаган...
Ўша йўлдан ўтдим яна мен,
Яна кўрдим қарағайларни
Қўз олдимда... ҳамон ўшалар.
Ўша ошна шарпа келади.
Аммо, кўҳна илдизларининг
Ён-верида (бир чоқ бўш эди).
Ёш новдалар ўсипти энди,
Кўк оила, қалин шохлари—
Соясида чўзишибди бўй,
Гуё унинг болаларидай...
Узоқларда битта тумрайган
Қўш қарағай дўсти туради.
Эски бўйдоқ, сўққабош, танҳо—
Илгари бир кўрганим каби
Айланаси бўш.

Салом бўлсин—

Таниш эмас новқирон насл.
Мен кўрмасман, сенинг қудратли
Бўй чўзишинг сўнгги замонда;
Менга ошна қарағайлардан
Юксалганда, ўзиб ўтганда;
Менга ошна қарағайларнинг
Бошларига соя тўкканда,
Ўтганлардан беркитганинда,

Мен кўрмасман, броқ неварам
Дўстона бир суҳбатдан қайтиб
Хуш ва хурсанд фикрга тўлиқ—
Ёнингиздан тунда ўтганда.
Саломлаган шовқинингизни
Эшитар ва хотирлар мени...

1835

МИРТЕМИР
таржимаси.

* * *

Ҳаёт сени алдаса агар,
Қалб ўртама, ҳеч чекма захмат.
Дардли кунга қилгил қаноат,
Инон, қувноқ кунлар ҳам келар.
Дил келажак ишқида яшар,
Бу кундаги ғам чекиш, қадар
Бир лаҳзалик, ҳаммаси ўтар,
Неки ўтса, ўша му'табар.

* * *

Азалдан севаман, қиличлар сасин;
Илк ёшдан мухлисман жанг шуҳратига.
Мафтунман урушнинг ҳароратига,
Ўлим ҳам ёқимли туюлар бутун.
Ким ёшлик йиллари, оюдликини деб,
Содиқ жангчи бўлиб кўрмапти ўлим,
У шодлик тотидан мутлақо маҳрум,
Хотин нозига ҳам эмас муносиб.

К Ў З Ё Ш И

Кеча, қуюб аргувон бода,
Гусар блан ултирар эдим.
Ўйчан ҳасрат бўлса зиёда,
Узоқ йўлга термулар эдим.
„Нега боқдинг йўлга бунчалик? —
Бериб қолди гусарим сўроқ. —
Шукур қилки, бу йўлга ҳали
Дўстларингни кузатганинг йўқ“.
Шу чоқ эгиб кўксимга бошим
Дедим унга оҳиста: — „Гусар,
Менинга йўқ эркам, йўлдошим.“
Жим қолдим оҳ, дилни ғам эзар,
Кипригимга тизилган кўзёш

Томчи-томчи қадаҳга оқди.
„Қиз учунми шунчалик йиғлаш?
Уял!“ деди гусар, тутақди.
„Қўй, қалбимни тирнама, гусар,
Куймаганга ўхшайсан ҳали.
Ҳайҳот, томчи кўзёши етар
Бир қадаҳни заҳарлагали.“

Ч О Л

Киборлар олами тонг қолган
Серзавқ ошиқ мен эмас энди.
Баҳор, ёзим оҳ, ўтиб бўлган,
Излари ҳам кўринмас энди.
Ешлвк йиллар тангриси Амур
Сенинг содиқ мухлисинг эдим.
Агар қайта туғилсам, билур —
Эдим қандай хизмат қилмоғим.

ШУҲРАТ
таржимаси.

МИРЗА ФАТАЛИ ОХУНДОВ

А. С. ПУШКИННИНГ ЎЛИМИ ҲАҚИДА ШАРҶ ПОЭМАСИ¹

Улуғ рус шоира А. С. Пушкин фақат Европа халқларининггина эмас, балки Шарқ халқларининг ҳам маданият ва адабиётга баракали таъсир кўрсатган буюк сан'аткордир. Бу халқлар оғидан етишиб чиққан ёзувчилар, сан'аткорлар ўз ижодларини камолга етказишда, рус адабиёти ва сан'атидан унумли фойдаландилар. Ана шундай кишиларнинг бири—Озарбайжон халқининг буюк демократ ёзувчиси, мутафаккири Мирза Фатали Охундовдир.

М. Ф. Охундов (1812—1878) А. С. Пушкин билан замондошдир. У Шарқ халқларининг маданий меросини тўлиқ эгаллаган, рус тили, адабиётини ва у орқали Европа халқларининг адабиёти ва сан'атини рухта ўрганган, ўз даврининг оғирликларини Пушкин сингари ҳис этган ва чоризм истибодига қарши актив курашган илғор фикрли кишилардан бири эди. У 1837-нчи йилда Пушкиннинг ўлдирилишини эшитар экан, «А. С. Пушкиннинг ўлими ҳақида шарқ поэмаси» деган машҳур асарини ёзади. Бу унинг поэтик ижодининг илк меvasиэидир. Мирза Фатали бу асарда рус фани, адабиётига ва Пушкинга бўлган самимий муҳаббатини, шунинг билан бирга, шоирнинг қотилларига нисбатан қаттиқ ғазабини баён қилди. У буюк шоирнинг фожиасини қонхўр қотилларнинг қўли билан уюштирилган оғир жиноят деб атади. Аммо буюк шоирнинг асарлари узоқ асрлар давомида ҳам ўлмаяжак, деди.

Биз М. Ф. Охундовнинг ана шу поэмасини ўзбек тилида босамиз.

Қоранги тун, кўзларимга уйқи бермайин,
Деяр эдим: «Сир гавҳарин кони, эй кўнгил,
Нима бўлди, гулшанингни булбули ғамгин?
Нима бўлди, сўз тўтинг лол; нутқсиз, малул?..
Назмнинг йўли боғланибди, нимадир сири?
Нима бўлди, хаёл отинг қолди бемадор?
Баҳор келди, боқ, табиат қизин ҳарбири
Ўз жамолын бир безакла этибди изҳор...
Бинафшалар безак булган ҳарбир киргоққа,
Гулзорларда олов каби ёнади гуллар.

¹ Автор бу поэмани форс тилида ёзган бўлиб, Озарбойжон тилида насри таржимаси ҳам бордир. Биз ўзбек тилига таржима қилишда ана шу ҳар икки нуҳадан ҳам фойдаландик.

Чўл келини безанибди; унга сочмоққа
 Боғнинг шоҳи этагида гунча инжулар.
 Гунчалар — тож бошларида дарахтлар шоҳин,
 У виқорла турар; сусан ва нилуфарлар —
 Амалдорлар каби, тўла шабнам шаробин
 Лолаларнинг қадаҳида такрор ичишар...
 Ёсумонлар гулзор саҳнин безабти шундай:
 Қамашикдан боқа олмас хумор кўз нарғас.
 Кезучига „Хуш келдингиз, меҳмон!“ дегандай,
 Чимдидамида гул япроғин тутар булбул, маст...
 Гулшанларга сув сепмоққа булутлар шошар,
 Тонг насими ҳар томонга пурқар гулобин.
 Саҳар файзи, наш'асидан қушлар нағмагар:
 Эй, табиат гўзали, йирт чанглар ниқозин!
 Жонли зотнинг ҳарбири ҳам, не ҳунари бор,
 Бу бозорда ўз матоин қилмиш намоён.
 Бири ҳусни, ишвасила бўлар жилвадор,
 Бири эса ўз ишқидан чекади фиғон...
 Ҳамма шодлик ва завқ блан яшайди буткул,
 Бу фаслда ғам-ғуссадан осуда ва тинч,
 Сенки, фарах ва шодликдан маҳрум, эй кўнгиля,
 Ёки сукут уйқисидан уйғонмайсан ҳеч?..
 Мафтун этмас сени ҳавас, на бирар дилбар?
 На шуҳратга, на ше'рга—сенда қизиқмоқ?
 Йўқса, фикринг денгизидан тизиб инжулар,
 Безардинг-ку ма'но қизин сен ҳам гўзалроқ?
 Нимадандир тутқунлигинг қайғинг сабаби?
 Англамадим, малуллигинг, айтгин, қаердан?
 Нима бўлди, мотамзада дийдалар каби
 Ёш тўкасан, оҳ тортасан, тушқун, ғамгинсан?..
 Кўнгиля деди: „Эй, мунисим, менинг йўлдошим,
 Бундан сўнгра ўз ҳолимга мени қуй мангу!
 Оғир мотам қайғусидан солинди бошим.
 Мафтун этмас на ҳой-ҳавас, на кўзи жоду!
 Гўзал баҳор насимининг ортидан ҳазин
 Куз шамолин келишини билмасам эдим,
 Бу курашда, шуҳрат учун сўз суворисин
 Шону-шуҳрат қиличини тақиб безардим.
 Аммо менинг замонамнинг бевафоллиги,
 Ғаддорлиги, оқибати—менга ма'лумдир!
 Кенг далани кезиб-кезиб бир тариқ учун,
 Домга тушган қуш қандайин ақлли бўлур?..
 Шону-шуҳрат ва ҳунарнинг овозасини
 Бу бесукут кўк гумбазда ноғорадай бил!
 Чиқар бошдан бошқа орзу-ўй ҳавосини,
 Бу кажрафтор фалак амри ма'лумдир буткул!
 Бўлмаса сен, эй дун'ёдан беҳабар инсон,
 О, Пушкиндан бирар хабар эшитмасмидинг?
 Сўз мулкининг қўшинига эди қўмондон,

У шурлининг тақдиридан рамз этмасмидинг?..
Унинг чуқур ма'но тўла ше'рларига
Ҳар тарафдан юксаларди та'рифлар саси.
Ҳатто қоғоз оплоқ бетин қора қилишга
Шошиларди,—қаламига майдон бўлгали..
Хиром этса товус каби унинг хаёли,
Сўздан минг хил ранг кўрсатиб, товланар эди.
Ломоносов безаб кетди назм боғини,
Пушкин гўзал хаёллари шундан бойиди.
Державин сўз ватанини фатҳ этган бўлса,
Бу юртга ҳукм ва низомни Пушкин юритди.
Карамзинки, илм майндан тўлатди коса,
Бу қадаҳдан лим-лим майни Пушкин нўш этди.
Унинг оқил, фозиллиги, нурдай бемалол,
Хитойдан то Татаргача—дун'ёни тутди.
Шарқлиларга бахт кўрсатгич бўлгандай ҳилол,
У Шимолнинг осмонида ёруғ юлдузди..
Шундай қобил, ақли расо, доно ўғилни
Етти ота ва тўрт она туғмаган эди.
Таажжубки, менадан эшит, шу ота-она
Шундай азиз фарзандини қасдан мавҳ этди.
Унинг танин ўлим ўқига нишон этдилар,
Минг таассуф, жон томирин жаллодлар кесди.
Ва шуларнинг амри блан қора булуғлар
Ҳаёт боғин мевасини тўкди, йўқ этди.
Ажал ели сўндирипти руҳ чироғини
Пок жисмининг шабистони бўлди зим-зиё.
Кекса боғбон боғ саҳнидан қад ниҳолини
Зулм-стам болтасила кесибди, эвоҳ!..
Ақл тўла боши бўлди илонларга ем,
Илон каби замонанинг қўллари блан.
Унинг та'бин булбулига нағма бахш этган —
Қалб ғунчасин тупроғидан кўкарди тикан!
Руҳин қуши учди тани—ош'ёнидан,
Еш-қарини огир ғамга айлади йўлдош.
Қайгу ичра янграб садо Рус тупроғидан:
„Жинояткор, қотил қўллар ўлдирди рўйроқ!..
Бу жодугар, эски тақдир найрангларидан
Қутқазмади тилисминг ҳам, бермади бардош,
Узоқ кетдинг ердаги ёр ва дўстларингдан,
Кўкда бўлсан ҳақ раҳмати сен блан йўлдош!
Боқчасарой мулкидаги икки гулингнинг
Атрин сепар қабринг узра баҳор сабоси.
Мотамзада „чол“ Кавказдан ше'рларингнинг
Янграб ётар асрларга акси-садо-си!

1837 йил

М. БОБОВ
ти. р. ж. в. мас. с.

И. НОВИКОВ

ГРЕКЛАР ҚЎЗҒОЛОНИ

(„Пушкин қувғинда“ романидан парча)

Пушкин Каменкадан тезроқ жўнаб кетишга қанчалик шошилса ҳам, қишлоқнинг тўпроғи оғирлик қилиб қолди.

Қишлоқ ҳаёти аввалгидай шошмасдан, уйқили кўзларини очмасдан ўтарди. Ака-ука Давидовлар Киев ларзасидан кейин ҳузур қилиб истироҳатга берилдилар. Сигирнинг харом ўлгани, ўт тушгани, сув тўғонни ўпириб кетгани каби аҳамиятсиз ҳодисалар э'тиборга олинмаса, тамом осойишталик ҳукм сураб, бу осойишталикка эса Кишинёвдан келаётган ҳархил ташвишли овозаларгина ҳалақит берар эди. Ҳали ис'ён бошланмаган, лекин Александр Ипсиланти укалари блан Россия чегарасидан ўтган зоҳоти у ерда халқ говури бошланган. Боярлар, зили-замбил бўлиб ўтирган ўз мулкларидан қўзғалиб, Бессарабияга йўл олганлар. Бу нарсалар Пушкинни безовта қилмай қолмади, уни ҳам жойидан қўзғатди.

Қайтиб келган дастлабки кунларидаёқ, уни яна ғусса ва ёлғизлик сиқинтиси чўлғаб қолди. Шу ерда, худди мана шу ернинг ўзида, ўтган ва хотирида қаттиқ сақланиб қолган кеча, бир бахтсизлик каби эсига тушиб, уни ларзага келтирди. У ўзи ҳақидаги: „Яланғоч новдалар ёлғиз — Титрайди япроғи ожиз“ деган ше'рини қайта-қайта айтар ва янада кучайтирар эди... Бунинг ёлғиз Екатерина Николаевнагагина оид эмаслигини шу ерда яна ҳам чуқур ҳис этди... Бир вақтлар ҳам мажлисдан кейин бутун вужудини титратган шундай ёлғизлик алами блан югурганича боққа чиқиб кетган эди. Ҳозир ҳам худди ўшандай қилди...

Унда бу хил ҳолатлар тез-тез бўлиб туради. Руҳий ҳислари бутун борлигини ўраб олган кезларда ҳам ақлу-хушидан, қилиб турган фикридан ажралмайди. Лекин ба'зан ҳислари қалбининг энг чуқур жойларидан бош кўтариб чиқади-да, ма'лум фурсат ўтгандан кейин ўз ше'рларини ўқиб, бирдан бошқа ма'нолар топади. Ана шундай кезларда уларни дostonга киритмаслик керак деган қат'ий қарорга келади.

Лекин Раевскийларни ҳам эсдан чиқазаолмади. Унинг ҳамма еғидан Киев ҳаво и янқиб турар, бутун уй, бутун овла уни бир Ҳанграбо каби ўзига тортар эди. Хотираларини бир-бир хаёлдан

ўтказар, тақдирдан нолир, бўлиб ўтган ҳақиқий майда ва хаёлдаги катта хижолатпазлиқлар учун ўзини койир эди.

У шу ҳолатда сра ўзига ўхшамай кетарди.

Лекин гулгун қилиб юборган қўлёмаси блан яккама-якка қоларкан, яна ўзлигига қайтарди. Сезилмас бир табассум лабла-рида жилвалайди. Қўли блан ҳаракат қилади ва ўйга ботгандай шундай қотиб қолади; кейин бармоқлари қимирлайди, у яна ёзади. Шунда лаблари бир-бирига маҳкам қисилади, жиддий тус олади. Ҳис ва фикр, ирода ва эҳтирос, — ҳаммаси бир ажойиб меҳнат қўшини. У шу ҳолатда тўлиб-тошади. Бутунлай ўзлигига қайтади: қудратли ва қимматли, қидиручи ва тонучи бўлади. Қидирганини топиб қоғозга кўчиради, шу блан бирга ўзини ҳам топади.

Унинг Каменкада кечирган сўнгги кунлари ишхонага айлан-тирилган хилват биллиард бўлмасида ўтди. „Кавказ асири“ни тамомлаш ва жилолаш блан машғул бўлди. Иш оғир эди, лекин у шоирни ҳолдан тойдирмадигина эмас, балки, аксинча, унга янги кучлар берди. Ғусса ўрнига ажойиб, тароватли сурур пайдо бўлди. Қалбида нур чароған экан, қандай зулмат бўлиши мумкин эди? Ўзинг ҳар кунги ишингда тўсқинликларни муттасил синдириб борар экансан, — синдира ва яна янгидан ясар экансан, қандай „бахтсизлик“ қаддингни синдираолсин!

Мана, қўлёмза тайёр. Пушкин соппа-соғ, қалб хасталиклари гўё бўлмагандек. Энди жўнаш, тездан жўнаш керак!

Пушкин уй эгалари блан хайрлашди, улар шоирни жон-диллари блан қабул қилган эдилар. Лекин Каменкада қолган одамлар ичида фақат Адельгина Пушкин хаёлларига ҳамроҳ бўлди.

— Келаси йил бувим туғилган кунга келарсиз-а? — сўради Адель хайр-ма'зур чоғида.

— Сизга атаб ше'р ҳам ёзаман, мутлоқ ёзаман, — у шошиб жавоб берди ва дилбар сочлари орасидаги тўғри кетган фарққа қараб қолди.

Лекин у ҳам ҳадемай хаёлдан кўтарилди. У бутун борлиги блан олға интиларди!

Кишинёв одам таниб бўлмайдиган тусга кириб қолди деган эдилар. Бу ажаб эмас, лекин йўлларини ҳам сра таниб бўлмайди. Уйлари ва мулкларини ташлаб, ўзларининг аянч жонлари ташвишида Молдавия блан Валахиядан бош олиб қочган ва шаҳарда макон тополмай бекатларда, йўлларда сарсон ва саргардон юрган қочоқларнинг беҳад араваларини кўрди.

Александр уларни зўр мароқ блан тамоша қилди. Уруш миллий урушдек туюлса ҳам, бу, даставвал, аниқ бир чегараси бўлмаган оташдир. Ана шу тушинчанинг қаеридир шоир қалбига сурур беради. Унинг ўзи ҳам кўзларида бу оташ блан теваракка қарайди: соқоллари узун, эгинларида ҳашаматли пўстин, қўлларида қўлқоп блан чанада бораётган бадавлат кишиларни кўради. Улар, ўзларининг бутун урфу-одатлари, жир босиб кетган беғам маишатлари блан бирга чанадан йиқилиб тушадигандек тақдир уларни аллақайси қор уюмига тикиб кетадигандек, чаналарнинг четларига маҳкам ёпишиб олганлар.

Бу орада қалин қорлар ҳамон камайиб боради. Латиф баҳор ҳавода голибона парвоз қилади. Қорлар ғирчиллайди, от туёқлари ботиб, бултурги гўнгда сарғайган сувларни сачратади. Баҳор қушлари чириллашади, нур ва буғ блан тўлиқ ҳавода сузишади, ўйнашади. Ба'зан ўзларининг хафиф оғирликлари остида тебранган навдаларда ўтириб олишиб ўзларига аро берадилар, бўйинлари ва елкаларидаги бир тутамгина юнглари ни шодиёна ва голибона бир аллозда ҳурпайтириб, баҳор гаштини сурадилар.

Йўллардаги сойларнинг музлари дарз олиб, шиға-шиға оқади. Сойлар шувиллайди, кучга тўлиб боради, муз кишанларидан бўшаган қирғоқ бўйларидаги солларни шўхлик ва шодлик блан тебратади, уларни зил ўтирган жойларидан узоқларга, сафарга чорлагандек бўлади. Дашт ва далалар, сой ва сувлар, қор ва музлар устидаги кўм-кўк ҳаво оғушида оқ булутлар сузишади, гоҳ кўтарилиб, гоҳ қуйи тушишади. Коинотда ҳаракат, ҳар ерда кўклам!

Кишинёв ҳақиқатан ҳам бошқа тўсга кириб қолибдир. Кўчалар одамлар, аравалар блан тўла. Суюқ лойларни сачратиб чаналар сузишади, кўп от қўшилган аравалар югуришади, четан шаклида тўқилган бу ғалати араваларнинг отлари шу қадар заиф, шу қадар ориққи, улар ўзларини зўрға-зўрға кўтариб кетаётгандек, орқаларидаги арава эса ўзи сирғаниб бораётгандек туюлади. Бу манзарага разм солган киши: шаҳар аҳолиси ва қочиб келганлар бир ердан-иккинчи ерга кўчиб юриш блангина овора бўлишса керак, деган хулосага келади; зеро ҳамма ерда одамлар тикини, гирдоби.

Бирон киши танишини кўрсаю, ҳол-аҳвол сўрашиб тўхтаса, бас. Аламон дув йиғилади. Уларни ўраб олади. Бу даврандан ажралиб йиқилган кишини бошқалар тўхтатишиб: „Нима гап, нима воқиа?“ деб сўрашади. Уйлар, майхоналар торайиб кетганга ўхшайди; фақат кўм-кўк осмон тагигина кенг. Миядаги фикрлар, томирдаги қонлар ҳаракатда экан, улар ҳам аллақандай музларни синдириб, қаёққадир оқизиб борар экан, индамай ўтириш мумкинми, ажабо?..

Пушкин шляпасини бошидан олди. Сочи аллақачон ўсиб қолган. Мана уни шамол учуриб тўзғитмоқда. Унинг ҳеч ўтиргиси келмайди. У ўрнидан туриб олишни ва аламон орасидан тикка ўтишни истайди. Лекин аҳ'ён-аҳ'ёнда, чала-чулпи бир тарзда ўрнида туради ва бу одамларнинг қудратли жараёни қайси чашмадан кўтарилаётганини кўриш умидида атрофига аланглаб қарайди. Ана шунда ўзининг бу болаларча ҳавасини англаб, кулимсирайди-да, извошни бутун Бессарабиянинг бош ҳоқими уйига қараб юргизади.

Иван Никитич уйда экан. Уни айвонда кутиб олди.

— Қалайсиз, қочқоқ? — деди у, меҳр ва макир блан кулимсираб. — Соғ-саломат етиб келгандирсиз деб ўйлайман. Сизни қидириб, шаҳарни ағдар-тўнтар қилиб юбордик. Биласизми, шаҳар полицияси сизни Москвага кетиб қолган деди. Ана шундан кейин

орқангиздан бирмунча, албатта, каттагина жарима ҳам солиб юбордик.

Александр унинг кўк кўзларига уялиқираб, лекин равшан бир назар блан қараб турар эди.

— Бундан кейин сизнинг саломатлигингизга ўзим кўз-қулоқ бўлиб туриш учун, ул-булларингизни уйимга олиб келтирдим. Икки шинам хона сизнинг ихтиёрингизда бўлади. Дарвоқи, ўзингиз биласиз, пастда, ўнг томонда, деразаларидан боғ кўриниб туради.

Ҳақиқатан ҳам, Александр Сергеевичнинг фақирона бусоти келтириб қўйилган эди. Шундай қилиб, ҳечнима тўғрисида ўйламай, бошини ҳам қотирмай, Александр Сергеевич янги уйга кириб кетди.

Билган ва эшитган нарсаларини овқат маҳалида сўзлашиб ўтиришди. Инзов Пушкиннинг Киевда бўлганини Орловдан эшитибдир. Ёш генералнинг никоҳидан ҳам хабардор экан. Тўйнинг май ойида Киевда бўлаганини айтди. Кейин улар бу ерга келар эмишлар. Орлов ўзига иккинчи уй тайёрлаётган эмиш.

Инзов хўжалик ишларига жуда ҳам қизиқиб: „Каменкада ҳосил яхши бўлдими, лавлагилар ширин тортдими, совуқ уриб кетмадими, қишда қор қалин тушдими“, деб сўради ва: „Қор қанча қалин бўлса, ҳосил ҳам шунча баланд бўлади“, деди.

Пушкин ҳамма саволларга жавоб бериб борди, зеро қишлоқда турган киши бу нарсаларни билмай қололмасди. Инзов унинг гапини мақуллаб ва унга аллақандай туманли бир умид блан қараб: „Бу ёш шоир бир кун яхшигина хўжайинга айланиб кетмасмикан“, деб ўйларди.

Инзов бўлса Пушкиннинг саволига:

— Бизла нима ҳам гап бўлсин? Ўзинг кўриб турибсан-ку. Тўпалон, — деяр эди. — Менинг қушхонам, албатта, бир нав' жимжитроқ. Лекин граф Каподистрия Санкт-Петербургда ўтирадиган жой тополмай қолгандир деб ўйлайман. Бу галваларни чиқарган ўшанинг ўзи. Қачонлардан бери шуви хаёл қилиб келар эди. Лекин, билмайманда... Ўйинни дўндирадиган хилидан эмас: шахматда неча бор додини берганман.

Овқатдан кейин, икковлари ёлғиз қолишганда, мизгишдан аввал, Александр Ипсилантининг чопор блан хат юборганини айтди. Подшога ҳам хат ёзган эмиш. Энди катта воқиалар бўлиши кутилади, дейди.

— Хўш, сизга нима деб ёзибди?

Инзов диван орқасига оҳиста суянди, кейин кўзларини сузиб туриб:

— Шундай.. Уёғдап-буёғдан.. Тўғрисини айтсам, ёдимдан чиқибди. Ҳа, ҳаммага салом дебди, — деди.

Александр ўнғайсиз савол ташлаганини англади, шундай бўлса ҳам пича ранжиди. Лекин Инзовдан ҳеч ранжиб бўлмас эди. У, қўлини чўзиб, Пушкинни диванда ўзига яқин тортди.

— Пухта князь эмас, — деди Иван Никитич, негадир овозини пасайтириб. — Бирдан тараддудга тушди. Отига минди-ю, учди!

Пушкиннинг юзига табассум югурди.

— Бу Жуковскийдан эмасми?

— Албатта. Князь бориб турган дон Кишот. Мен уни ҳурмат қиламан, севаман, лекин юлдузига ишонмайман. Ҳарҳолда катта воқиялар содир бўлади деб кутиш керак. Дарвоқи, январьда Валахия ҳокими Александр Суццо вафот қилди, хабарингиз борми? Бундан ихтилофчилар фойдаланишди—Яширин ташкилот тузишди.

— Яширин ташкилот?

Иван Никитич лабларида бу сўз жуда ғалати жаранглар эди.

— Хўш, ҳали хабарим йўқ денг? Ҳа, нега ажабланасиз? Модомики яширин депломатия бўлиши мумкин экан, нима учун яширин ташкилотлар бўлиши мумкин эмас? Ахир булар ҳам халқ манафаатини кўзда тутишади-ку?

Генералнинг гапини қандай тушиниш керак? У *чинакам* яширин ташкилотнинг борлигига шубҳа келтирадими ёки бу нарсага кенг қараб, мамлакатда ҳукм сурган Аракчеев зулмига қарши ма'ноли бир тадбир, димиққан уйнинг очилиши лозим бўлган бир деразаси деб англайдими?

Инзов шу қадар равшан, шу қадар беғубор бир назар блан қараб турардики, бу саволларга унинг кўзларидан ҳечқандай рад жавоби олиб бўлмасди. Бунинг устига овози ҳам одамни ишонтирарли даражада содда эди. Пушкин ўз саволлари устида узоқ тўхтамади. Каменкадан келиб, шу даргоҳдан бошпана топган экан, жиндак бўлса ҳам ўзини ўз уйида деб ҳис қиларди.

Инзов унга ўз уйдан жой берди: „Ёш йигитга кўз-қулоқ бўлиб туриш керак“, деди.

Хоналарининг деразалари боққа очилади. Деразалардан: узоқ-узоқларда дар'ёлар, шаҳар, тоғи-тошлар кўриниб туради. Лекин деразалари (ё буни сезмадингми, қимматли генерал?)—панжарали: балки ўғрилардан асраш учундир? Шундай бўлса ҳам, Пушкин жанжал қилиб ўтирмади. „Мени кечаси боққа тушмасин, ёзда кўкатларни босмасин, гулларни узмасин деб панжара қилишгандир? Хоҳлаган еримга тўғри эшикдан чиқиб боравераман. Агар жаҳлим чиқса,— бирдан юрагида шу ҳис уйғонди,— агар жаҳлим чиқса яна Киевга ёки Каменкага кетаман, хоҳласам—қочиб кетаман!“

Бош кўтарганлар фақат грекларгина эмас, молдаванлар блан валахлар ҳам. Ҳаммаси бароварига бош кўтараяпти. Фақат уларнинг қўлларида калтак-таёқ, болта чўқмок. Қанча боярлар қочиб келишибди бу ерга, кўрдингизми? Теодор Владимиреско деган бир валах солдати ана шундай каллакесарлардан бутун бошли қўшин тўпланган эмиш. Князь Александр уларни осонлик блан тинчита олмайди.

Орловнинг олдига борасизми? Инжилчилар жамиятининг мажлиси бўлар экан, денг. Шу мажлисда бир кўнгилсиз ҳодиса рўй бериши эҳтимоли бор. Сабанеев бир ишни қўзғамоқчи...

— Оббо, бир муттаҳам ёвар туфайли-я? — Пушкин ғазабланди.

— Сиз биласизми бу воқияни?

— Биламан. Менинг олдимда бўлган. Қўлдан чиқариб юборганимга ўзим ҳам пушаймонман. Хўш, ғалва бўлаяптими?

— Ғалва-палва-ку йўға, лекин, сиз айтмоқчи, бу муттаҳамни деб ҳурматли бир кишини хунук аҳволга тушириб қўйгим келмай турибдир. Орлов бўлса катта кетиб юборди, андиша қилмай ундан изоҳ сўради, мана шунинг учун... Ҳа, мана шунинг учун ҳам кўнгилсиз нарсалар юз берапти. Лекин Сабанеевни босиброқ қўйдим.

Инзов ўрнидан турди ва гапни қуйидаги жиддий сўзлар билан тугатди:

— Ҳозир у толлар кесилиб кетган, замон бошқа. Кучни сақлаш, одамларни сақлаш керак. Нимага десангиз, ким билади, балки уруш арафасида тургандирмиз. Лекин буни подшонинг ўзи ҳам қилади.

Йигирма биринчи йилнинг март ва апрели Пушкин ижодининг ҳосилга кирган ойлари бўлди. У ўзининг бутун кучини, ёш, қайноқ эҳтиросини жиловсиз қўйиб берди.

Инзов уни рўза тутишга мажбур қиларди. Амалдорлар рўза тутишга мажбур эдилар. Пушкин гарчи маош олмаса ҳамки, у ҳар ҳолда амалдор „ҳисобланар“ эди. Пушкин рўза тутар ва... ўзининг „Гаврилиада“сини ёзарди. У император Александр ва унинг харис, фаҳш, имонсиз дўсти архимандрит Фотий қўллаб қўлтиқлаган мунофиқ христиан динига қарши жанг қилиб, ўз руҳини шу тақлид поклар эди. Бу унинг вадасига сра хилоф эмас эди, бу „ҳукуматга қарши“ эмасди. Бу Аё София жомисида эшитган ва ўзининг шоирлик дидига жуда хуш келган бир эркин ривоятнинг эркин ҳикояти эди халос...

Бур кун Инзов Пушкиннинг инжил ўқиб ўтиргани устига кириб қолди. У қуйидаги сатрларни ўқиб, бир четига чизиб қўйган экан. Мана у сатрлар: „Одамзод ерда кўпайиб, улар қиз кўрабашлаганларида, оллоҳу-таалонинг ўғиллари инсон қизларини кўришсаки,—улар чиройли, ана шундан кейин улар хоҳлаган қизларини хотин қилиб олишади“, яна: „...Оллоҳу-таалонинг ўғиллари инсон қизлари билан маҳрамлашгандан кейин улар фарзанд кўра бошлайдилар...“ Айни муддао!

Пушкиннинг чеҳраси очилди, лабларида табассум ўйнади. Иван Никитич бунга бир қадар ажабланди ҳам, лекин у ўз назорати остидаги бир кишининг табаррук китоб билан машғул эканини кўриб қувонди, инжилнинг улуғ маърифатпарварлик аҳамиятини гапира бошлади. У бу хил гапларни қай турда гапиришни билар эди.

— Сиз архимандрит Фотийдан ҳамиша кулиб юрасиз. Бу тўғри, ҳолбуки у бизнинг Инжилчилар жамиятимиздан жуда қўрқадди, ҳатто инжил таълимотини халққа бағоят зарарли деб билгани учун ҳам унинг кенг тарқалишидан ваҳмага тушади.

Пушкин кулиб туриб соддагина жавоб берди.

— Ўзим ҳам инжилга ўхшатиб бирон нарса ёзмоқчиман.

— Баракалла, камол топинг. Энди жамиятга ҳам кириш керак.

— Жамиятга кирсам,—а'золик бадалини тўлашим керак бўлади, ҳолбуки, ўзингиз биласиз, сизга анчагина қарздор бўлиб қолдим...

— Ана халос! Шошма, бойсанг—берарсан.

— Йўқ, пул блан бўлмаса ҳам, ҳарҳолда ўз ҳиссамни яқинда қўшарман деб умид қиламан.

Пушкин кулар эди... Инзов унинг олдидан енгил бир ҳайрат блан чиқиб кетди: у негадир ҳаддан зиёд камтар ва жим. Ишқилиб, ҳукуматга қарши бирон нарса ёзиб қўймасин-да. Лекин ёшлик шўхлигига ким ҳам тўсқин бўлаолади? Иван Никитичнинг ўзи ҳам боғдаги каллак урилган дарахтларга қарагиси келмайдию! Тирик жон истаганини қилиши, истаганини қидириб топиши керак. Шоирларга келсак,—эҳ-ҳа, уларнинг йўли мингта...

Иван Никитичнинг шунга ўхшаш ўзига хос фалсафаси бор эди.

Александр ҳам ўзининг дўсти, коллеж секретари Николай Степанович Алексеевни бир гўзал яҳудий қиз тўғрисида дoston ёзаяптимиш, деб хўп жаҳлини чиқарган эди. У бўлса ўз севгилисига, гўзал Мария—Егоровнани Пушкин йўлдан уриб, ўзига оғдириб олади деб қўрқарди. Гарчи у қиз асл молдаван бўлса ҳам, ранги-рўйига қараб „яҳудий“ дейишарди.

Катта рўза жуда узоқ чўзилди. Пушкин, Инзов блан рўзани ўтказиб келишга борган жойидаги черков ибодатларидан безор бўлиб, Василий Львович Давидовга ҳазил мутобаи ше'р ёзиб шикоят қилди.

Риёкорроқ бўлдим, ақл кирди жиндек,
Ёлбариб сўрайман, инониб чиндан,
Ки таггри кечар деб гуноҳларимдан,
Иодшо ше'рларимни афв этгандак.
Вольтернинг сеҳрли хом хаёлларин,
Тақдир берган бадбахт созимни ёввош—
Намоз-дуоларга алмашдим барин,
Қўзқорин қоқига қилдим айрибош.

У Вольтерни сра эсидан чиқармаганини ва ҳеч нимага алиштирмаганини Давидовга очиқ-ёруғ айтмади. Аксинча, Кишинёвдаги ошналарига „ер блан денгиз“ни мадҳ этиб бўлгач, энди осмонга нигоҳ ташлаганини ишора қилди.

— Кейин, ким билади, дўзахни ҳам ёзиб юбораманми!—деди.

Лекин бу дўзахмиди ё жаннат, „Кавказ асири“ми ёки „Гаврилнада“—даставвал, буларнинг ҳаммаси уни беҳад ва ранг-баранг тариқада қийнаган, қувонтирган ва ҳаяжонга солган бугунги жонли ҳаётнинг акси-садолари эди. Бу яна ўз-ўзи блан ҳормай курашмоқдан, аниқ сўз, тўғри образ қидирмоқдан ва булар орқали ўзи-ўзини топмоқдан, қаддини кўтармоқдан иборат эди.

Пушкинда ҳамма нарсага вақт, куч ва э'тибор топиларди. У дўстларига мактублар, ше'рлар ёзар, ўйин-кулги ва ҳазиллар блан бир қаторда чуқур тафаккур, осойишта фикр ҳам қилар, ба'зан бардош, ба'зан эҳтирос блан гап талашар, газабланар, хаёл сурар, планлар тузар—Орлов олдида, Липранди хузурида, ўзи ҳақида—эвоҳ, ўзи ҳақида!—баланд овоз блан мунозара бошларди.

У Дельвигга, Гнедичга, Чаадаевга ва Каменкада яшаган Давидовга ше'рий мактублар ёзиб юборди.

Ба'зан, жиддий, ҳаяжонли мунозаралардан чарчар экан, рост-ёлгонни қўшиб ҳархил нарсаларни гапиради, станцияда ўйинга тушган ва ҳали ҳам эсида қолган извошчини, Киевда эканлигида гўё Лисая Горани кўрғанлигини ва у ерда бир стакан вино устида бўлган воқияни, бир кун кечаси Денис Давидовнинг эшикдан арвоқ сингари кириб келганини кула-кула айтар, кишинёвли хонимлардан ба'зилари унинг гапларига қисман ишонар эдилар.

У Денис Васильевични ажойиб бир мулоимлик блан эсгаларди.

Сен суворий куйчи, солдат оромин,
Йигитлар базмини куйладинг бошлаб.
Бебош муштлашлардан келди илҳоминг,
Бурама мўйлабинг сўйладинг махтаб.
Осойиш кунларда шўх торларингдан
Уруш тўзонини пуфладинг, артдинг.
Созинг қайта созлаб, яна янгитдан
Тинчлик майини ва ишқни мадҳ этдинг.

Ўзининг чинакам сургунда экани эсига тушган кезларда бутун вужудини совуқ тер босар, у ўзи каби кувгиндаги бошқа бир шоир—Овидийни ёдлар эди. Овидий ҳам император Август томонидан Қора денгиз қирғоқларига, тахминан шу томонларга сургун қилинган эди. Пушкин Гнедичга, Чаадаевга ёзган ше'рий мактубларига ўша Рим куйчисини эслаб ўтди.

Мана энди Чаадаевни эслади. Уни иттифоқо эмас, балки кеч-қурун, кундуз ташвишлари ўз ўрнини тафаккур ва осойишта фикрга бўшатиб кетган дамларда, ўз уйига тинчлик чўкканда эсларди.

Бунда илк ташвишяни унутдим андак,
Овидий хок ноки бу ерга яқин.
Бунда шуҳрат мевга арзимас эрмак,
Кўнгил фақат сени кўмсайди ҳорғин.

Қафасда тўлғандим, узилди завжир,
Юрагим янгитдан осойиш топди.
Менинг ўжар ақлим танҳоликда жим
Меҳнат осойишин, ўй занқин тотди.
Кунларим бўш; рабон хаёлларим,
Узоқ ўй суришга кўникмоқдамая.
Тақдирлар эркинлик қучган чоғдаман
Исёнкор ёшликда ўтган йилларим,
Ма'рифатда бўлай замон блан теня.

Пушкин Липрандидан яна тез-тез китоблар олиб турди. У китобларни варақма-варақ ўқир, ўқиган нарсаларини ўйларгина эмас, балки янги билим, янги фикрларни аввалги билими ва ўрганиб қолган эски фикрлари блан боғлаб борарди. Унинг миясидан жой олган нарсалар жой олганича қолиб кетмас эди. Йўқ, бири иккинчисига бориб чатишар ва авваллари фақатгина ўйлаган, энди эса билиб олган нарсалари янгидан яшнаб кетарди.

Охотников ёки Владимир Федосеевич Раевский блан — Каменкага бормасдан аввал овозасини эшитган ўша *аломат* Раевский

блан гап талашиб қолганда, унинг кўп нарсаларни тушунмаганлиги ошкор бўларди. Шундай пайтларда юзига қизил югурса ҳамки, сири бей бермас ва кечқурунлари Липранди блан уникига боришни сра унитмас эди. Липрандида, бу ажойиб китоб ҳавасмандида, ҳамма нарса топиларди.

Одамларни у қадар ёқтиравермайдиган, одамларга қўшилмайдиган Иван Петрович Липранди ўзининг ғарибона муҳаббатини бутунлай Пушкинга бағишлади. Унинг оғир, дилгир қарашлари бора-бора очилиб равшанлашди, содалашди. Одатда бир ўлчов, бир ме'ёрда бўладиган ҳаракатлари табиий, оддий тус олаборди. Ёш шоир — янги танишнинг ҳайрон қолдирарли очиқ-чочиқ муомилаларига самимий дўстлик блан жавоб берар ва бу дўстлик ҳечким томонидан ўзгартирилаолмайдиган та'сир қолдирар эди. У китобларини ҳаммага ҳам дарров бериб юборабермас эди. Шундай бўлса ҳам Пушкин сўраган китобни қидириб топишдан ҳузур қилар, бу эса унинг ҳаётидаги энг ноёб ҳузур-ҳаловатлардан ҳисобланарди.

„Ўчоғига яна бир палён ўтин ташладим, — у ўзига хос, ғалати ўйлар эди, — чарсиллаб ёнгандан кейин оловнинг авжини кўраверасиз!“

Александр Сергеевичнинг ҳаёти шу тариқа ҳарёндан ва ҳархил йўллар блан тўлиб борди. Шундай қилиб, у „асрига тенг“ бўлиб борди, „Аллақандай ғалати ҳодисалар рўй бермай туриб бир қарич ҳам илғарилай олмайдиган“ ўша асрга тенглашиб борди.

Орлов ўйлаган ва ёзган катта „ҳодисалар“ ҳали бошлангани йўқ, лекин шарпаси ҳаммаёқдан келиб турибди. Ҳозирча Инзовнинг: „Ҳар ҳолда ҳодисалар бўлади деб кутиш керак“ деган башоратигина мавжуд.

Император Александр томонидан „Муқаддас троица хотири учун“ та'сис қилинган ва Троппаудан Лайбахга, я'ни Неаполь-яқинроғига кўчириб келтирилган Иттифоқи табаррук конгресси Италияда тартиб ўрнатишга қарор қилди. Ермоловнинг умумий бошчилигида рус қўшинларининг тўртта корпусини австриялиларга қўшиб юбориш тўғрисида подшоҳ Александр буйруқ берди.

Бу хабар ҳаммани шоштириб қўйди.

Орловникида одам кўп эди, суҳбат турли-туман мавзу'ларда борарди. Подшоҳнинг революцияни бостириш баҳонаси блан ўзгалар юртига қўшин юбориш тўғрисидаги қарорини ҳамма хато деб тушинибгина қолмади, балки рус қуролининг ша'нига доғ соладиган ярамас бир ҳаракат деб топди.

— Биз халқларга қуллик эмас, озодлик олиб боришга ўрганиб қолганмиз!

Бурчакда ўтирган Константин Алексеевич Охотников:

— Четёл босқинчиларидан озод қилганмизу, лекин ички ишларига ҳеч аралашмаганмиз, — деди, бўғиқ бир овозда.

— Мен ҳам руслар карбонарларга ёрдам берсин деяётганим йўқ, — дея Орлов э'тироз билдирди. — Ишқилиб, уларга ҳалақит беришмаса, — шунинг ўзи ҳам катта гап.

Лекин шу пайт бригадалардан бирининг командири, генерал-майор унволи Павел Сергеевич Пушкин гапни Кавказдаги урушга буриб юборди. Пушкин бу одамни ёқтирмас, ундаги ақиданинг самимийлигига ишонмас эди. Орлов бу урушни ма'қулламайди, Пушкин эса ўз бошлиқларидан ўзиб кетишга киришади. Кавказ масаласи Пушкин учун ҳамон ҳаяжонли масалалардан бири бўлиб келарди. У Кавказ саёҳатида уруш нафасини сезиб турар, унинг романтикасига ихтиёрсиз берилиб кетарди. „Кавказ асири“нинг кириш қисмида рус қуролининг ша'ни-шавкатини ҳозиргина мадҳ этган эди. Бунинг Орловга ёқмаслигини билади.

„Улар нега тушунишмас экан,— дея ўзича зўр бериб такрорларди,— бутун умр қурол остида, доимо урушлар ваҳмида яшаб бўлмайди. Бунга хотима бериш лозим. Лекин бир кун келадик, тоторлар блан бўлгани каби, улар блан ҳам опоқ-чопоқ бўлиб яшаб кетамиз“. Буни генерал Раевскийга гапирганини ҳам эс-лади...

— Йўқ,— Орлов унинг фикрларига гўё жавоб бераётгандай гап бошлади,— Кавказ тоғларини ер блан теп-текист қилиб юбориш мумкин бўлмагани каби, тоғлиларни ҳам бўйин эгдириш амримаҳол. Менинг фикрим шундай. Кавказ масаласи қурол блан эмас, вақтнинг ўтиши блан, ма'рифат блан ҳал бўлади. (Шу дам Пушкин бош қимирлатди: „Ҳа... ма'рифат блан... Тўғри!“) ...Вақт ўтиши блан, ма'рифат блан, лекин, минг афсуски, бу ўзимизда ҳам ҳали етишмайди.

Шу ерга келганда Михаил Федорович ўзини-ўзи тўхтатди ва билоихтиёр ёшларча ҳаракат қилиб, қичқирар даражасида гапирди:

— Шундай бўлса ҳам, дўстлар, худди мана шу муттасил урушда қандайдир бир улугворлик бор... Лекин доимо урушни кўрдим деб биздан бўлак ким махтана олади?

— Она ватанимиз Россия шунинг учун ҳам яхшики, унинг қайси бир бурчагида ҳар нечук уруш бўлиб туради!

Пушкин бу ердагиларнинг қарийб ҳаммаси биладиган Денис Давидовнинг оҳангини жуда тўғри пайқади, унинг юқоридаги гапи ҳаммани кулдирди.

— Денис бундай гапларни яхши кўради! Унинг дўсти Кульнев шунақа гапларнинг ҳавасманди.

— Лекин, жаноблар, агар Кавказ бир бурчак бўлса, бошқа бир бурчагимизда ҳам ахир... бундай экан, бировларнинг юртига бориб яна уруш қилишнинг нима зарурати бор?

Сўнгра суҳбат янги ўзонга тушди: „Болқонларда уруш бўладими-йўқми?“ масаласи муҳокама қилинди.

Рус қўшинлари ҳар эҳтимол учун чегарага олиб борилмоқда. — Ипсилантининг хитобномаси ма'лум. У ўзини хавф-хатарларга солиб бўлса ҳам, улуг давлат бу тadbирни ма'қуллайди деган эди. Бу улуг давлатнинг Россиягина бўлиши мумкинлигини ҳамма англади. Лекин ҳақиқатда ҳам аҳвол шундай эдими? Ипсиланти император Александрга шундай деб ёзганда, подшо тўғри жавоб бериш ўрнига, уни рус армиясининг офицерлик унвонидан маҳрум қилди.

Ипсилантининг ўзига қарашли кучлар эса у қадар катта эмас. У музлаб ётган Прут дар'ёсидан атиги 200 суворий блангина ўтди. Ҳозир Яссиде „Улмас полк“ номли гвардия тузаётир. Бу хабарни эшитиб Вельтман: „Шонни эмас, нонни қувийдилар“ деб масхара қилди. Пушкин ўшанда хафа бўлди ва Ипсиланти икки укаси блан Россиядан жўнаётганда ўзининг Кишинёвда бўлмаганлигига кўп афсусланди. Агар шу ерда бўлса, улар блан албатта жўнаб кетарди.

Сухбат: вазият аниқ эмас, деган умумий хулоса блан тамом бўлди.

— Ҳозирча нафасимизни чиқармай туратурамиз. Кейин ма'лум бўлади. Вазият блан танишиб келиш учун штабдан аллакимни юборишмоқчи эмиш деган миш-мишлар юрибди. Балки Пестельни юборишар.

Шу блан ҳамсухбатлар тарқалишди.

Пестельни Пушкин Кишинёвда, Каменкада ҳам бир неча бор эшитган эди. У ўзининг ноёб ақли, ўткир фикри блан шуҳрат чиқарган бўлса ҳам, Александр Сергеевич у тўғрисида аниқ бир тасаввурга эга эмас эди. Қизиқ... Пестельнинг доклади штаб бошлиғи Кисильёвга боради, Кисильёв эса уни подшоҳга юборади. Бу унда катта та'сир қолдириши мумкин.

Кечқурун Пушкин греклар орасида бўлди ва ўзининг қизгин мулоҳазалари блан ҳаммани орқада қолдирди. У Рим ва Грециянинг ўз тақдирларини яна ўз қўлларига олаётган қадимий улуғ халқлари тўғрисида гапирди. У гўё ўзини Ясси майдонида, Ипсиланти байроқлари остида тургандек ҳис қиларди. Кишинёвдагиларнинг ҳаммаси у байроқлардан хабардор. Байроқ учта: бири серанг, иккинчисида— лавр япроқлари орасига олинган ва: „Мазкур байроқ бирлан зафар қозонурсиз“ деб ёзилган салб, учинчисида— уйғона бошлаган ғалаба қуши! У Грециянинг зафар қозонажасига жуда қаттиқ ишонарди.

Унинг ҳамсухбатлари, греклар, унга ҳавасланар, лекин гапиршига келганда ўзларини жуда эҳтиёт тутардилар. Улар ҳам, Вельтман сингари, „ғаройиб ва ажойиб“ князь кўшинлари тўғрисида унчали юксак фикрда эмасдилар. Ҳатто арнавуллар, пондурлар, қайдуқлар, толғорлар деган номларнинг ўзини ҳам аллақандай ишончсизлик блан тилга олардилар.

— Улар жанггарликка-ку жангари-я, лекин фақат ўзларини ўйлашади, бизни сра эсларига олишмайди... Молдаванлар блан валахлар Владимирескога бориб қўшилишади, у бўлса бу ердаги боярларни талайди.

Пушкин дилгир бўлди. Секин-секин юриб уйига қайтди. Шаҳар устида кўклам кечаси соябон экан, юлдузлар латиф бир жилва блан живирлашади. Ба'зи уйларнинг деразаларида черковдан табаррук қилиб олиб келинган кичик-кичик мумшамлар пилпиллаб ёнади. Кеча марҳум митрополит катта тантана ва дабдаба блан дафн қилинган эди, қанча гуллар келтирилди! Товба, ҳаммаёқ сув қуйгандек жим-жит... Ба'зан итларнинг ҳуриши ва қоронғида билмай лойга ботиб қолган кишиларнинг сўкишлариги-

на эшитилади. Бу жимжитлик, мудраб ётган сукунат шоирнинг та'бини хира қилади. Кўкрагини баралла очиб юборгиси келади. Узини осойишталик оғушига отмоқ истайди. Қандай қилсин?!

Уруш! Кўтарилди ниҳоят,
Жанговар шавкатнинг туғи ҳилпираб.

Балки у ерда, жанубда, мана шу қоронғи зулмат ичида жанг оловлари ёнаётган ва ноғаралар жаҳодга чарлаётгандирлар... Офарин Давидовга, шоир ва жангчи, қўшқават шуҳрат тожли азаматга... О, нақадар гўзал!

Тафаккур оҳанг бешигини яна узоқ, аяброқ тебратди.

Ё шон-шараф тожи бўлар муяссар,
Ё шум тақдир ажал насиб этгадир...

Денис Давидов ёдига тушаркан, Киев кўз олдида гавдаланади. Ана шунда яна кўклам, яна алам қалб торини чертмоққа бошлайди.

Муҳаббат... Наҳотки ва жанг шов-шуви,
На уруш захмати, ва мағрур шуҳрат
Одатий ўйларимга қўелмаса чек?

У оёқ остига қарамай борар, қаер—қуруқ, қаер—лой, сра фарқ қилмай юрарди. Гўё узоқдан эшитилган музикадек, ше'р гоҳ авжга чиқади, гоҳ сусайиб йўқолади. Йўқ, бирон қарорга келиш керак. Ана шу пайт Пестель ёдига тушди.

* * *

Павел Иванович Пестель генерал Инзов ҳузурига кириб, ўзининг келганидан рапорт берди-да, худди губернатор Катакази блан маслаҳатлашгани сингари, Инзов блан ҳам кенгашди. Пушкин уни аввал бир мартагина кўриб, шунчаки танишган-қўйган эди.

Пестель Пушкинни ўйига ўзи таклиф қилди, мана энди у овозаси жуда ҳам кетган ва ўзи подполковник бўлгани ҳолда генераллар блан дадил гаплашадиган бу салобатли кишидан кўз узолмайди. Пестель генералларга уларнинг улуғ ёшлари ҳурмати учунгина расмий назокат кўрсатади. Ҳақиқатда эса, у ўзининг қадри-қийматини билибгина қолмай, улардан улуғроқ, донороқ ва тажрибалироқ эканини ҳам пайқайди, зеро буни генералларнинг ўзлари ўз муомалалари блан сездириб турадилар. Агар у берган саволларга қараб хулоса чиқариладиган бўлса, натижа шу буладики, Пестель ҳозирги вазиятни равшан билади. Бу ҳақда аниқ фикрга ҳам келиб қўйган.

Иван Никитивич Пушкинга:

— Бу азамат мени жуда чарчатиб юборди, — дейди. — Разм солганмисан: ёзда осмон топ-тоза, булутсиз бўлиб туради-ю, қаердадир момақалдироқ бўлаётгандек, яшин чақнаётгандек нафас оғирлашади. Шу одам ҳам ўшанга ўхшайди. Агар у ўзидан чарчамаса, чинакам баҳодир экан.

Пестельнинг Орлов блан мулоқати жуда қисқа бўлгани, у Орлов блан эмас, бригадалардан бирининг командири, ичини ёрса алиф чиқмайдиган қуруқ генерал-майор Павел Сергеевич Пушчин блан узоқ гаплашгани Пушкинга жуда галати туюлди. Пушчин эса суҳбатдан кейин галдиракланиб зўрга кетди.

— Фақат ишдан, корпусдан, офицерлар ўртасидаги интизомдангина гапирди. Худди текширишга келган генералдай!.

Пестель Орловникида овқат қилди. Ҳамтовақлар суҳбатни муҳимроқ мавзуга буриб юбориш учун қанча ҳаракат қилмасинлар, бундан ҳечнарса чиқмади. Пестель уларни қувватламагани бирёқда турсин, ҳатто тантанали бир суратда ғиқ этмай ўтириб олди. Агар Инзов Михаил Иванович Пестельнинг шундай қилиши лозимлигини англаган бўлса заррача ҳам ранжимаган бўларди. Меҳмон гоҳ Охотниковга, гоҳ Владимир Раевскийга қараб-қараб қўяди, лекин гапирмайди.

Мана энди Пушкин Пестель ҳузурида. Павел Иванович унинг олдида кибрсиз, расмиятсиз, оғир-босиқ бир вазиятда ўтирибди. Агар лаблари бирмунча дўрдоқ бўлмаса — бу одамни ҳақиқатан ҳам чиройли деса бўлади. Ўртасидаги ўкачи дангал кўриниб турган каттакон бурун, кенг, силлиқ манглай, орқасига қаратиб таралган қора сочлар, яна шундай қора, йилтироқ зулфлар, чиройли, чақнаб турган қора кўзлар, равшан ақл, метин ирода, қаттиқ характер — буларнинг ҳаммаси унга ярашиб тушган. У ўзининг жиддий кўзлари блан қарар экан, унинг қараши бир фармон, бир амр каби таассурот қолдиради.

Лекин унинг меҳмони шоир. Шунинг учун ҳам Пестель яқинлашиб келаётган ва эҳтимол тутилган уруш тўғрисида эмас, кўзғалон ё замон кайфияти тўғрисида ҳам эмас, балки ҳамма нарсанинг сабабчилари тўғрисида гапира кетди.

Пестель атиги ўттиз ёшда, у Бородино жангида қатнашиб ярадор бўлган, анча жасорат кўрсатган. Ана шундан кейин граф Витгенштейн уни ўзига адъютант қилиб олган. Ҳозир Витгенштейн иккинчи армиянинг бош қўмондони, подполковник Пестель ҳам ҳозир у блан Тульчинода туради. Бир кун Витгенштейн Пестель тўғрисида Орловга шундай деган:

— Пестельнинг қўлидан ҳамма иш келади: армияга қўмондон қилсангиз ҳам, министр қилиб тайинласангиз ҳам баҳазур эплаб кетади.

Ана ўша киши ҳозир қўмондон ҳам эмас, министр ҳам эмас, шоирнинг суҳбатдоши. У шоирни худди ўз ўртоғидек кўриб, худди ўз инисидай билиб гаплашиб ўтирибди. Унинг фикрлари барқарор, ками-кўстсиз. У ҳечқандай ташвиқотга мунтазир эмас, ўзи ҳам та'лим беришга ҳавасманд эмас. Фақат билганларини айтади халос.

Кўёш нури деразалардан равонгина оқиб тушмоқда. Уйда ортиқча бисот йўқ. Кенг, тоза, салқин Пестель печкани кўп ёқдирмайди, ортиқча иссиқни ёқтирмайди. Лекин оёқларида ичи барра этик: Бородинода олган ярасидан ҳали-ҳали асар бор кўринади.

— Йўқ, қалбим блан материалистман, — дейди у, — лекин ақлим бунга ён босмай келади.

Пушкин ўн тўққизинчи асрнинг ўн саккизинчи асрдан узоқ кетмаганини ҳис этади. У, ўз тажрибасига суяниб, бир кишида мавжуд ҳис блан ақл бир-бирига зид бўлмаслиги керак дегиси келади, зеро бунинг ҳар иккиси бирга қидиради ва бирга топади, бирга хато қилади ва бирга тузатади. Мабодо ажрашгудек бўлсалар, фақат бир-бирини бойитиб, кенгайтиб, яна янги уйғунлик ва тўлғинлик топиш учунгина ажрашади. Лекин буларнинг ҳаммасини кўз олдига келтириш ва ёш сўзлар блан ифода қилиш қийин, уларни хаёлда ҳам тасаввур қилиб бўлмайди, фақат кундалик ҳаётдан кўриб билишгина мумкин. Яна. Чаманзорларни топталаш, меҳр блан очилган жўяклардаги ёш ниҳолларни босишга юрак қандай дов урмаса, Пестель блан гап талашишга ҳам шундай дов урмайди.

Пушкин унинг сўзларини жон қулоғи блан тинглар ва ўзича, қисқача хулосалар чиқарарди.

Ақл амрига бўйсунган киши — ҳислар нозига парво қилмайди. Тузим интизомсиз яшай олмаганидек, дун'ё ҳам интизомсиз яшнай олмайди. Ақл амр учун. Ақлнинг ўз амрларини амалга оширишига ҳалақит бераоладиган ҳечқандай куч, ҳеч қандай сабаб йўқдир. Тадбир йўлини кўрабилиш, вазиятни аниқлай олиш, интилиш, уюштириш лозим.

Балки худди мана шу сўнги сўз, „уюштириш“ деган сўз, Пестельнинг дун'ёга қандай қарашини ва дун'ёда тутган ўз ўрнини қандай англашини билдирадиган асосий сўздир.

— Миянғизга бир нарса келадию, ўша нарсани руёбга чиқариш учун ўртадаги ғовларни олиб ташлашга ҳаракат қиласиз. Турмушда бунинг йўллари кўп. Лекин биттасини топиб олиш ва шу йўлда маҳкам туриш лозим. Ана шу йўлнинг мутлақ галаба қозониши учун ҳамма нарсани чуқур ўйлаш, бутун фикрни шунга тўплаш керак. Сизда, — у табассум қилди, — сизда бу нарса бутунлай бошқача. Сиз ўз ишингизда қидириш, излаш блан мақсадга етасиз. Бизда эса қораламалар, вариантлар бўлмайди. Биз бундан бенасибмиз.

Бу кўп бама'ни, кўп тўғри гап. Табассум ҳам кўп яхши, зеро у инсоннинг ҳақиқий, ички дун'ёсини очиб беради. Лекин бу табассум бутун суҳбат давомида пайдо бўлган бирдан-бир табассум эди.

— Лекин сизларда бошқа чора йўқ, — Пестель давом этди. — Аммо шундай кишиларга топшириб қўйилган муҳим ишларнинг шўрига вой!

— Марҳаматларига ташаккур! — Пушкин ўзини тутолмади.

Лекин Пестель бу сафар ҳам илжаймади.

— Мен, албатта, сизга тегизиб гапирганим йўқ, — деди у жиддий бир оҳангда. Суҳбат асосий мавзудан бир қадар узоқлашгани Пестельда норозилик туғдирди шекилли, бу овозидан сезилиб турарди. — Сиз қилиб турган иш, — бениҳоят катта, кўп афсуски, биз унинг қадрига етмаймиз.

Бу э'тироф Пушкинни ховлиқтирмади. У ўз ше'рларини эшитган кишиларнинг чақноқ, сермароқ кўзларидан оламжаҳон таҳсинлар ўқиган. Пестель эса совуққина э'тироф қилди-қўйди, Пушкин бундай э'тирофни умрида биринчи марта кўриши эди. Лекин у ўзида беихтиёр пайдо бўлган бу ёқимсиз ҳисни зўрға босиб олди. „Мен унинг аллақандай планида бор бўлсам керак, мен бу планинг қандайлигини фаҳмлаб турибман, жуда яхши! Лекин, ажабо, мен ҳам...“ деган шошқин ва кескин бир фикр Пушкин миясида барқ ўриб ўтди.

Фикр шу ерга келганда узилди, ортиқ сўзга эҳтиёж қолмади. Пушкин қуёш ёғдусига чўмилган ва фикрлари ҳам худди мана шу ёғду каби равшан бўлган измонга — буйруқлар беришга муқтадир ажиб бир ҳайкалга қарагандек қараб турар ва буни Пушкиннинг ўзи ҳам пайқар, бунда сўзга эҳтиёж колмаганини сезар эди.

Пестельнинг кўллари миёна, хуш андоза. Пестель, узилиб қолган фикрга қайтаётганини билдириш учун бўлса керак, чап қўлини бир зумгина кўтариб, қандайдир ҳаракат қилганда унинг номсиз бармоғидаги узуги офтобда йилтираб кетди. Бу кимнинг узуги — ёриникими ё онасиники? Пушкин суҳбатдошининг уйланмаганини пайқади.

— Бундай одамларни узоқ жойларда тутиш керак, — Пестель даҳшат блан давом этди. — Ҳарқандай йккиланиш, ҳарқандай шубҳаланиш — ҳалокатга олиб боради. Бу мағлубият йўли, ғалаба йўли эмас. Бу ерда дадиллик ҳам кифоя қилмайди. Дадиллик — қандайдир „умумий“ бир нарса, — Пестель қарийб бир нафрат блан илова қилди, — бизга эса „умумий“ нарса эмас, — аниқ, конкрет нарса: характер ва ақл керак. Пухта характер ва риёзий ақл керак.

Пушкин, Инзовнинг: „Агар у ўзидан чарчамаса, чинакам баҳодир экан“ деган та'рифини эслаб, ўзича ажабланди. Лекин „биз“ „бизга“ дегани нимаса? Бунинг ма'носи қандай бўлди? У бир ҳоким, бир лашкарбошидек гапиради. Хўш, қўшини қайда? Ёки Александр Раевский, Орлов Москвага бориб келгандан кейин, „Москвада ишлар барбод бўлибди“ деб хато айтганмикан?

У Пестельнинг Москвада бўлмаганини, Жамияти хайрияни ёпиш тўғрисидаги қарорнинг Пестельсиз қабул қилинганини билмас эди. Пестельнинг бу қарорга бўйсуннишдан воз кечганлиги ва Жанубий жамиятда раҳбарлик қилабошлагани яна ҳам камроқ ма'лум эди, буни ҳатто Кишинёвдагилар ҳам унча билмас эдилар.

Охотников блан Владимир Раевский Орловдан ўзларини илгарига қараганда нима учундир анча тортиб қолдилар. Пушкин буни сезар, лекин сабабини билмас эди. У: Михаил Федорович Орлов ҳозир бошқа ишлар блан, ўзининг шахсий ишлари блан жуда ҳам банд бўлиб кетгани учундир, деб ўйларди...

Пестель, ер масаласида адолатли тартиб ўрнатиш планлари ҳақида гапириб, бу тартибнинг ҳозир крепостнойлик ҳуқуқи орқасида помешчиклар кишанбанд қилиб олган меҳнаткаш халқ манфаатлари ва юксак ахлоқ талаблари асосида қурилиши ке-

раклигини айтди. Шу гапларни айтиб туриб ҳам заррача ҳис ва ҳаяжонга берилмади. Ҳамма нарса пухта ўйланган, аниқ ўлчанган эди.

— Табақалар битирилиши лозим: Крепостнойлар табақаси ҳам, подшоҳлар табақаси ҳам, — Пестель заҳарли қилиб гапирди ва табассум ўрнига қора кўзларида биринчи даф'а ўт кўринди. — Қонун олдида ҳамма баб-баробар бўлади ва ҳаммага шахсий даҳл-сизлик та'мин этилади... — Кейин, Пушкинга қараб туриб, илова қилди: — Матбуот эркин бўлади. Ана шунда сизнинг ше'рларингиз бизгагина эмас, ҳаммага бориб етади, зеро битта ҳам саводсиз киши қолмайди!

Шудам Пушкин ўрнидан туриб кетди. Шу салқин ва сарин сабоҳда калбининг қаеридир ўт олганини сезди. Шу қадар содда бир фикр! Ана шу фикр ўз қаршисида ўтирган салобатли киши оғзида реалъ бир ҳақиқат каби янгради-да, Пушкинни ўрнидан турғизиб юборди.

Пестель энди ерни адолат блан бўлиб бериш ва хўжаликни бошқача қуриб, ер маҳсулотини мул-кўл қилиш тўғрисида, сўнгра фабрикалар тўғрисида гапирди.

— Агар, зироат хусусий мулкчилик ва тенгсизлик негизини мустаҳкамлаб, қулликни давом этдирса, фабрикалар бойликнинг янги манба'ларини очиб, инсонни гражданлик ҳуқуқига эриштиради, мустақиллик ва озодлик руҳини ёяди.

Пушкин, бу сўзларга у қадар тушиниб етмаса ҳам, Пестель фабрикаларнинг тараққиёти фан блан сан'атни гуллатади деярга ва уни зўр бериб исботлар экан, у нимагадир бош қимирлатиб ма'қулларди.

Бу Пушкин суҳбатдоши томонидан айтилган энг ажойиб фикрлардан бири эди.

Ҳа, у ғалабадан ўзининг олийжаноб мақсадини — кишилик бахтини кўриб турган бир лашкарбоши, бир саркардадек гапирди. У одамлар тўғрисида ўйлайди ва хаёлда ўз давлатини қуради. Лекин ўз давлатини қура туриб, бир фотиҳ каби, дун'ёга ҳам кўз ташлайди.

Пушкин Пестельнинг Наполеон ҳақидаги фикрини сўраган эди, у дарҳол жавоб берақолди:

— Наполеон чинакам улуғ киши бўлгану, лекин... агар Россия унинг тажрибасини такрорлайдиган бўлса, албатта, бошқачароқ такрорлаши керак бўлади. Наполеон — маҳорати блан эмас, қобилияти блан Наполеондир. Лекин у бошқа халқларнинг ҳам исте'дод ва қобилиятини ҳурмат қилиши керак эди. Хўш, халқ кимлардан иборат? Наҳотки юқори мартабали одамлар ва дворянлардангина иборат бўлса?

Пестель хайрлашиш маҳалида, ҳамма одамлар сингарни, энг муҳим масала — ўзининг шахсий масаласи ҳақида гапирди. У ўз вазифаси тўғрисида эмас, бундан қанчалар юксак нарса тўғрисида, бурчи тўғрисида гапирди.

— Лекин, — дея илова қилди, — шунинг қаттиқ эсда тутиш лозимки, метин ирода, темир характер, билим ва маҳорат жанг му-

ваффақиятининг мутлоқ шартларидан халос. Ҳодисадан кечикмай, ундан ўтиб ҳам кетмай, худди ўз пайтида, айни минутида қарорга келиш — ҳал қилучи аҳамиятга эгадир.

Пушкин кўчага гандираклавмай, беҳузур бўлмай чиқди. Пестель блан бўлган суҳбати унга бениҳоят катта ҳаловат берди. „У мен билган энг ақлли кишилардан бири, — деб ўйларди Пушкин. — Қани энди буни Чаадаев блан учраштириб қўйсам!“

* * *

Пушкин Орлов блан ҳам, Инзов блан ҳам қилган суҳбатларида „Лайбах“ сўзини кўп тилга оларди. Маълум бўлишича, Лайбахдагилар ҳам муҳим давлат ишлари блан бирга Пушкинни ёддан чиқармас эканлар. Сургундаги шоир ҳарбий бошлиқларни, ҳукуматни эл олдида, ҳатто майхоналарда очикдан-очик сўкаёттир, деб жосуслар подшоҳга чақимчилик қилганлари учун, у ердан Пушкиннинг хулқи, хатти-ҳаракати тўғрисида маълумот сўраб граф Каподистрия томонидан ёзилган ва подшоҳнинг ўзи тасдиқлаган бир нома келди.

Пушкин бу масалада ҳақиқатан ҳам узини қисиб қўймаган эди. Лекин Иван Никитич Инзов, буни яхши билса ҳам, Лайбадан келган номага чинакам одамохунлик блан жавоб берди: „Пушкин мен блан бирга туради, ўзини яхши тутати ва жуда ёмон тўпалонлар юз берган кезларда ҳам уларга ҳеч аралашмайди“, деб ёзди. Шу муносабат блан яна битта яхшилик қилди: Петербургда унга белгиланган йилига етти юз сўмлик маошнинг шу ерга юборилишини ўтиниб сўради. „Ана шу ойликни олмай келаётгани ва ота-онасидан ёрдам кўрмаётгани туфайли (қўлимдан келганича ҳарқанча қарашиб турганимга қарамай), у кийиниш-кечивиш бобида анча қийналиб қолди“, деб хат ёзди.

Инзов охири Пушкиннинг ойлигини олдирди ва Кишинёвда ундан иккинчи марта талаб қилинган икки минг сўм қарзини ҳам бекор қилдирди. Пушкин барон Шиллингга ютқазиб қарздор бўлиб қолгани учун берган тилхатига қўл қўйган пайтида ҳали вояга етмаган ёш бола эканини ва ўлик мулки ҳам, тирик мулки ҳам йўқлиги сабабли у қарзни тўлайолмаслигини ёзиб берадиган бўлди. Шундай қилиб, уни жонибезор қилган хуноб иш тамом бўлди ва барон ўз ҳақини ўтказиб кетган ноиб икки бармоғини бурнига тиқиб қолаберди.

Пушкин сиқиларди. У қисқа муддатга бўлса ҳам Петербургда боргиси келар, вжозат берарлар деб умид қилар, гоҳ яшириқча Иясиланти олдига кетиб қолсамми деб ўйларди. У Греция армиясига қўшилиш мақсадида Иясиланти ёнига кетаётган бир ёш француздан унга нома ёзиб юборди. Инзов, Пушкиннинг сиқилганини кўриб, икки ҳафтага Одессага бориб ўйнаб келишга рухсат берди.

Бу саёҳат Пушкиннинг баҳрини очди. У яна денгиз ва тўлқинларни кўрди. Денгиз бўйидаги шовқунли шаҳарнинг қайноқ ҳаёти, кўркам баҳор манзаралари уни мафтун этди, Пушкин бу

ерга дастлабки кунлардаёқ келақолмаганига ачинди ва Одессада қайнашган янги хабарларни жон қулоғи блан тинглай бошлади.

„Ақл шодидёнаси энг юксак нуқтасига етди, — деб ёзди у, якин дўстларидан бирига. — Ҳамма грекларнинг фикри-зикри фақат бир нарсага! — қадимий Ватаннинг мустақиллигига қаратилган. Одессада қизиқ манзаралар: Дўконларда, кўчаларда, майхоналарда, ҳамма ерда греклар аламони; улар бор-бурдларини арзон-арзон сотиб қилич, милтиқ, тўппонча олишмоқда; ҳамма Леонидни, Фелистокльни гапиради. Ҳамма бахтли Ипсиланти кўшинига кириш учун шошилади. Грекларнинг молижонлари ўшанга бағишланган!“

„Ғалати манзара! Мудҳиш йўқлик чоҳига қулаб кетган икки улуғ халқ ўз гўридан айни бир вақтда туриб ва янгидан жонланиб дунёнинг сиёсат майдонида пайдо бўлаётир. Ипсилантининг биринчи қадами гўзал ва порлоқ! Йигирма саккиз ёшида бир қўлидан ажралди — савоб иш муждаси! Шу дамдан бошлаб ўладими ё ғолиб бўлиб қолади, барибир, тарих саҳифасига киради. Ҳасад қилишга арзийдиган бир толи’...“

Ана шу олийжаноб урушга бораётганларга Александрнинг астойдил кўзи куяди. Бундай одамлар, фидоилар, кам эмас. У кўзголон авж олабошлаган ердан қочиб келган кишиларни кўрган пайтлари ҳам бўлди. Пушкин улардан ёниқ бир ҳавас блан гап сўрар, лекин улар берган маълумотлар тасодифий нарсалардан иборат буларди... Шунинг учун ҳам у Пестель кетиб қолмасин деб Одессадан тезроқ жўнашга шошилди.

Бу янги учрашувлар Пестельнинг қандайдир янги томонларини очиб ташлади. Пушкин унинг бу томонларини илгари аниқ тасаввур қилолмаган бўлса ҳам, ўзида аллақандай туманли ҳаяжонлар уйғонганини билар эди.

Князь Ипсилантига тарафдор киши ўзини қандай тутса, Пестель ҳам Италияга кетатуриб Кишинёвга қўнган ва бу ерда анчагина туриб қолган молдаван ҳоқими Михаил Суццо ҳузурда ўзини шундай тутарди. Тўғри, бу ерда ортиқча ғайрат кўрсатмаган ва баландпарвоз гаплар қилмаган бўлса-да, ҳарҳолда, грек қуроли учун муваффақият тилагида эканлигини яширмади.

Пушкин бу икки суҳбатдошни мароқ блан кузатиб ўтирди. Разм солмаган кишига совуққондек кўринган, лекин қанча яширишга уринса ҳам асло яшира олмаган ички ҳаяжони юзага уриб турган Суццо бу „подшоҳ кўзи“нинг кўрилиши лозим бўлган нарсаларни кўришидан ва кўрилиши лозим бўлмаган нарсани кўрмай қолишидан ғоят манфаатдор эди. У Пестельни „Подшоҳ кўзи“ деб Пушкиннинг қулоғига секин шипшиб қўйди. Суццо „овозаси ҳаммаёққа тарқалган“ меҳмонининг ақли ва истеъдодига яраша нодир қочириқлар блан гап бошлади. Лекин у кўп ўтмай, бу ҳаракатининг ножўя эканини, фойдадан кўра зиёни кўчилигини англади.

Денгиз бўйларида ўсган миллат шамол тилига яхши тушини ва елканлар жиловини маҳкам тутарди. Шунинг учун ҳам ҳоким суҳбат оқимини бузмасдан, — акс ҳолда бу ҳаракат сезилиб

қолиши ва хунук бир кўполлик деб қабул қилиниши мумкин эди, — ўзининг қочириқларини ва Пестель лабларидан учаётган юсак махтовларни ўзини муносиб ўғли ва лойиқ вакили деб билган мамлакат томонга буриб юборди. Суццо Каподистриянинг подшоҳга яқинлигини ва подшоҳ асл рус бўлгани учун ҳам миллатдошларининг адолатли ишларига бутун қалбила хайрихоҳлик кўрсатиши кераклигини жуда усталик блан ишора қилиб ўтди.

Пушкин Суццонинг бутун ҳисларига хайрихоҳ бўлса ҳам, тўғри фикрларнинг дипломатия жодисидан қирқилиб чиққанини кўриб совуб борди. У диққат блан эшитиб турган нарсаларига ўз муносабатини сра билдирмай жимгина утирган оғир Пестельга қараб-қараб кўяр эди. „Бу ўйин нима учун? — Пушкин ўйларди ичида. — Бусиз ҳам ҳамма нарса равшан эмасми, ажабо? Пестельни бирон нарсага ишонтираман деб урунишга Суццонинг қандай асоси бор?“

Пестель энди сояга ўтиб ўтирди. Пушкин унга яна бир қаради. Бу роҳатбахш соянинг унга ҳечқандай зарурати йўқлигини кўрди, зеро унинг бирон нарсани яширишга ёки макр ишлатишга сра эҳтиёжи йўқ эди.

Мана энди Павел Иванович Пестель гап бошлади. У ўз докладида ҳамма нарсани аниқ, борлигича ёзиб юборади.

Пестель шундай гапирдики, бирон масалада унга э'тироз билдириб бўлмас эди. Ҳамма нарса равшан, аниқ эди. Суццо ҳам охири қаноат ҳосил қилгандек бўлди. Лекин Пушкин кўнглида қондирилмаган бир савол ҳамон тинчлик бермас эди. Павел Ивановичнинг ҳақиқатни баён қилишига ҳеч шубҳа йўқ. Лекин ундаги фикрларнинг қаёққадир интилиши мутлоқ ўз аксини топтоғи керак. Лекин қаёққа?

Пушкин дипломат Суццодан кўра узоқроқни кўрар экан. У, Пестель греклар ҳаракатини ҳарбий назардан заиф деб топмасмикан, деган ҳадик блан бирнеча саволдан кейиноқ тинчиб қолди. Пестель: „Кўзғолон энди бошланди, ишлар чакки кетмаётир, бундан ташқари, Ипсиланти Грецияда ёлғиз эмас, Жанубда ҳам муҳим воқиялар ривожланиб бораётир“, деди. Суццо „яхши“ деб уйлади. Пушкин бунинг ма'носи нима эканини билмай, Россия грекларга тарафкашлик кўрсатиб, урушга кириши керакми-йўқми деган асосий масалада Пестельнинг ўзига хос қандайдир маъқий борлигини ҳис этарди.

Пушкинни худди мана шу шубҳа безовта қилмоқда эди. Пестельнинг юзидан ҳечнимани билиб бўлмайди. Очиқ-ёруғ гапирмагандан кейин, нима қилиши керак, сўраш керакми? Йўқ, тўғри келмайди, хунук бўлади. Нега хунук бўлсин? Бошқа одам бўлса, сўрашдан ийманмас эди, лекин бу айтгиси келмаган нарсани сра ҳам айтмайдиган одам, шунинг учун сўраб ўтириш фойдасиз. Сўраганинг блан, барибир, мақбул жавоб ололмайсан. Қайтага, ўзингни хунук аҳволга солиб қўясан. Ғалати одам!

Пестель ўрнидан турди ва, кетар олдида табиатсозлик қилиб, Суццонинг Бессарабияда яна қанча вақт туришини, бу ердан қаёққа боришини сўради.

— Қанча туришимни билмайман. Вазият кўрсатади, лекин ўзим Италияга бормоқчиман,—деди Суццо.

— Дилбар мамлакат Гўзал табиат,—Пестель ошкор бир парвосизлик блан жавоб қилди. — Бу ташвиш ва ҳаяжонлардан кейин у ерда анча дам оласиз.

Суццо, овозига аллақандай соддалик оҳангини бериб, унинг фикрига қўшилди:

— Ҳа, мен у ерга фақат ўз ишим блан бораман.

Бу жавоб Пестельга ясама бир ҳузур берди. Суццонинг Италияга бормоқчи бўлиб юрганни илгаритдан билар эди. Молдаван ҳоқими Михаил Суццонинг сафари қандай бўлишини аниқлаш учун бегумон ва меҳрибон бир оҳангда берган саволига худди кўнглидаги жавобни олди. Бунинг ма'носи Пушкинга кейинчароқ ма'лум бўлди.

Пестель, Кишинёвда ўтириб олиб, докладини шошмасдан, лекин қитдай бир нуқтани ҳам кўздан қочирмасдан ёзди. Доклад фақат бирнеча шахс учунгина аталган махфий ҳужжат бўлиб қолмади, аммо Суццо огоҳ бўлмасин деб та'кидлашни ҳам эсдан чиқармади.

Пестель докладада ҳақиқий вазиятни жуда муфассал, жуда мукамал ёзди. Агар Суццо кўргудек бўлса: „Фактларни бўртдириб юборибди, ба'зи томонларини холис ёритмабди“, деб ўйга ҳам қилолмас эди. Пестель: „Россиянинг Греция ишига аралашини керакми-йўқми деган масала юзасидан ҳечқандай кенгаш ўтказилмайди ва бу ҳақда бирон фикр ҳам билдирмайди“, деб унга тўғри гапирган эди. Лекин бошқа, ғоят Муҳим масалада ўз фикрини очиқ айтди.

Пестельнинг ёзишича, Греция воқиалари „Муҳим оқибатларга олиб бориши мумкин“. Агар итальян карбонарлари саккиз юз мингта бўлса, демак, сиёсий мақсадда бирлашган грекларнинг бундан ҳам ортиқроқ бўлиши эҳтимол. Менинг назаримча, Ипсилантининг ўзи *яширин кучлар* қўлида бир қуролигина, улар бунинг номидан одам тўплаш учун фойдаланадилар.

Пестель бу сатрларни нимага суяниб туриб ёзди?

Инзов унинг хулосасини ма'қуллар эди. Чунки у грекларнинг бу ҳаракатини ёқтирмас, оқибат э'тибори блан халқ ичига ғўлғула соладиган қўзғоловларга асло кўнгли чопмасди. Энг муҳими шу эдики, Инзов ўзга мамлакатларнинг ички ишларига аралашини мутлақо ма'қулламагани устига „ҳамма бурчакларда“ уруш бўлиб туришига тарафдор ҳам эмас эди. Унинг қайғиси ва фикри-зикри ўз қўли остидаги вилоят доираси ичида ўралашиб қолган. Унинг бошидаги қайғи янги вилоятларга одамлар кўчириб келтириш ва у ерда тартиб ўрнатишд^н иборат эди.

Лекин Орловнинг бу масалага қараши Пестельникидан бутунлай бошқача, зид деса ҳам бўлади. Доклад авторининг маву'ини Пушкин ана шу Орловдан билиб олди. Натижада Александр Сергеевич жуда ажабланиб, бирмунча бўғилиб юрди.

Орлов ўзидан эшитган нарсаларни ҳечкимга билдирмасликни ва Пестельдан ҳечнарсга сўрамасликни талаб қилганда, Пушкин яна ҳам баттар хуноб бўлиб кетди.

Шундай қилиб, Пестель очиқ-чочиқ айтмаса ҳамки, қудратли Россиянинг заиф ва мазлум Грецияга ёрдам беришига қарши эди. Ажабо, революционерга ярашадиган мавқу'ми бу? Ақлга сиғадиган қилиқми бу?

Бу нарса Пушкин учун ғалати ва ҳаяжонли бир жумбоқ бўлиб қолди. Шундай бўлса ҳам бу одамнинг ғоят зўр ички кучи Пушкин э'тиборини ҳар доим ўзига жалб қилиб келарди. Улар гарчи одамлар олдида бўлса ҳам, бир-бирлари блан кўп учрашдилар. Пестель кўнглида бор нарсаларнинг тўртдан бирини гапирса-гапирар, бўлмаса қулф-дилини очмай ўтириб оларди.

Пушкин туғилган кун — йигирма олтинчи майда Пестель ҳам зив'рат қилгани келди.

Шу кун Инзов тантанали ўтиришнинг айбдори соғлигига қадаҳ кўтариб, „Унинг ғоят зўр адабий ишига“ тўла муваффақият тилади.

Дастурхон атрофидагиларнинг ҳаммаси „ура“ деб қичқиришга шайланган ва шоирнинг ҳурриятпарварлик руҳидаги ижодига ўлка губернатори томонидан қўққисдан муваффақият тиланиши шарафига қадаҳ уриштирмоқчи бўлиб турган пайтларида, Инзов қўл ҳаракати блан уларни тўхтатди.

— Мен муваффақият тилаган ишнинг қўл остимдаги ўлка учун жуда катта аҳамияти, жуда катта давлат аҳамияти бор, — деди у.

Инзов гапни нега буёққа бўриб юборганини фақат Пушкингина пайқади. У, кулимсираб туриб, Инзовнинг ён томондан кўринишини дастурхонга тирноғи блан чизмоқда эди.

Инзов муддаосини шу сўзлар блан тамомламоқчи булди:

— Бизнинг янги туғилган чақалоғимиз молдаванларнинг француз тилида ёзилган қонунларини менинг топширигим блан таржима қилаётир. Мен ана шу ишга муваффақият тиладим. Француз тилини мукамал билгани ва проза соҳасидаги ажойиб таланти...

Инзов гапини тамомлай олмади. Ҳамма қаҳ-қаҳа уриб кулиб юборди, янги туғилган чақалоқни ҳам, кекса аскиябозни ҳам чапаклар блан табриклай бошлади. Пушкин бунга жавобан:

— Генерал жаноблари ижозат берсалар, яқинда ҳазрати Мусонинг ўнинчи насиҳатини ше'рга солганимдек, бу қонунлар мажмуасининг ҳам ба'зи бобларини ше'р блан таржима қилишга уриниб кўрар эдим, — деди. Генерал унга бармоғини бигиз қилиб „ҳай-ҳай“ дейиш блан кифояланди.

Пестель зиёфатда йўқ эди. У Инзовникига эмас, тўғри Пушкин бўлмасига кириб келди. Бу орада тантана маросими тамом бўлган эди. Улар Пушкин ва Алексеев блан бирга тўрттовлашиб сайр қилишга чиқишди-да, Пушкиннинг таклифи блан Ясси заставасидаги овохтани ва олғов-далғов муносабати блан сўнгги кунларда жуда ҳам кўпайиб кетган қароқчиларни бориб кўрадиган бўлишди. У ерда Прутнинг ул юзидан ўтган ва ширага қараб ўрмалашган чумолилардек буёққа юриш қилган ўзимизнинг „рассили“ қароқчилар ўтирарди. Абжирлиги блан ҳамкасblари орасида доврўғи кетган Тарас Кириллов номли бир рус қароқчи борлигини

Инзов Пушкинга айтган эди. Александр Сергеевич ўша қароқчини кўргиси келиб қолди. „Ака-ука қароқчилар“ ҳақида қачонлардан бери ёзмоқчи бўлиб юрган мавзуи яна гивирлай ва нималарнидир шивирлай бошлади.

Кириллов блан бўлган учрашув муваффақиятли чиқмади. Қароқчи аввало ўзининг ташқи қиёфаси блан Пушкиннинг дидига ўтирмади. Тўғри, у асл қароқчилар сингари соч-соқолларини қўйиб юборган, қошлари чимирилган, кўзлари хунук, қадди миёна, ўзи чувак бўлиб, очиққан бўрига жуда ўхшаб тушган бўлса-да, ҳарҳолда, агар истаса, кўп нарсаларни айтиб бериши мумкин эди. Лекин бундай қилмади. Фақат қўрс ва қисқа жавоблар блангина кифояланди.

— Сени аллақандай бир монахникида қамоққа олишгани ростми? — деб Пушкин сўради.

— Монахникида пишириб қўйибдимми! — Кириллов жавоб берди. — Монахлар бир-бирининг кўзига чўп тиқишади. Генераллар бўлса бошқа гап, ҳаммаси бир хил, бир ёқадан бош чиқаришади.

У бирмунча кексайиб қолган бўлса ҳам, ҳали ўзини тегик тутадиган Пушкинга кўзини олайтириб, нафрат блан қараб қўйди. Пушкин, йўгон қорнини сўлқиллатиб, гап қайтармоқчи бўлди.

— Лекин, оғайни, генераллар ҳам ҳархил бўлади.

— Ҳархил бўлиши мумкин, — қароқчи шартта жавоб берди. — Лекин сен, жавоби генерал, бутун авзойингдан кўриниб турибсан, сен бир хиллардан!

Пушкин юзидаги табассумни зўрға тарқатди ва, индамай турган камгап Алексеевни қўлтиғидан олиб, жадал нари кетди.

— Ёқмади шекилли, — Кириллов билинар-билинемас бир табассум блан генерал орқасидан гапириб қолди.

— Топдинг, оғайни, — Пушкин, кулиб туриб, унинг хулосасини қувватлади.

Пестель гапга аралашмади. Лекин унинг сукунати — ҳарқандай ўтиришда одамларнинг юрагини қон қилиб юборадиган, жўрттага қилинган совуқ сукунатлардан эмасди. Бу сукунат ниманидир уйлаб қолган киши сукунатини эслатарди.

— Мен ҳам кетдим, — деди у секин, Пушкинни енгидан туртиб.

Кейин, оёқларида кишан блан ўтирган қароқчи томонга бошини салгина эгиб қўйиб, узоқлашди. Қароқчи ўзига бир оғиз ҳам сўз айтмаган ўрта бўйли, сарв қоматли, жиддий қиёфали офицернинг орқасидан қараб қолди.

Кириллов қисқа бир сукунатдан кейин яна гапирди:

— Мана шу одам ҳам, агар пешонасига битган бўлса, қароқчилик қилаолар эди. Биз ўз кишиларимизни бир қарашдаёқ билиб оламиз. Қўлидаги узугини кўрдингми? Онасининг узуги. Бизга ўхшаш қароқчиларнинг юрагида она меҳридан бўлак ҳечнарсаси бўлмайди.

У, овозини яна ҳам пасайтириб туриб, қўидаги сўзларни айтганда, Пушкиннинг ҳайрати авжига минди:

— Сен ҳам бизнинг қароқчилардан ё монахлардан бўлсанг керак. Ажаб эмас... Якка ўзинг кел, агар хоҳласанг: бемалолроқ гаплашамиз.

Пушкин кета туриб бу дадил гапни ва Кирилловнинг одамларга нисбатан ҳушёрлигини ўйлади... „Лекин мен ҳеч ҳам монах эмасман, — Пушкин ўз ичида кулди. — Пестель бўлса... ким билади. Ҳафтада бир марта кулса-кулади, бўлмаса — йўқ...“

Пушкин ташқарига чиққанда кўрган биринчи нарсаси: ярим-ёрти монахча кийинган бир киши бўлди. Унинг қаёридир танишдек кўринди. Шу вақт бир тўда одам ўтиб қолиб уни дурустроқ кўришига ҳалақат берди. Пушкиннинг ҳамроҳлари харсанг тошлардан қурилган ва бутун Кишинёвда энг азамат бинолардан ҳисобланган овохтани узоқдан тамоша қилмоқда эдилар. Кимдир қўли блан дарвоза устига ишора қилди. Пушкин калласини кўтариб қаради ва „жаҳаннам дарвозаси устида“ги: „*Халок қилиш учун эмас, тузатиш учун*“ деб ёзилган лавҳани баланд ва нафратли овози блан ўқиди.

Шу он ўткинчи аламон ичидан бир акси-садо каби шу сўзлар янгради:

— *Ўхў, жуда кетворган қал'а эканми! Лекин қал'аларни вайрон қиладиганлар ҳам кўп бўлади!*

Овоз ҳам таниш... „Наҳотки у менинг Полифемим бўлса?“ Шу чоқ қоравул жулдур кийимли одамларни қувиб юборди—Пушкин ҳалиги одамни кўролмай қолди.

Ҳа, дарвоқи', Пушкиннинг э'тибори бошқа нарсага жалб бўлиб қолган эди. У ўзини жалб қилган нарсани олдин эшитди, кейин, ҳамроҳлари томонга қараб, кўрди: Пестель кулмоқда!

Бу — қалбнинг энг чуқур жойидан чиққан, зўр-зўракисига пайдо бўлмаган, айни замонда барқ уриб ўтган яшланга ўкшаш қисқа, захар тошиб турган тантаналив бир кулги эди. „Йўқ, бу одамга шак келтириб бўлмайди!“

М.И СМОИЛИЙ
таржимаси.

СУЛТОН ЖҶРА

ПУШКИНГА

«Қўлла созлаб бўлмади тиклаган ҳайкалимми.
Халқнинг зиёрат йўлини майса-гиёҳ қилмас банд».

«Ҳайкал».

А. С. ПУШКИН

Олтин сан'ат уфқининг
Жозибадор қуёши,
Ҳали руҳда ёнур, ҳар
Лирик ше'ринг зиёси.
Созинг—сўзлар боғини
Гуллатучи навбаҳор...
Та'рифингга ожизман,
Кам, дурдона ҳар боҳом...
Фикринг мрамор сатрга
Нақш этилган зар муҳур.
Ҳам ой каби оҳиста
Утар асрма-аср.
Торинг пардаларидан
Уچار экан бир куй-ҳур,
Ҳукм этилган қотилдай
Титрар эди тахт-қаср.
Сен ҳурликни, дўстликни
Севганингдай азалдан,
Биз севамиз, асрдош!
Ижодингни, отингни.
Ҳар мисра'инг афзалдир
Минг ялангғоч газалдан.
Бахтиёрман меросга—
Олдим шоҳ сан'атингни.
Оҳ... Миянгда яширин
Асл дурлар қонидай
Қанча ижод жим қолди,
Бевақт чўкиб қабрга.

Ғожиангни ўқиркан,
Ҳар виждонли бош эғди.
Нафрат ўқин ёғдирди
Рус шоҳининг жабрига!..
Туман босган мазордек
Ўтмуш қолди йироқда,
Броқ, Пушкин, тириксан
Бизнинг олов юракда.
Ҳайкал йўлинг—нур сўқмоқ,
Ҳам унмаган ўт-янтоқ,
Ше'ринг ҳамон тилларда
Минг ўқиса дил чанқоқ...
Ҳар сатрингга беркинган
Олий хислат, дур фикр...
Афсус, орзу қилдинг-да,
Кўролмадинг ҳур фикр.
Бир шоирким исёнкор,
Ҳар пастликни қилди фош.
Броқ якка... Бўлди хор!
Қотили—шоҳдир, қалби тош...
Эй, шоҳ сан'ат уфқидан
Қалқиб чиққан ёш қуёш!
Иқтидоринг бепоён
Асрларга намуна...
Салом, буюк асрдош,
Ғазал айтай номингга!
Ҳурмат гулин тутаман
Сенинг ёдгор, ша'нинга!..

1937 йил, Февраль.

ОЙБЕК

ПУШКИН

Ше'р қуёши дейдилар — эмас беҳуда,
Сўзлари дилларни қуёшлантирар.
Қуёшдек баланду тантидир жуда,
Нафасидан мудом ёш кўклам эсар.

Улуғ рус қалбини, эркини тараннум
Айлади созида дадил, пурвуқор.
Қудратли сасидан титради тахт, зулм.
Нур, ҳақиқат учун шоир дўст-ёр.

Бу куйчини куйлар улуғ Ватаннинг
Бор халқлари севиб ўз тилида шан.
Унинг чечаклари барча чаманнинг
Хуснини бойитар жонли ранг блан.

Кўм-кўк Фарғонанинг далаларида,
Тошкент боғларида куйлари янграр.
Қадим Самарқанднинг болалари-да,
Пушкинни қўлтиқлаб мактабга чопар.

Шўх Аму дар'ёнинг соҳилида ҳам
Хоразми қизлар айтади лапар:
Нева буйларида тўқилган кўркам
Ше'рдан бугун ўзбек юраги гуллар.

Қўшиқларимиз бир, дилларимиз бир;
Дар'ёларимиз бир, оқсада ҳарён.
Пушкин тўйи ўзбекнинг ҳам тўйидир,
Тўй боши, бахт боши Сталин бул омон! —
Бул омон!

ФОЗИЛ ЙЎЛДОШ ЎҒЛИ

ПУШКИНГА

Ғам блан сарғайиб гулдайин дийдор,
Оч-яланғоч элга эди дун'ё тор.
Эл ҳасратин айтиб эдинг сўз блан,
Бир эди ўйлоринг-ғаминг биз блан.
Ғамли қул ғамини кимга ёради,
Ҳар кишида минглаб орзу бўлади...
Қоранғида турли сўзлар битгансан,
Элим деб, халқим деб, сен ҳам ўтгансан,
Умид қилиб ёруғ, яхши кунларни.
Душман дуэль қилиб ниҳол кетгансан.
Сени отдирган подшолар ҳам қуриди,
Суяклари чил-чил бўлиб чуриди.
Ленин ёқди ёруғлиқнинг чироғин,
Сталин қурди элимиз гулбоғин...
Рус халқи ўзбекнинг оғаси бўлди,
Қувониб шоирнинг кўзи нурланди,
Элим эркин, миллатларнинг бари шод,
Шундай кунда сени қилар халқим ёд.
Тугилибсан юз эллик йил илгари,
Тўйингни қилади қутлаб эл бари.
Саксон ёшга яқин етиб бахтиёр.
Шоир бўлди партиядан миқнатдор.

Апрель, 1949 йил,
Тошкент.

ШАЙХЗОДА

У КУН

(Пушкин учун)

Балки у кун ёзилибди зарҳалдан —
Рус ше'рининг сарлавҳаси устивор,
Усмир Саша тўқиган илк ғазалдан —
Зўр девонга қўйилганди пойдевор.
Москвада бир ёз куни балқиди
Рус ше'рининг мангу ўлмас қуёши,
Бу дostonнинг қалби, жони ва боши
У азамат, лекин тутқин халқ эди.
На'ра солди рус даштида бурондай,
Гоҳо оқшом қўшиғини қуйлади,
Юрак дардин сўйлади,
Саҳарларни олқишлади пайдар-пай.
Замонларнинг чегарасин ўтиб у
Булутларни ёриб келди шу'ласи,
Бир шу'лаки нафосатдай соф, мангу,
Ҳаволарда кўнгил овлар жилваси.
У кун... Албат мужда эди кўп яхши:
Туғилибди олтин қалам бир бахши.
Балки у кун ёзилибди зарҳалдан
Рус ше'рининг сарлавҳаси устивор;
Усмир Саша тўқиган илк ғазалдан —
Зўр девонга қўйилганди пойдевор.

СВЕТЛАНА СОМОВА

ПУШКИНГА

Бу кун, шоир, сенинг туғилган кунинг.
Нурдан поёндозлар тўшаб йўлингга;
Бахтиёр авлодлар табриклаб тўйинг,
Ше'рий гулдасталар тутарлар сенга...

Оппоқ тонг.. Сен, мана, гўзал бўстонда —
Она юртнинг шаҳар, қишлоғидасан.
Мен беҳад хурсандман ва ҳаяжонда,
Шарфасиз изингдан қувнаб бораман.

„Навой“ театри томонга оқиб,
Олдинда бормоқда дўстларим менинг.
Жингалак, қоп-қора сочингга боқиб,
Тўп-тўп кетишмоқда ортингдан сенинг.

Тўхта, шоир, бироз бу қасрга боқ,
Ганчлардан жим-жима нақшлар, бўёқлар;
Чироқлар нурунинг мавжида порлоқ,
Очилган гуллардай товланар, ёнар...

„Бухоро залини“ кўр,
Мана, бу хона —
Ҳоразм усталарин жонли бўстони!..
Ў:бекистон қурди шундай кошона,
Бу унинг фахри ҳам ўлмас достони.

Б: эга уруш очиб келган фашистлар
Сенинг Лицейингни ёндирган кунда,
Маданият-чун жангга қўзғалган бизлар
Б: бино илк ғиштин қўярдик шунда.

Биз енгдик. Ана, боқ деразага, шоир,
Она тупроғингни сақладик мағрур.

Бепоен ва озод ватанинг ҳозир
Коммуна тонгининг қучоғида, кўри..

Кўрдингми шод, қувноқ шерикларингни,
Советлар Шарқида бахтиёр авлод;
Гўзал ва дилрабо ше'рларингни
Севиб ўқишади, дилларида ёд...

... Саҳнага жимгина тикилган кўзлар,
Баландда каттакан суратинг ёнур,
Нурлардан кўзлари қамашган қизлар —
Қалбидан янграйди овозинг мағрур!

М. БОБОЕВ
таржумаси.

ҲАЙКАЛ

Кўча жанги борар қишлоқда,
Ўқ товуши янграар ҳарёнда.
Турар эди Пушкин ҳайкали
Кузатгандек мағрур, майдонда.

Ёв келарди бостириб ҳамон,
Тенгсиз эди бу киргин, бу жанг.
Оёғидан ўқ еган жангчи
Ўтди ҳайкал ортига аранг.

Қон оқарди худди сонидан,
Юзларида қолмагани қон.
Кетса ҳамки кўчдан мадордан.
Ўқ узарди тўхтамай ҳамон.

Босиб кирди майдонга немис,
Ўқ ёғди рақибларга ярадор.
Зўрайса дам бўлмади, аммо у
Чекини ҳаминҳор.

Ҳалок бўлди қалбимияй. Ҳайкал
Ташлар эди бошига соя.
Жангчи улди гўё Пушкинини
Сўнг дамгача қилиб ҳимоя!

ВЛАДИМИР ЛИПКО

ПОЭЗИЯ ҚУЁШИГА

Илҳомнинг жўш урган пайти бўлади:
Бетиним оқади фикр кетма-кет,
Саҳифа мисра'лар блан тўлади,
Тақдирин кутади ҳарбир янги бет.
Бир ерда,

Келганда фикр тобига,
Шоир кўзда намлаб қувонч нурларин,
Илҳом оқимининг бебош гирдобида,
Саралай бошлайди софлик дурларин...
Шундай пайтларимда

Чулғаб хаёлим
Кўз олдимга келар буюк сан'аткор,
Учқур тулпорининг тўзғитиб ёлин,
Мен томон талпинар гўё,

Мададкор.
Тонг нафаси келар,
Уфқ қонталаш.
Болдин қирларининг кузги чиройи,
Терак япроқлари олтин аралаш,
Бу — буюк шоирнинг илҳомбахш жойи.
Заҳматни,

Йилларни қолдириб ортда,
Тонг қўйнидан чиқиб елади ҳамон;
Поэзия қуёши,

Қанотли отда
Келаётир Пушкин шошиб биз томон!

АСҚАД МУХТОР
таржимаси.

МИРМУҲСИН

ПУШКИН НОМИДА КОЛХОЗ

Фарғонада Пушкин колхози бор,
Води бўйлаб ёйилган донги.
Яшнаб ётир чексиз пахтазор,
Мардлариянинг йўқ асло тенги...
Сўз етмайди колхозни махтаб;
Боғларида абадий кўклам.
Далаларда етилар пахта,
Қишлоқлари кўм-кўк ва кўркам.

Клуб,
Гулзор,
Гулзор ичида,
Турар Пушкин ҳайкали баланд.
„Халқнинг зиёрат йўли —
Майса — гиёҳ қилмас банд“.

Пушкин блан колхоз фахрланар,
Чунки колхоз номи — ўлмас ном.
Ҳар хонадон ичра у юрар,
Ҳар деҳқонга Пушкин жонажон.

Пушкин турар
Мағрур,
Бронзадан.
Далаларда, мардларда кўзи.
Азаматлар блан у фахрланар,
Чунки донгдор „Пушкин“ колхози.

1949 йил,
Тошкент.

ОЗОДЛИК КУЙЧИСИ

Россия! Илму-фан, шараф бешиги,
Улғайди бағрингда улуғ рус халқи.
Жаҳонга энг ноёб даҳолар берган
Фозиллар Ватани, офтобдай балқи!

Қаҳрамон онадек, мағрур она юрт,
Юз элякка кирди ўғлингнинг ёши.
У шундай ўғилки, қадри бебаҳо,
Ше'рият осмонин сўнмас қуёши.

Истарди: салтанат кулга айлансин,
Инсон қадр топсин, кўрмасин ҳеч фар
Йўқолсин зулумот, барқ урсин қуёш
Занжирлар узилсин! Озод бўлсин халқ!

Унинг ше'рида эрк нафаси бор,
Халқнинг қалб тепиши бўлди оҳанг
Хурриятни куйлади маш'ум замонда
Озодлик куйчиси, ўртоқ, замондо

Меҳр-муҳаббатин, шараф-номус
Ватанга атади улуғвор Пушки
Ҳарбир шоҳ асари ҳаёт қомус
Ҳар байти мазмундор, исён

Ватаним уфқида озодлик тили —
Қачон отаркан? — деб ўтди интизор.
Асрлар давонидан ҳаёт карвони —
Съодат асрига етди. Бахтиёр.

Пушкин! Орзуларинг ҳаётга кўчди,
Инсон ҳур ва азиз, Ватан муқаддас!
Ҳар қалбда ҳаётсан, ҳар қалбда ше'рини
Улуғ мақсад, сен-да ҳамнафас!

ҲАМИДЖОН НИЁЗИЙ
ЭРК КУЙЧИСИГА

Келади биз истаган чоқ!
(А. С. ПУШКИН)

Ассалом!—дегандек боқар ўзбеклар
Мармар ҳайкалингга утиб кетганда.
Аммо, тошиб кетар ғазабу-кеқлар
Мунглик ҳаётингни қисса этганда...

У дамлар зиндондек мудҳиш, ва лекин
Сендан уфурарди эркинлик ҳиди.
Москва кўкида сен туғилган кун
Ёруқ юлдуз чиқди—элнинг умиди!

Силади манглайнинг кекса Державин
Истиқбол шу'ласин кўрди кўзингдан.
Сибирь маҳбуслари ёвга сақлаб кин,
Курашга ўрганди қайноқ сўзингдан.

Насллар бахти-чун отланди эрлар
Илҳомбахш ше'рларинг қилиб онтома,
Улимга тик қараб ташланди шерлар
Гарчи, қонларига бўялса жомал.

Дўстларинг замондан тополмай вафо,
Дардларин ёзарди кулбангда ҳар гал.
Бу даф'а кўрдилар э воҳ, ҳасрато,
Жаҳондек мазмунни бир ўқ қилмиш ҳал!

Умрингнинг чечаги сўлди ўша кун,
Қуриди ниҳолинг ҳали етилмай.
Орзу-армонларинг, афсус, сен учун
Қўнғир сочларингдек қолди ешилмай!.

Аmmo сен ўлмадинг, қолдинг умрбод,
Олмос мисра'ларла қурдинг обида!
Ғалаба гимнидек қилинурсан ёд,
Ҳар саҳар очилган дил китобида!

Муборак қонинг тўккан Дантеслар,
Бўйнидан қасосинг олди Россия.
Йўқликка қувилди шайтон-иблислар,
Енггач кечаларни порлоқ идея!

Қурдик, сен билгандек дун'ёда бир юрт,
Бир юртки, тупроғи — олтин, эли — мард.
Бунда оғайнидур рус, тожик, удмурд...
Бунда туз тотиган сра кўрмас дард!

Чўлларни гул қилиб, тоғларни ўйган
Танти ўзбекка ҳам асил ўғлонсан.
Ҳатто, колхозига номингни қўйган
Дехқон тўрисида азиз меҳмонсан.

Доим авлодингни шундай бахтиёр
Кўрмоқ истар эдинг, энди мана боқ!
Чиндан ҳам, гулшанга айланди диёр:
О, Саша, келди биз истаган чоқ!

Тошкент, май, 1949 йил.

ЖОНРИД АБДУЛЛАХОНОВ

ПУШКИН ҲАЙКАЛИ

Биз ўқиган мактабнинг
Ҳавлиси жуда ҳам кенг.
Чор атрофи дарахтзор,
Турли мевалардан бор.
Ҳавлининг марказини
Тахминан қирқ газини,
Чопиб аввалги баҳор,
Қилган эдик биз гулзор.
Полларга бўлиб ҳар йил,
Гул экардик хилма-хил.
Бу йил кўкламда эса,
Ортиқ ишлаб ўн ҳисса,
Уруғни сепдик қалин.
Сўнгра Пушкин ҳайкалин
Урнатдик хўп яхшилаб,
Наққошлардек нақш таб.
Ҳайкалнинг тўрт ёнига,
Тўрт ясси томонига
Шпор ёздик ҳал блан
Ўзининг ше'рларидан.

Қирсангиз биринчи бор,
Ўқийсиз шундай шиор:
„Кўлла созлаб бўлмайди
Тиклаган ҳайкалимни,
Ҳалқнинг зиёрат йўлини
Майса гиёҳ қилмас банд:
Юксалди мағрур боши,
Асло қилмай та'зимни
Александр қуббасидан
Ҳам баланд...“
Мактабга у яна ҳам
Ҳусн беради кўркем.
Бу ҳайкал бизда ҳарчоқ,
Хотира бўлиб узоқ
Туради.

Синфда биз
Ўқиймиз, ўрганамиз
Шоирнинг ҳаётини,
Ижоди ва сан'атини.

В. ЗОҲИДОВ

БИЗНИНГ ПУШКИН

Улуғ рус халқи деганимизда тасаввуримизда қудрат ва ғайрат, зако ва даҳо, сабот ва матонат, озодликни севишлик ва софлик гавдаланади.

Бу халқ башариятга жуда кўплаб гениаль адабиёт, фан, фалсафа арбобларини берди. Улар ўз халқининг бутун олижаноб хислатларини ўзларида тажассумлаштирдилар. Александр Сергеевич Пушкин мана шу арбоблар орасида биринчи ва энг мутабар ўривлардан бирини олади.

Пушкин ижодида рус халқининг ижоди, унинг даҳосида рус халқининг даҳоси, унинг ижодий гўзаллигида ва олийжаноблигида рус халқининг гўзаллиги ва олийжаноблиги, унинг дилида ва тилида рус халқининг дили ва тили, умуман унинг руҳида ўз халқининг руҳи гавдалангандир. У том ма'носила рус халқининг генийсидир, — Пушкинга нисбатан тайин этучи ва ҳал этучи белги мана шундадир.

Гоголь тамомила ҳақли суратда шундай деган эди:

„Пушкин номи тилга олинган замони фикрда рус миллий ширининг ёрқин сиймоси гавдаланади... Пушкин фавқулудда бир ҳодисадир ва, балки, рус руҳининг ягона ҳодисасидир: бу энг камолатга етган рус кишисидир, бундай баркамол кишини тараққиёт, балки, икки юз йилдан кейингина бераолар. Унда — рус табиати, рус қалби, рус тили, рус характери...“. „Ҳаётининг ўзи ҳам бутунлай рус ҳаёти“.

Пушкин жуда мураккаб ва оғир бир даврда яшади ва ижод қилди. Мустабид чоризм ва қабиҳ амалдорлар, талон-тарожчи помешчиклар ва мунофиқ руҳонийлар реакция оловини ёқиб, Россияда тараққиётни, мусбат, илғор фикрни бўғишга қўллари-дан келганча ҳаракат қилар эдилар. Крепостнойлик системаси Россиянинг юксалиш йўлида катта тўғон бўлиб ётган эди. Ҳар ерда ҳоким гуруҳларнинг зулми ва ўзбошимчалиги кенг ёйилган эди. Бечора ва ҳимоясиз халқ оммаси бениҳоя оғир эксплуатация ва қашшоқлик, фанатизм ва маданиятсизлик асирлигида инграр

эди. Подшо Николайнинг „Ҳарким итоат қилиши керак, ҳечкимнинг ўз фикри ва мулоҳазаси бўлмасин“ деб айтган сўзлари ҳоким принцип ва умумий қонун ҳолига айлантирилган эди.

Александр Сергеевич Пушкин мана шундай зулмат замонида бир маш’ал бўлиб ёнди.

Гениаль шоир Пушкин янги рус адабиёти ва адабий тилининг асосчисидир. Пушкин деярлик биринчи ўлароқ миллий тематикани ўз ижодининг асосий мағизи қилиб олади. У, халқ ижодига „ҳазар“, камситиш блан қараган бирқанча адабиёт арбобларини орқадан қолдириб кетиб, шу фольклор материалларидан жуда кенг миқ’ёсда ва чуқур фойдаланади. Пушкин шу жиҳатдан ҳам поэзияни кенг халқ оммасига яқинлаштирди ва уни халқчил қилди. Шунинг блан бирликда унинг Россияда ўз даврига кўра энг прогрессив ижтимоий онгининг ривожланишида ҳам роли жуда каттадир. Унинг асарлари реализм блан, ўша вақтларда энг илғор бўлган фикр ва ғоялар блан сугорилгандир. Ўз ижодининг илк даврларидан („Эркинлик қасидаси“ ва бошқалар) бошлаб то ўз умрининг охирига қадар инсонни самимий муҳаббат блан севиш, унга чуқур ғамхўрлик, унинг қадри-қимматини юксакликларда тугиш ва муқаддас деб билиш, унга соф дил блан хизмат қилиш ва бошқа шунга ўхшашлар Пушкин поэзиясининг энг асосий хусусиятлари, йўналиш нуқталари бўлди. Улуғ рус танқидчиси ва инқилобий-демократи Белинский бу ҳақда сўзлаб, тамомила ҳақли ўлароқ: „Пушкин поэзиясининг одамларда гўзаллик туйғусини ва ўз замирида инсонлик қадри-қиммати сари тинмай интилиш ма’носи ётган инсонпарварлик туйғусини тараққий этдириш қобилияти унинг (Пушкиннинг В. З.) поэзиясидаги ўзига хос хусусиятларига кирадир“, деб ёзган эди.

Пушкиннинг дили рус халқининг дили блан ҳамоҳанг урди. У ўз асарларида ўз халқининг орзу ва ҳавасларини, интилиш ва истакларини акс этдирди. У халқ шоири эди, унинг овози — халқ овозининг акси-садоси эди. Буни шоирнинг ўзи ҳам катта ва қонуний фахр блан қайд қилиб 1818 йилдаёқ айтган эди:

Муҳаббат ва эрkning яширин ҳисси
Қалбда уйғотди мадҳ оҳангини.
Овозим ҳаққоний, мағрур жаранги —
Рус халқи қалбининг акси-садоси.

Пушкин том ма’носила халқ шоиридир. Пушкин ўз ватани Россиянинг, ўз халқи — рус халқининг аччиқ тақдири, аламини тортди. У ўз замонида рус халқининг кўпчилигини ташкил этган крепостной деҳқонларнинг беҳад оғир дардини чекди. Унинг ўз этирофича, қул ҳолидаги крепостной деҳқонлар масаласи уни энг кўп машғул этган, энг муҳим ва марказий масалардан бири бўлди. Пушкин ўз ватани блан халқини бахт ва саодат, нур ва эркинлик қўйнида кўришни орзу қилди ва шу учун тинмай кураш олиб борди.

Пушкин ҳуқуқсиз ва зулм остида фарёд қилган ва инграган миллионлаб инсонларнинг душманларини аччиқ қамчилайди, подшо ва самодержавия салтанатини, чор чиновниклари ва крепостнойчиларни, дворян ва тескаричи руҳонийларни шиддатли танқидга учратади. У подшони мустабид ва қонхўр, амалдорларни мунофиқ ва ўғрилар, руҳонийларни алдамчи деб атади. У, ким крепостной деҳқонга эга бўлса, ким деҳқонни крепостнойлик қуллигида тутса, у — одам эмас, виждондан маҳрумдир, дейди; у дворянларни осиб ўлдиришни савоб иши деб билди; у ким Россияда ўша вақт мавжуд бўлган ҳукуматни ўзгартиришни истамаса, уни мунофиқдир, дейди. Шунинг учун ҳам тасодифий эмаски, Пушкин машҳур декабристлар ҳаракатини севди, куйлади, Пугачев, Степан Разин раҳбарлигидаги деҳқонлар ҳаракатини ёқлади, табриклади. ✓

Фожаи шундан иборат бўлдики, ўз даврининг фарзанди бўлган Пушкин жамиятнинг ўзгариш ва ривожланиш қонунларини билмади; унинг идеаллари маш'ум замонининг ҳоким тартибларига урилиб, ўша вақтларда синиб турди. Бу ҳол даврнинг гениаль фарзандининг дилига оғир алам солди, уни ҳадсиз азоблади.

Лекин Пушкин таслим бўлмади. Пушкин ўз халқининг ва ўз ватанининг—рус халқи ва Россиянинг гениаль ва содиқ фарзанди бўлиб қолди.

У ўз халқининг олижаноб хислатларини, қудрати ва қобилиятини, ўз ватанининг гўзаллигини, дала-қирларини, дар'ё-ўрмонларини юксак маҳорат ва самимият блан куйлади. У „Москва... сўзида қанчалик ёқимли оҳанг ва чуқур ма'но бор!“ деб улуғ фахр блан куйлади. У Петербург (ҳозирги Ленинград) ҳақида сўзлаб буюк виқор блан ёзди:

„Севаман сени, эй Петр ижоди,
Севаман келишган қадду-қоматингни...
Яша, эй Петр шаҳри, бўл обод,
Россия сингари тургин мустақкам.
Сендаги у синмас ирода, сабот
Енгуси табиий офатларни ҳам“¹.

Шундай ўйлаш ва куйлаш блан Пушкин тамомила ҳақли эди. Унинг ватани ва халқи шу қадар қудратли ва енгилмаски, уларни ҳарқандай офатлар енгаолмадилар ва енга ҳам олмайдилар!

Унинг халққа ва ватанга бўлган муҳаббати бирбири блан гармоник суратда чатишиб кетади ва бир бутунликни ташкил этади. Шу муҳаббатга изчил хизмат қилиш — Пушкин учун бир идеал бўлди. Пушкиннинг гениальлиги шундан ҳам иборат бўлдики, у ўз халқининг қудратига инонди, ўз ватанининг келажаги порлоқлигига амин бўлди. Бу ишонч унинг ғайратига ғайрат, изчиллигига изчиллик ва фахрига фахр қўшди. У ўзининг дўстларидан бирига шундай ёзган эди:

¹ Шайхзода таржимаси.

Ҳали эрк майлида ёнар эканмиз,
Юрак ҳаёт экан номусга-шонга.
Дўстгинам, Ватанга жовни тикканмиз,
Кўнгил орзулари фидо ўшанга.
Ду. тим, ишон: шубҳасиз балқиб қолажак
Дилбар бахтиёрлик ёруғ юлдузи,
Ҳам ҳокими-мутлақ вайронасига
Бизнинг номларимизни албат ёзажак.

Генийнинг бу башорати ҳақиқатга айланди. Мамлакатимизнинг халқлари рус халқининг етакчилигида, большевиклар партиясининг, инсоният даҳолари Ленин ва Сталиннинг раҳбарлиги остида аллақачонлар чоризм қал'асини, қуллик занжирларини парчалаб ташлаб, энг бахтли ҳаётга, социалистик турмушга эришдилар ва ўтмишдаги ўзларининг Пушкин каби улуғ фарзандларини зўр қувонч билан ёдлаб, уларнинг номларини ўчмас зарҳал билан абадийлик дафтарига ёзиб қўйдилар.

Пушкин ўзининг сеvimли ватани бўлган бепоён Россиянинг ташқи душманларини ҳам чуқур нафратлашни ва аччиқ савалашни ўз эсидан чиқармаган. У босқинчи Наполеонни, унинг армиясининг Россияга бостириб киришини, уларнинг босқинчилик мақсадларини жуда кескин қоралайди, шиддатли нафратлайди. Самимий патриот Пушкин оташин ватанпарвар рус халқининг Россияда француз босқинчиларини тор-мор келтирганини, улардан муқаддас рус тупроқларини тозаллаганини, Наполеон газандаларининг кенг рус далаларида ва ўрмонларида, шаҳар ва қишлоқларида тупроққа айлантирилганликларини, қаҳрамон рус халқи тарафидан ўз ватанининг мустақиллиги сақлаб қолинганлигини ниҳоятсиз завқ-фахр билан қайд қилади.

Пушкин бу билан қаноатланмайди. Фарбнинг ва денгиз орқасидаги мамлакатнинг очкўз тескаричилари, йиртқич тўдалари Наполеон ва унинг каллакесарларининг рус ватанида ер остидан ўрин олиб хоки-сор қилинганликларидан керагича хулоса чиқара олмаган эдилар. Улар муқаддас Россияни, мусаффо рус халқини ёмон кўрар, Россия ва унинг халқига ҳархил бўҳтонлар қилар, буларга ҳасад билан қарар эдилар, буларнинг моли ва жонига кўз тикишда давом этар эдилар. Улар рус халқини шунинг учун ҳам ёмон кўрар эдиларки, бу халқ одил ва фозил халқдир, бу халқ ўз мамлакатинигина эмас, шу билан бирга бир қанча бошқа мамлакатларни ҳам, Наполеонни тор-мор келтириб, унинг босқинчилигидан ва ўлим панжасидан қутқарди. Улар ўз кучлари билан асоссиз чиранар, рус халқига дўқ қилар эдилар ва бу халқни бўғиш, қул қилиш фикридан воз кечмаган эдилар. Пушкин тинч, лекин дарғазаб ётган арслоннинг фарзанди сифатида уларга ташланади, уларнинг устидан заҳарханда қилиб аччиқ кулади. Характерлики, Пушкин бу масалада ҳам бизнинг замонамиз билан, Гитлер вабочиларини хоки-сор қилган, Америка, Англия тескаричиларига қарши кураш олиб бораётган қаҳрамон совет халқининг овози билан

ҳамоҳангдир... У ўзининг „Россияга бўҳтон қилучиларга“ деган ше'рида ёзган эди:

Сиз учун, Кремль ҳам Прага ҳам гунгу-лол,
Бема'но кўринади ва қилур сизни мафтун.
Курашларда жасорат, бу қирон, жангу-жадал,
Сиз бизни кўролмайсиз худди мана шунинг чун.
Хўш нима учун? Айтингчи, шунинг учун эмасми,
Москвамиз ўртаниб вайрона бўлганда ҳам,
Биз, сурбет ёв ҳукмига бўйин эгиб қолмадик,
Сиз қалтирар эдингиз, биз турардик мустаҳкам.
Ёки шоҳлар санамин, қора босган зулматни
Жаҳаннам чунқурига кўмганимиз учунми?
Ёки қонимиз блан Европага озодлик,
Шараф, осойишта берганимиз учунми?
Сиз сўзда даҳшатлисиз, ишда кўрсатинг ахир!
Ёки тинч тўшагида ётган эски баҳодир
Измоил жангидаги найзасини тиклалмасми?
Ёки рус шосининг сўзида йўқ э'тибор?
Ё бизга Европала қайтадан жанжал даркор?
Ёки рус ғалабани унутиб қўймиш, паққос?
Ё озлик қиламизми? Ё, Пермадан Тавридгача,
Финнинг муз чўққисидан оташ Колхидагача,
Метин Кремьдан то Хитой деворигача
Бўлган улуг рус ери, пўлат қалқон сингари,
Бир бутун салобатла ярқираб чиқолмасми?

Майли, юбораберинг, сўзамол жаноб нотик,
Ўз ўғилларингизни қанча бўлса ғазабкор,
Россия ерларидан, улар учун қадрдон
Шунча қабрлар аро топилиб қолур мазор!¹

Пушкин капиталистик Англияни, тескаричи Американи шу қадар шиддатли танқидга учратадики, унинг бу танқиди ўз кучини шу вақтга қадар сақлаб қелади.

Пушкин гарчи капиталистик жамиятнинг ривожланиш ва ўзгариш қонуларини билиб етмаган бўлса-да, лекин у, ба'зиларга ўхшаб, саноатнинг жамият тараққийси учун бўлган катта аҳамиятини рад этмади. Талон-тарожчи буржуазияни, фрибгар савдогарларни, айниқса Англия ва Америка капиталистларининг ғоратчилигини ва мунофиқлигини кескин танқидга дучор қилди. У Англиядаги завод ва фабрикалардаги ишчининг ўта аянч аҳволини, қашшоқлигини алам блан қайд қилди ва бунинг гуноҳкорларини, — „сукночи Шмидтларни“ ва „игначи Томпсонларни“ беамон фош қилди. Бу ҳақда сўзлаб Пушкин ёзади: „Инглиз фабрика ишчиларининг шикоятларини ўқиб кўринг, сочларингиз тикка бўлиб кетади. Қанчалик ярамас қийнашлар ва тушиниб бўлмас даражадаги қийнашлар бор! Бир тарафдан, қанчалик сурбет

¹ Гафур Гулом таржимаси.

ваҳшийлик, иккинчи тарафдан, қанчалик мудҳиш қашшоқлик бор... Дун'ёда англиз ишчисидан бахтсиз ийўқдир".

Пушкин Америкадаги ва Англиядаги ҳайвоний шовинизмни жуда катта ғазаб билан танқид қилади, қоралайди ва чуқур нафратлайди. У Америкадаги зўравон „олий“ ирқнинг қулдор ва пулдор табақалари тарафидан бечора ва ҳимоясиз миллионларча негрларнинг талон-тарож қилинишини, ҳуқуқсизлантирилганлигини ва ҳайвондан ҳам пастга урилганлигини бир самимий инсонпарвар рус фарзанди сифатида қоралайди ва бунга қарши исбот билан чиқади. Пушкин англизлар суқулиб кирган ва кираётган мамлакатларда уларнинг (англиз ғоратчиларининг) бу ерлардаги ҳаракатларини ваҳшийлик деб атайди, уларнинг Ҳиндистондаги ва шунга ўхшаш жойлардаги йиртқичликларини фош этади, бу мамлакат халқларининг номуси ва ҳуқуқини, бахт ва саодатини поймол этганликларини ғазаб билан қайд қилади.

Пушкин, шу билан бирликда, Англиядаги ва Америкадаги ижтимоий ҳаётда ҳар соҳада озчиликнинг кўпчилик устидан ҳукмронлиги борлигини айтади. Пушкин бу мамлакатлардаги буржуа демократиясини сохтадир дейди.

Шоир Англия ҳақида сўзлаб ёзади: „Ажабо, англиз халқи қонун чиқариш ишларига иштирок қиладими? Ажабо, ҳокимият озчиликнинг қўлида эмасми? Ажабо, давлат тепасида турганлар халқнинг талабини ижро қиладиларми?“

Пушкин Америкадаги „демократия“ни ҳам худди шунингдек кескин фош этади ва ачиқ танқидга дучор қилади.

Шоиримиз тескарчилар Франциясини, у ердаги ҳақиқий маданият бузғунчиларини, сотқинларини ҳам қоралайди. Реакцияга ва пулга, мунофиқлар тўдасига хизмат қилаётган ёзучиларни қамчилайди, уларни разил ва қонхўрларнинг малайлари деб савалайди. „Улар ҳоким мода қаршисида шармандаларча шилқимлик қиладилар ахир! Ҳозирги Францияда хунхўрлик ва чиркинликни талаб қилган тўдаларга ёкиш учун ўзини хунхўрлик ва чиркинлик билан булғаман биронта исте'дод эгаси қолганми?“

Гениаль шоирнинг бу юқоридаги оғзаки сўзлари ва танқиди Трумэн—Гарриман Америкасига, Чирчилъ —Эттли Англиясига, Андрей Жидлар Франциясига нисбатан ўз кучини ҳали ҳам йўқотгани йўқ. Ғарб ва Америка тескарчиларига қарши курашда Пушкин ҳали ҳам биз билан тўла ма'нода замондош ва унинг овози бизнинг овозимиз билан ҳамоҳангдир.

Пушкин тамомила ҳақли ўлароқ рус маданиятини Ғарб маданиятидан юқори қўяди ва бу билан ўз халқининг яратган гўзал маданий бойликлари, қобилияти ва ғайрати билан фахрланади. У рус маданиятини Ғарб маданиятига боғлаб қўючи бўхтончиларга қарши кескин кураш олиб борди.

Пушкин олижаноб туйғулар, ҳақиқий инсоний ғоялар билан суғорилган ва тараққийпарварлик, ижтимоийлик мазмуни билан тўлган тилини, рус маданиятини Ғарбнинг чириётган ва эгоистик маданиятига қарши қўяди. Пушкин рус халқи маданиятига космополитларча муносабатда бўлучиларга, рус маданиятининг асл

лигини, оригиналлигини рад этучиларга, рус маданиятининг манба'ини ташқарида, Фарбда ахтаручиларга қарши қаттиқ зарба беради. Уша вақтларда ба'зи дарбадар беватанлар рус маданиятини, фанини, фалсафасини, адабиётини Фарбдан келтириб „тулдиришга“ ҳаракат қилиб, ҳатто Ломоносовдек улуғ олимда ҳам янгилик кўрмаган эдилар. Пушкин бундай бухтончиларга қарши қақшатқич зарба беради. У Ломоносовни янги замои фанларига янги йўналиш берган гениаль олим, буюк кашфиётчи део та'р флайди ва уни биринчи рус университети деб атайди. Пушкин жуда катта маҳорат ва ватанпарварлик блан рус маданиятининг тўлиқ оригиналлигини ва Фарбга боғлиқ бўлмай ўз миллий заминида униб-ўсганлигини кўрсатади.

Пушкин бу блан бирликда уша вақтларда Фарбда қарийб умум тарафидан қабул қилинган, қоида тусини олган бирқанча адабиётга оид та'лимотларни қайтадан кўриб чиқади, янги фикрлар беради. Бунинг натижасида Пушкин адабий ижод усулларини, бадиий сўз сан'атини ривожлантиради, олға суради. У тор абстракт классацизмдан воз кечади ва уни танқидга учратади. Пушкин инглиз шоири Байроннинг ижодига кўпинча хос бўлган эгоизмни рад этади, ўзининг ижтимоийлик идеясини биринчи планга қўйишга интилади. У ҳаётга абстракт романтиklarча муносабатда бўлишдан, ҳаётни пассив, ташқаридан мушоҳида қилишдан, ижтимоий ҳаётдаги касалликларни юқорида туриб кўз ёши қилиш, уларни пассив инкор қилиш, уларни фақат ичдангина қоралаб чегараланиш каби муносабатлардан воз кечади. Пушкин ижтимоий ҳаётга актив аралашини талаб қилади. Унинг поэзияси, асосан, демократизм руҳи блан суғорилгандир. У ўзининг ба'зи асарларида бирқанча муҳим ижтимоий масалаларни ҳал қилишда халқ оммасининг роли айниқса катта аҳамиятга эга эканлигини қайд қилди. У ҳатто айтдики, агар ҳукумат халққа суянмаса, албатта, мустаҳкам бўлаолмайди, барбод бўлади („Борис Годунов“ да). ✓

Пушкин ўз даврининг талабларига асосан бирқанча муҳим фалсафий масалалар блан ҳам машғул бўлади. У анчагина кескин антиклерикал фикрлар айтди. Шу блан бирликда биз унинг ижодида ба'зан динни, худони рад эгишлик изларини ҳам учратамиз. Пушкиннинг бу фикрлари хусусан уша вақтларда, тескаричи руҳонийларнинг, фанатизмнинг ҳукмрон бўлган даврида жуда катта аҳамиятга эга эди. Унинг „Гаврилиада“сининг подшоода нақадар катта ғазаб уйғотгани тасодикий ҳодиса эмас.

Пушкин ижодида ёлғиз рус ҳалқининг эмас, шу блан бирликда бошқа халқларнинг фикр ва орзулари ўз ифодасини топган, шунинг учун ҳам унинг ижоди дунёвий аҳамиятга эгадир; шунинг учун ҳам уни бутун бошқа халқлар ҳам севадилар, унинг асарларини жуда катта завқ ва шавқ блан ўқийдилар. Буни гениаль шоирнинг ўзи ҳам билган, тушинган эди. У ёзган эди:

Қўлла созлаб бўлмайди тиклаган ҳайкалимни,
Халқнинг зиёрат йўлини майса-гиёҳ қилмас банд:

Юксалди мағрур боши, асло қилмай та'зимни,
Александр қуббасидан ҳам баланд.

Йўқ, мен буткул ўлмайман, — рубобда қолмиш бу жон,
Хоким блан чиримай яшар мангулик қадар.
Олам ичра биронта шоир-поир қоларкан,
Бўлажакман шуҳратимла донгдор.

Бутун буюк Россияни чулғаб олар овозам,
Ундаги ҳарбир улус мени ёдлайди ҳарчоқ;
Мағрур славян зотя, бу кув ваҳший тунгус ҳам,
Фин ҳам, ҳатто ўша саҳройи қолмоқ.

Узоқ замон қилажак бу халқ менга ҳурматни,
Чунки рубобим блан эзгу ҳислар туғдирдим,
Шу ёвуз замонамда куйладим ҳурриятни,
Тушқунларга ачинмоққа чақирдим...¹

Илғор рус маданияти, хусусан рус адабиёти тарихида Пушкиннинг роли бениҳоя улуғ ва олийжанобдир. Шоир замонидаги ва ундан кейинги илғор рус адабиётининг деярлик ҳарбир муваффақияти Пушкиннинг номи блан ҳам муайян даражада алоқадордир.

Шоиримиз Александр Сергеевич Пушкин инсониятнинг энг улуғ даҳолари Маркс, Ленин ва Сталиннинг севгиларига ва махтовларига сазовор бўлди. Маркс Пушкин асарларини завқ блан ўқиди ва шулар бўйича рус тилини ўрганишга ҳаракат қилди; Крупскаянинг айтишича, Ленин шоирлар орасида Пушкинни энг яхши кўрар эди. Ўртоқ Сталин Пушкин номини улуғ рус халқининг қудратини ва доно ақлини, енгилмаслигини ва мусаффолигини кўрсатучи ва шундан далолат беручи буюк рус кишиларининг номлари блан бир қаторда тилга олади. Ўртоқ Сталин 1941 йил 6-нчи ноябрьда одамхўр немис фашистлари ҳақида сўзлаб, бундай деган эди:

„Номус ва виждондан маҳрум бўлган мана шу кишилар, ҳайвон сифат кишилар, Плеханов ва Ленинни, Белинский ва Чернишевскийни, Пушкин ва Толстойни, Глинка ва Чайковскийни, Горький ва Чеховни, Сеченов ва Павловни, Репин ва Суриковни, Суворов ва Кутузовни етиштирган буюк рус миллатини қириб ташлашга разилона да'ват қилмоқдалар...“

Пушкин халқи бу гал ҳам голиб чиқди. Бу ғалаба, шубҳасиз, Пушкиннинг ҳам ғалабаси бўлди.

Пушкин улуғ Октябрь Социалистик революциясидан олдин собиқ Россия мустамлака халқлари илғор адабиётининг ва ижтимоий онгининг ривожланишида жуда катта роль уйнади. У Украинада, Закавказияда, Ўрта Осиёда бирқанча прогрессив, демократ ёзучиларнинг, мутафаккирларнинг етишишида ва камолатга эришишида ўзининг ижоди блан жуда яқиндан иштирок этди.

¹ М. Шайхзода таржимаси

Унинг асарларининг ўзбек тилига таржима қилиб нашр этилганлиги, Т. Г. Шевченко, М. Ф. Охундов, Обой ва бошқа яна бир-қанчалари бунга ёрқин мисол бўлаолади.

Гениаль шоир жуда катта эволюция йўлини ўтди. У зулмат ҳоким бўлган даврда ўзининг қудратли ақли маш'али блан доимо катта ҳақиқат ахтарди, алам чекди. У ҳамиша ўзининг гениальлиги учун, ўзининг прогрессив ғоялари учун чор ҳукуматининг ва подшонинг, ҳамма тескаричи тўдаларнинг сиқиғи ва исканжасида катта азоб тортди, та'қиб этилди, қувғинга учратилди. Ниҳоят реакция уни ҳалок қилди. Бу улуг зотнинг чор ва унинг амалдорлари тарафидан мунофиқларча ўлдирилишини бутун халқ оммаси жуда катта алам ва ғазаб блан кутиб олди.)

Ёлғиз Ленин — Сталин партиясигина, Совет давлатигина, совет халқларининг ҳукуматигина ўтмишнинг улуг одамларини, жумладан Пушкинни керагича тақдирлай олдилар. Ёлғиз Октябрь Социалистик революциясидан кейингина мамлакатимизнинг халқлари шоирнинг ижодий меваларини кенг суратда ўрганиш ва ундан баҳраманд бўлиш имкониятига эга бўлдилар. Пушкин совет халқлари адабиётининг ривожланишида ҳам ўзининг шарафли ролини ўйнади ва ўйнамоқда. Унинг ўлмас асарлари бепоён социалистик ватанимизнинг барча халқларининг тилларига борган сари кўп-кўп таржима қилиниб, кенг омма орасига тарқатилмоқда. Пушкин халқларимизнинг мазмунан социалистик, шаклан миллий маданиятини ўстиришда яқиндан қатнашаётир.

Ўзбек совет маданиятининг, ўзбек совет адабиётининг янада равнақи учун, унинг янада бойлигини та'мин қилиш учун улуг рус ёзучиларининг, жумладан гениаль Пушкиннинг асарларини янада чуқур ўрганишимиз, ўзлаштиришимиз, уларни кўплаб таржима қилиб халқ орасида кенг тарқатишга ҳаракат қилишимиз ҳам фарз, ҳам қарзидир.

Пушкин совет халқининг миллий ифтихоридир. Бепоён ватанимизнинг бутун халқлари нуроний сиймо Пушкиннинг туғилганига 150 йил тўлиши муносабати блан унинг юбилейини жуда катта мамнуният ва шодлик блан ўтказаётирлар. Бу блан улар шонли большевиклар партиясига, доҳимиз ўртоқ Сталинга ва улуг рус халқига ўзларининг чуқур ва самимий офаринларини изҳор қилмоқдалар.

Ж. ШАРИФИЙ

ПУШКИН ЎЗБЕК ТИЛИДА

Совет Иттифоқи халқлари шу йил июнь ойида улуғ рус халқининг гениаль шоири, дун'ё адабиётининг буюк сиймоси А. С. Пушкиннинг туғилганига 150 йил тўлиши муносабати билан катта тантанали юбилей ўтказадилар. Бу юбилейнинг аҳамияти ва моҳияти зўр.

Пушкин яшаган давр крепостнойлик кучайган давр бўлиб, меҳнаткаш халқ, деҳқонлар подшоҳ амалдорларининг, помещиклар, дворянларнинг ва чор ҳукуматининг зулми остида эзилар ва қулдай яшар эдилар. Бунга қарши меҳнаткаш халқ, деҳқонлар исёнлар билан жавоб қайтарардилар.

Прогрессив, демократик идеяларни кўтариб чиққан ҳарбир кишини подшоҳ жазолар, Сибирьга сургун қилар ва осдирар эди. Декабристларнинг тақдирлари ҳам шундай бўлди. Лекин халқдаги озодлик ҳиссини ҳечқайси золим, ҳечқайси подшоҳ йўқ қилолмасди.

Озодликни севган, халқ манфаатлари йўлида жонкуярлик қилган улуғ ватанпарвар шоир Александр Сергеевич ўз ше'рларида зулмга қарши, чор амалдорларига қарши, ҳатто шоҳнинг ўзига қарши оташин ше'рлар ёзди. У эркинлик куйларини, озод инсон мотивларини дадил куйлади. Уни ҳам сургун қилдилар. Шоҳнинг ўзи Пушкиндан ўлимдан қўрққандай қўрқарди, унинг асарларига энг қаттиқ цензура ўрнатди, ҳатто подшоҳнинг ўзи уни назорат қилар, унинг эркинликни махтаб ёзган ше'рларини босдиришга ғов бўларди. Аммо унинг ше'рлари халқ ўртасида оғиздан оғизга кўчиб тарқалар, ҳамма уни ёдлар эди. Улуғ шоир Пушкин том ма'носи билан халқ шоири эди. Декабрист Якушкин шундай деб ёзади: „Пушкин ше'рлари халққа ма'лум эди ва уни халқ севарди. Ҳатто ғирт саводсиз армия прапоршиклари ҳам уларни ёдакай билардилар“.

Уша даврнинг илғор кишилари та'бирича, Пушкин Россиянинг фахри-ифтихори, чинакам граждан шоири эди. Унинг „Сибирьга мактуб“, „Чаадаевга“, „Эркинлик“ ва бошқа ше'рлари йнқилобчилар учун бир байроқ бўлди. Улуғ шоирни подшоҳ ва унинг

амалдорлари жуда ёмон кўрардилар. Оқибат, уйдирма дуэль блан ўлдирдилар. Лекин унинг овози ўчмади, аксинча, йилдан-йилга, элдан-элга ўта борди. Россиягагина эмас, бутун дун'ё халқлари ичига ҳам тарқалди. Улардан маданий олам баҳраманд бўлди. Уша даврнинг узидеёқ Пушкинни танимаган бирорта халқ йўқ эди десак янглишмаймиз. Жуда ҳам ёш ўлдирилган (35 ёшида) гоёт зўр талант эгаси, рус адабиётининг дорлоқ қуёши Александр Пушкин шундай асарлар ёзардики, ҳамма ҳам ҳайрон бўларди. „Рус турмуши қомуси“ — ше'рий романи „Евгений Онегин“, дурдона поэмалари: „Руслан ва Людмила“, „Полтава“, „Кавказ асири“, „Лўлилар“, „Мис чавандоз“ ва бошқалар, ўлмас драматик асарлари: „Борис Годунов“, „Сув подшоши“, „Тош меҳмон“, „Ўлат чоғидаги базм“, „Қизғанчиқ баҳодир“ ва прозаик асарлари „Дубровский“, „Капитан қизи“, „Марҳум Иван Петрович Белкин қиссалари“, мингларча ше'рлари дун'ё адабиёти хазинасига дурдоналар бўлиб қўшилди.

А. С. Пушкин рус адабий тилини яратди. Унинг юксак бадний реализм руҳида куйлаган халқчилиги, ватанпарварлиги таржималар орқали дун'ёнинг кўп халқлари онгига сингиб борди ва у халқларнинг шоирлари ҳам Пушкинни ўз устози деб билдилар. Инқилобдан илгари ярим мустамлака ҳолида яшаган қазоқ халқи ҳам Пушкин асарларини куйлаган. Қозоқларнинг классик шоири Обой „Евгений Онегин“нинг ба'зи парчаларини таржима этиб уни овулларда, қирларда халқ орасида тарқатди. Революциядан илгари халқимизнинг 99 проценти саводсиз эди. Шунга қарамасдан ба'зибир китобларга Пушкиннинг эртаклари наср йўли блан таржима этиб киргизилган. Пушкин асарларининг таржимаси тарихи жуда ҳам муҳим масала. Уни жиддий ўрганиш керак.

Буюк Октябрь инқилобидан кейин А. С. Пушкин асарлари ҳам рус тилида, ҳам ватанимизнинг қардош халқлари тилида мисли кўрилмаган даражада жуда кўп нусха блан босилиб чиқди. Пушкин асарларининг нусхаси 100 миллионлардан ошиб кетади. Фақат Октябрь инқилобигина Пушкин ижодини, унинг бой хазинасини тўла-тўқис ўрганишга зўр имконлар очиб берди. Гўзал Днепр бўйларидаги украинлар, Қазбек тоғларидаги грузин, армянлар, Каспий денгиз соҳилларидаги озарбайжонлилар, қуёшли Ўзбекистондаги пахтакорлар, Памирдаги мағрур тожик, кўм-кўк қирлардаги қозоқ, қирғизлар Пушкинни ўз шоиримиз деб севиб ўқийдилар. Пушкин асарлари уларга бадний завқ, тарбиявий озиқ бўлди. Миллионларча мактаб болалари Пушкиндан ўтган ҳаёт саҳифаларини ўрганади, онги, билими ошади, ватанни севиш, инсонга меҳр-муҳаббат, душманга қаҳр-ғазаб туйғусини кучайтиради. Улуғ шоирнинг асарларини ўз тилига таржима этган халқ маданияти, адабиёти бойиди, олтин фонд хазинаси тўлиб борди.

Айниқса 1932 йиллардан бошлаб Ўзбекистон мактабларида стабіль дарсликларга Пушкин асарлари таржима этиб киргизилди. Мана шу йиллардан кейин ҳар йили, системали равишда Пушкин асарлари бутун класс китобларига кирди, алоҳида брошюра-

лар қилиб чиқарилди. Хусусан 1937 йилда шоирнинг ўлимига 100 йил тўлганини мамлакатимизнинг ҳамма халқлари қайд этиб ўтганда Ўзбекистонда Пушкиннинг жуда кўп асарлари ўзбек тилига таржима этилди. Шоир Ойбек улуғ Пушкиннинг „Евгений Онегин“ номли ше'рий романини таржима этди. Шоир Ҳамид Олимжон „Кавказ асири“, „Сув париси“ни, Иззат Султон „Бекат назоратчиси“ни, Темир Фаттоҳ „Лулилар“ни, Абдулла Қаҳҳор „Капитан қизи“ни таржима қилдилар. „Боғчасарой фонтани“, „Дубровский“ асарлари алоҳида китоб ҳолида нашр этилди. Ҳар йили деярли нашриёт планларида Пушкин асарларини бостириб чиқариш каби фахрли вазифа ўз аксини топти. 1938 йилда „Борис Годунов“, 1939 йилда „Полтава“, 1940 йилда „Улик малика ва етти баҳодир эртаги“, 1941 йилда „Моцарт ва Сальера“ асарлари, Улуғ Ватан уруши йилларида эса сиёсий лирикаси босилиб чиқди. Пушкиннинг бундан 12 йил илгари таржима этилган асарлари фақат биринчи қалдирғочларгина бўлиб, шоирларимиз таржима соҳасида энди тажриба ортдирмоқда эдилар. Ба'зи таржимонларимиз Пушкин услубини тўла ўзлаштираолмаган эдилар. Шунинг учун таржималарда, табиий, анча нуқсонлар содир бўлди. Лекин шу таржималар орқасида шоирларимиз Пушкиндан кўп нарса ўргандилар, ўз ижодларини юксалтирдилар. Бу жуда катта ижобий ҳодиса эди. Энди анчагина тажриба ортдирган ва етилган ўзбек совет шоирларимиз ўша даврда қилинган таржималарини қайта кўриб чиқиш ва шоирнинг бошқа асарларини ҳам таржима этиш ишига обдан киришдилар. Таржималарнинг сони ҳам, сифати ҳам ортди. Энди шоирнинг танланган асарлари алоҳида-алоҳида том қилиб чиқарилмоқда. Пушкиннинг прозаик асарлар мажмуаси 1947 йилда чиқарилган эди. Шоирнинг туғилганига 1949 йилда 150 йил тўлиши муносабати билан Ўзбекистон Давлат нашриёти шоир асарларининг 4 томлигини босиб чиқарди. Бунда Ўзбекистон совет ёзучилари жамоатчилигининг ердими ва бевосита иштироки қатта бўлди.

I том ўз ичига Пушкиннинг лирика ва эртақларини олади. Лирик ше'рларни таржима этишда шоирлардан Шайхзода, Миртемир, Мирмуҳсин, Асқад Мухтор, Илёс Муслим, М. Бобоев, Шухрат, Ёнгин Мирза ўртоқлар иштирок этдилар. Бунда таржима этилган ше'рларнинг сатри 4000 дан ошади. I томга шоирнинг машҳур ше'рлари: „Царское село хотиралари“, „Чаадаевга“, „Куз“, „Тутқин“, „Денгизчи“, „Қишлоқ“, „Эркинлик“, „Сибирьга мактуб“, „Пушчинга“, „Элегия“, декабристларга бағишланган ше'рлари ва бошқалар киритилган. Булар хроникал равишда тортбга солинган. Булардан бошқа, Пушкин эртақларининг ҳаммаси деярли таржима этилиб шу биринчи томда босилиб чиқди. Бунда: „Шоҳ Султон ҳақида ва унинг азамат ўғли Гвидон Султонзода ҳам Оққуш бека ҳақида эртақ“, „Балиқчи ва балиқ эртаги“ (шоир Миртемир таржимаси), „Улик малика ва етти баҳодир ҳақида эртақ“ (Т. Фаттоҳ таржимаси), „Олтин хўроз“ эртаги (Ш. Са'дулла таржимаси) ва „Поп ва унинг хизматкори Балда ҳақидаги эртақ“лари бор.

II томга эса шоирнинг драматик асарлари ва „Евгений Онегин“ киритилган. Драматик асарлардан „Қизганчиқ баҳодир“ (А. Мух-

тор таржимаси), „Тош меҳмон“ (Ҳ. Фулом таржимаси) ва „Улат чоғидаги базм“ (Шайхзода таржимаси) асарлари янги таржима этилди. „Сув париси“ эса қайтадан ишланди. „Евгений Онегин“ни бундан 12 йил илгари таржима этган шоир Ойбек биринчи нашрда кетган хато ва нуқсонларни тузатиб бошқатдан ишлаб чиқди. Биринчи нашрда жуда кўп арабча-форсча сўзлар, ярим қофиялар ва ба’зан қофиясиз сатрлар кўп эди. Ҳатто ма’но бузилган жойлари ҳам бор эди. Мана буларни тузатишда таржимон Ойбек ва редактор Шайхзода қунт ҳам жиддийят билан ишладилар. Пушкиннинг бадий услубини сақладилар. „Евгений Онегин“нинг таржима этилиши бугунги адабиётимизнинг, адабий тилимизнинг ғоят сганини кўрсатади.

III томга А. С. Пушкиннинг асосий поэмалари киритилган. Пушкин поэмаларининг аксари янги таржима этилди. Масалан, унинг энг катта поэмаси „Руслан ва Людмила“сини шоир Миртемир таржима қилди. Бу поэма фольклор мотивлари асосида гўзал ва бадий соддалик билан, жонли халқ тили билан ёзилган 3000 сатрли поэмадир. Таржима тажрибаси кўп бўлган шоир Миртемир Пушкин поэмасининг ичига кира олди ва унинг бадий формаларини яхши берди. Шоир Миртемир „Руслан ва Людмила“ таржимасини биринчи вариантда 11 ҳижоли вазнда олган, лекин бу вазн тўғри келмагани учун Миртемир 9 ҳижоли вазни қўллади. Бундан ташқари биринчи вариантда сатрлар кўпайиб кетган эди, Миртемир бу нуқсонни ҳам тузатди. „Руслан ва Людмила“ таржимасининг қисқартилган варианты „Ленин учқуни“ газетасида босилиб чиқди. Мактаб болалар ва пионерлар уни завқ билан ўқишмоқдалар.

Поэмалардан „Граф Нулин“ (Сталин мукофоти лауреати Ғафур Фулом таржимаси), „Мис чавандо“ (Шайхзода таржимаси) ва „Анжело“ янгидан таржима этилди. „Лўлилар“ (Темир Фаттоҳ таржимаси) „Полтава“ (Насрулло Охундий таржимаси) илгариги нашрига қараганда анча жиддий ўзгаришлар билан чиқмоқда. Буларни таржимонлар кўп йиллар давомида ортидирган бой тажрибаларни асосида қайтадан ишладилар. Шунингдек, „Кавказ асири“ таржимаси ҳам қайта ишланди.

IV томга шоирнинг „Пугачев тарихи“ асаридан ташқари ҳамма прозаик асарлари киритилган. Пушкиннинг прозаик асарлари 1947 йилда алоҳида мажмуа равишида босилган бўлса ҳам, 1949 йилги нашрида қайтадан ишланди, таржималарнинг сифати яхшиланди. Бу томга „Петр Великийнинг хабаши“ (Абдурахмон Алимуҳаммедов таржимаси), „Марҳум Иван Петрович Белкин қиссалари“ (коллектив таржимаси), „Дубровский“ (Маъруф Ҳаким таржимаси), „Пиковая дама“ (Зумрад таржимаси), „Капитан қизи“ (Абдулла Қаҳҳор таржимаси), „Арзрумга саёҳат“ (Ўйғун таржимаси) повестлари кирган.

Ҳамма томлар ҳам жуда яхши қоғозда, қалин муқовада босилиб чиқарилди. Ҳар қайси томга 8—10 га яқин портрет ва буёқли расмлар берилди. Бу китоблар Ўзбекистон халқидан улуғ рус шоирининг юбилейига катта армуғондир. Булардан ташқари, шу йил юбилейга атаб болалар учун „Капитан қизи“ ва „Эртақлар“

кўп нусхада босиб чиқарилди. Кенг китобхонлар учун Пушкиннинг таржимаи-ҳоли оммабоп қилиб нашр этилди.

Пушкин асарларини тез ва сифатли қилиб нашр этишда 1-нчи босмахона ишчиларининг хизматлари катта бўлди, улар зўр ҳавас блан ишладилар.

А. С. Пушкин асарларининг ўзбек тилига қилинган таржималари ўзбек адабиётини шубҳасиз бойитади, маданиятимизни юксалтиради. Биз улуғ Пушкин асарлари орқали жуда кўп нарсаларни ўрганамиз. Шоир-адибларямиз ҳаётни чуқур ўрганиш, адабиётнинг чўққиларини эгаллаш йўлларини Пушкиндан ўрганмоқдалар ва бундан кейин ҳам ўрганадилар. ■

Асосий вазифаларимиздан бири яқин 3—4 йил ичида гениаль шоирнинг бутун асарларини, бадиий меросини тамоман таржима этиб ўзбек китобхонига тақдим қилишдан иборатдир. Сўнгги нашрларда таржималарнинг сифатини яна ҳам яхшилашимиз, таржима кадрлари етиштиришимиз лозим.

А. С. Пушкин асарларини фақат юбилей муносабатлари блангига эмас, балки доим таржима қилиш ва нашр этиш ҳам ёзувчилар жамоатчилигининг, ҳам нашриётларимизнинг муҳим вазифасидир.

Улуғ Октябрь Социалистик революциясидан илгари ўзбек халқи ҳам ўзи яратган, ҳам рус халқи яратган маданий ва адабий бойликлардан фойдаланиш имконидан маҳрум эди. Унинг илғор фарзандлари бу бойликларни тўплаб, уларни халққа етиштириш учун қанчалик ҳаракат қилган бўлсалар-да, лекин бу ҳаракат ҳоким зулмат сабабли қаттиқ қаршиликларга учраб турди. Ўзбек халқи Улуғ Октябрь Социалистик революцияси натижасида, большевиклар партияси, доҳиларимиз Ленин—Сталин раҳбарлигида ва улуғ рус халқининг ёрдами орқасида, қисқа муддат ичида, ҳар соҳада мисли кўрилмаган катта муваффақиятларга эришди. Ўзбек халқи бутун дун'ё, хусусан рус халқининг илғор маданиятидан мўл-кўл фойдаланиб, ўзининг янги социалистик маданиятини кун сайин ривожлантираётир. Бундай шарафли ишда гениаль Пушкиннинг ҳам роли гоят каттадир. Улуғ рус оғамизнинг буюк ёзувчиси яратган шоҳ асарларни бугун бизнинг ўзбек халқимиз ҳам ўз она тилида ўқийди ва, Александр Сергеевич бизнинг шоиримиз, деб ҳақли равишда қувонади.

И. КАРЕЛОВА

ПУШКИН ЛИРИКАСИ ЎЗБЕКИСТОН КОМПОЗИТОРЛАРИ ИЖОДИДА

Гениаль рус шоирининг ижоди рус композиторларининг ил-хоми учун битмас, туганмас манба' бўлди. Александр Сергеевич Пушкиннинг поэзияси ҳам, прозаси ҳам мана юз йиллардан бери катта ва кичик шакли музыка асарларига жон бағишлаб келмоқда, зеро Пушкин ва рус музыкаси бир-бирига чамбар-част боғлангандир. Улуғ рус композиторларининг, рус музыкаси клас-сикларининг халқ томонидан катта муҳаббат ва ҳайрат блан эши-тиладиган опералари: Мусоргскийнинг „Борис Годунов“и, Глин-канинг эртак асосида тузилган „Руслан ва Людмила“си, Римский-Корсаковнинг „Султон шоҳ эртаги“, „Тилла хўроз“и ва, ниҳоят, Чайковскийнинг „Евгений Онегин“ ҳамда „Пиковая дама“ опера-лари — буларнинг ҳаммаси А. С. Пушкин асарлари сюжети асосида ёзилган опералардир.

Биз бирмунча катта ва муҳим рус операларини ёдлаб ўтдик, лекин Даргомижскийнинг „Сувари“ ва Направникнинг „Дубров-ский“ номли опералари ҳам машҳур ва манзур асарлардандир.

„Мазепа“, „Тош меҳмон“, „Лўлилар“, „Коломнадаги уйча“ асар-лари ҳам рус музикаси хазинасининг қимматбаҳо дурдоналари-дан ҳисобланган операларга асос бўлди.

Рус романсларига назар солсак, бу соҳада ҳам, опера соҳа-сидаги каби, Пушкин поэзияси блан бўлган яқин алоқани кўра-миз. Рус композиторлари орасида Пушкин лирикасининг жонбахш булоғига мурожаат қилмаган битта ҳам одам йўқ. Кичик шакл-даги музыка асарлари — романслар яратучи авторларнинг номлари кун сайин ўсиб бормоқда. Катта шаклдаги музыка асарлари ёзишга уринмаган, уринса ҳам айтарлик муваффақият қозонмаган ба'зи сан'аткорларнинг бу соҳадаги катта шуҳратларига шохидмиз. Масалан Цезарь Кюни олайлик. Бу улуғ музыка сан'аткори ажой-иб романслар ва айниқса Пушкин романсларининг автори сифа-тида ҳозирги кунларга қадар ўз шуҳратини сақлаб келади. Бунинг

исботи учун „Куйдирилган хат“ ёки „Царское село хотиралари“ романсларини эсга олиб ўтсак кифоя қилади.

Пушкин ше'рлари асосида ёзилган романсларни бу кичкина мақолада санаб чиқишнинг ҳожати йўқ, лекин энг машҳур ва энг ҳаяжонли романсларнинг кўпчилиги улуғ шоирнинг сўзи асосида ёзилганлигини қайд этиб ўтсак ортиқча бўлмас. Масалан, Глинканинг „Ажойиб дамлар ёдимда“, Бородиннинг „Ватаннинг узоқ қирроқлари учун“, Раҳмановнинг „Менинг ҳузуримда куйлама, гўзал“ романслари ва бошқа шунинг қабилар.

Музыка сан'аткорларини Пушкин поэзиясига қизиқтирган сир— мазмун блан шаклнинг ажойиб уйғунлигида, катта туйғулар ва улуғ фикрларда, шинам ва кўркем, ёқимли ва жозибали қалиб тузилган мисра'ларда, бу мисра'лардаги ажойиб музыкада, ше'рларни ҳарбий қалбга яқин та'сир эткизадиган инсонпарварлик туйғусида, зўр сан'ат маҳсулигагина хос бўлган абадий ҳаёт ва ёшлик фазилати замиридадир.

Бу ажойиб сан'ат мамлакатимиздаги ҳарбир кишига яқин ва азиздир. Шунинг учун ҳам совет композиторлари А. С. Пушкин лирикасига кўпроқ мурожаат қиладилар.

Ўзбекистон Совет композиторлари ҳам Пушкин сўзлари асосида романслар яратдилар.

Пушкин сўзлари асосида биринчи марта романс яратиш шарафи композитор Юдаковнинг зиммасига тушди. У Пушкиннинг ўзбек тилига таржима қилинган „Грузия қирларида“ ва „Менинг олдимда куйлама, гўзал“ ше'рларига бирнеча йил аввал романслар ёзди. Бу романслар Ўзбекистон Совет композиторлари союзида катта ва муҳим бир ҳодиса деб баҳоланди. Гениаль рус шоирининг ше'рлари ўзбек тилига таржима қилинганлиги ва қилинаётганлиги орқасида Ўзбекистон меҳнаткашлари Пушкиннинг куйга солинган поэзияси блан яқиндан танишиш ва уни эшитиш бахтига мушарраф бўлдилар. Ҳеч шубҳа йўқки, бу музыка маданиятимизда олға ташланган янги ва дадил қадамдир.

Бу икки романснинг музыка жиҳатидан фазилати жуда юксак эканини турмуш кўрсатди. Бу асарлар репертуарларга киритилиб, концертларда эшитдирилмоқда ва ҳаммага манзур бўлмоқда.

Композитор Юдаков Римский-Корсаков, Балакиревларнинг ан'анаси изидан бориб, рус „шарқий“ романсларини яратишга киришди. Бу икки романснинг оҳанги содда, чиройли ва ўзбек музыкасининг табиатига монанд. Фортепиано жўр қилиб чалинганда, овоз жуда янграйди, ёрқин, ранг-баранг тус олади.

Пушкиннинг туғилганига 150 йил тўлиш маросими Пушкин романслари соҳасида ўз кучларини санаб кўришда уларга далда бўлди. Шу йил апрелнинг ўрталарида А. С. Пушкин сўзи асосида ёзилган романслар Ўзбекистон Совет композиторлари союзида кўриқдан ўтказилди.

Авторлар ва ижрочилар зўр диққат, қизгин муҳаббат блан кўриқка тайёрландилар. Сомиларнинг фикрига кўра, бу кўриқ Ўзбекистон Совет композиторлари союзида бўлган кўриқларнинг энг ажойиби ва энг самаралиси ҳисобланади.

Кўриқда 16 романс эшитилди. Гарчи ҳамма ҳам бир юксакликда муваффақият қозонмаган бўлса-да, маҳаллий композиторларнинг А. С. Пушкин лирикасига чўзган қўллари қуруқ қайтмагани ва янги асарларнинг авторлари тўғри йўл блан борганликлари ҳамда катта муваффақиятларга эришганликлари ма'лум бўлди.

Лекин Союзнинг ба'зи а'золари бу шарафли ишга бош қўшмадилар.

Ўзбек тилига таржима қилинган сўзлар асосида ёзилган ўзининг аввалги романсларига янги „Булбул“ романсини қўшган композитор Юдаковдан ташқари Г. Сабитов, В. Мейен, Б. Гиенко ва Ю. Николаев ўртоқлар янги романслар ёзиб топширдилар.

Ўтган аср композиторлари сингари, бизнинг композиторларимиз ҳам Пушкиннинг ше'рларини яхши кўрадилар. Бу ше'рлар, шубҳасиз, шоир асарларининг чуқурлигини ва мазмунан бойлигини далолат қилади, зеро ҳарбир композитор у ше'рлардан ўз шахсига хос хусусиятларни топади ва уларни ўзи та'сирланиб музыкага солади.

Бизнинг композиторларимиз аллақачон музыкага солинган ше'рлардан ҳам фойдаланмоқда, уларни янги куйларга солмоқдалар. Масалан, Г. Сабитов блан Б. Гиенко Цезарь Кюи томонидан гоят гўзал музыкага солинган „Царское село хотиралари“ номли ажойиб кичкина ше'р асосида янги романс ёзди. В. Мейен блан Б. Гиенконинг иккови ҳам чуқур ҳислар блан тўлиқ „Менинг номимдан нима топдинг“ ше'рига романс ёзди. Бу ше'р рус классиклари ва совет композиторларини неча бор илҳомлантирган ше'рдир. Турли композиторлар қаламга олган „Элегия“ („Ўтган кунлар“) ва кичкина „Сен ва сиз“ ше'рлари ҳам композиторларнинг диққатини жалб қилди.

Рус поэзиясининг генисий яратган сиёсий лирика Ўзбекистон композиторларининг диққатини жалб қилмоқда. Бу катта аҳамиятга ва мамнуниятга сазовор ҳодисадир. Шу ма'нода композитор Мейен муваффақиятли иш қилди. У ўзининг аввалги тўрт асарига „Сибирьга мактуб“ рамансини қўшди. Шоирнинг ҳурриятпарварлик туйғулари ва интилишлари блан тўлиқ асарларининг вокаль-камера музыкасига солиниши, афсуски, ҳозирча оммавий тус олмай турипти. Ҳолбуки Пушкиннинг „Чаадаевга“, „Арион“ ва ўзининг юксак революцион руҳи блан декабризм арбобларини илҳомлантирган бир қатор бошқа ше'рлари совет композитори учун ажойиб материал бўлаолади.

Авторлар ўз олдига қўйилган вазифаларни қандай бажараётирлар?

Шу йил давомида композиторлар яратган нарсаларнинг ҳаммаси ВКП(б) Марказий Комитетининг В. Мурадели операси ҳақида чиқарган гоят чуқур мазмунли қарорини тўла бажариш ва шонли партиямиз Марказий Комитети томонидан совет композиторлари олдига қўйилган ҳаққоний талабларга тўла жавоб бериш асосида ишланди. Ҳақиқатан ҳам, ҳарбир асар ВКП(б) Марказий Комитетининг шу тарихий қарорида олдинга сурилган вазифаларга

тўғридан-тўғри жавоб бериши керак эди. Шунинг учун ҳарбир композитор ўз ижоди устида кўлгина ўйлаши ва кўп нарсаларни қайтадан кўриб чиқиши керак бўлди. Формализм батқоғига ботиб қолган ва музыка сан'атида четэл та'сирига берилиб кетган ба'зи бирхил композиторларнинг қаттиқ хатолари жамоатчилик ўртасида қоралангани Ўзбекистон композиторлари учун ўз вақтида қилинган катта огоҳлантириш бўлди. ВКП(б) Марказий Комитетининг В. Мурадели операси ҳақида чиқарган тарихий қарори Ўзбекистон композиторлари орасида ҳукм сурган бир камчилиكنи очиб ташлашга катта ёрдам берди. Бир қатор миллий республикалар музыкасида, жумладан бизнинг республикамиз музыкасида ҳам шу нуқсон бор эди. Бу нуқсон музыка асарларимиздаги ибтидоийликдан, композиторларимизнинг техника жиҳатидан тўла қуролланмаганлиги ва ўзлари устида етарли ишламаганликларидан, умумий ва мусиқий маданиятларини оширмаганликларидан иборатдир.

Биз ўйлаймизки, агар композиторларимиздан фақат беш кишигина Пушкин романслари устида ишлаган бўлса, бунинг сабаби шундаки, ба'зи композиторларимиз ўзларида куч, билим ва илм етарли даражада эмаслигини сезганликлари учун ҳам Пушкин ше'рларига музыка ёзиш каби мас'ул ва шарафли вазифалар олдида иккиланиб қолмоқдалар. Лекин бу вазифа уларни қизиқтирмайди, Пушкин поэзияси композиторларни илҳомлантирмайди деб асло айтиб бўлмайди. Аксинча, ҳарбир композитор Пушкин ше'рига муносиб музыка яратиш иштиёқи блан ёнади. Лекин ба'зи композиторларимиз қўлига тушган материалдан яхши фойдаланоладиган даражада маҳоратга эга эмаслар.

Ёзилган ва кўрсатилган нарсаларга қараб шуни айтиш керакки, яратилган музыка асарларининг авторлари тўғри йўлдан бормоқдалар. Бу романсларнинг кўпчилигида рус музыка мактабининг ан'анаси, айниқса романсчилик ан'анаси давом этиб келмоқда.

Композитор Юдаков „Булбул“ деган янги романс ёзганини юқорида эслаб ўтган эдик. Бу асар ўз руҳи жиҳатидан Пушкиннинг биз тилга олиб ўтган икки романсига жуда ҳам ўхшашиб тушган. Эҳтимол, бу музыка яна ҳам „ҳашаматли“ чиққандир. Бу нарса рояльда равшан кўринди.

Шуни қайд этиб ўтиш лозим: топширилган ҳамма романсларнинг авторлари мужмалликдан ҳочиб, асарларини шундай ажойиб соддалик блан ёзганларки, Пушкин сўзига ёзилган ҳамма музыка асарлари каби улар ҳам ше'рга жуда уйғун тушганлар.

Албатта, бу асарларнинг ҳарбирида ўзига хос хусусиятлар, ўзига хос ижобий фазилатлар бор. Романс оҳангларини ше'рга таққослаб қаралганда буни очиқ-ёруғ кўриш мумкин.

Сабитовнинг „Царское село хотиралари“ романсини олайлик. Бунда фортепиано тинмай оқиб турган сувнинг шилдирашига ўхшаш овозлар блан жўр қилиб туради. Д. Гиенко романсининг оҳанги ҳам шу мазмунда жаранглайди. Бунда битта-битта

томиб турган томчилар шарпасини эшитасиз. Бу нарса шоирни хайратга солган хайкал образини кўз олдингизга келтиради.

Сабитов романсларидан („Хайкал“, „Грузия қирларида“, „Элегия“) энг кўзга чалингани „Элегия“ дир. Бунинг оҳанги кўтаринки ҳислар блан тўлиқ. Автор учун жуда характерли бўлган бирхил аккордлар ритми тафаккур ҳолатини жуда яхши беради. „Элегия“ оҳанги яхши ривожлантирилган, шу сабабли текстнинг энг юқори нуқтасида кишини яна ҳам ҳаяжонга солади. Аммо „Грузия қирларида“ романи у қадар муваффақиятли чиқмаган, эшитучини ортиқ ҳаяжонга солмайди, оҳанг текст мазмунини бутун чуқурлигича акс этдирмайди.

Гиенконинг романслари („Царское село хотиралари“, „Менинг номимдан нима топдинг“, „Уйқим келмаётир“, „Нишонлар“) ашулага тушиш жиҳатидан ажралиб туради. Сабабки, Борис Гиенко ўзи яхши эплай олган ашулалар соҳасида қунт блан ишлади ва бу соҳада катта тажриба ортдирди. Шунинг учун ҳам у яратган оҳанглар табиий ва оддий бир шаклда янграйди. Кишиларнинг эсида қолади ва ба'зан қачондир эшитилган таниш бир оҳангга ўшаб кетади.

Биз „Царское село хотиралари“ номли кичкина романсинг муваффақиятли чиққанини юқорида айтиб ўтган эдик. „Нишонлар“ ше'ри ҳам шундай кичкина шаклдаги асардир. Ма'лумки, бу ше'р энди музикага солинди. Гиенко ўзининг шу ва шу каби кичкина романсларига тўғри оҳанг топди. Ше'рларнинг замирида ётган хафиф ма'ноларни чуқур англади. Романс жуда содда ва янгроқ вальс шаклида ёзилган.

„Менинг номимдан нима топдинг“ романи жуда ҳам қулоққа яхши эшитади. Музика автори, текстни бирмунча ўзгартириб, кўп романсчи композиторлар усулини қўлланган ва бунинг ше'р мазмунига путур етказмай яхши дид блан, ажойиб завқ блан бажарган. „Қалин ўрмонда кеча шовқунидай“ сўзларининг такрорланиши шоирона бир тусда янграйди. Романс шакл жиҳатидан жуда яхши, авжи баланд. Рояль ҳам жуда чиройли жўр қилиб туради.

„Уйқим келмаётир“ романи ўзига хос бир гўзалликка эга. Бунда бутун оғирлик жўр қулучи фортепиано устига тушади, текст тасвиридаги тун манзарасини кўз олдингизга келтириб, ундаги бутун ҳолатларни очиб кўрсатади. Овоз речитатив шаклида берилган, у фақат кучли кечирма чоғларидагина „куйлайди“. Бу ҳол кишига жуда чуқур та'сир қилади. Овоздан речитатив равишда фойдаланиш усулини Мусоргский ҳам яхши кўрар, шу йўл блан юксак драматизм ҳаяжонларига эришар эди.

Композитор Мейен тўртта романс ёзди. Булар: „Менинг номимдан нима топдинг“, „Сен ва сиз“, „Сизни ким тўхтатди, тўлқинлар“ ва „Сибирьга мактуб“ романсларидир. Автор ўзининг биринчи романида Пушкин ше'рларининг шакллари сақлашга тиришиб, текстни бутунлигича ва ўзлигича қолдирган. Романсда жозоба, малоҳат кўп. У эшитучини ўзига тортади ва бутун э'ти-

борини жалб қилади. „Сен ва сиз“ романи жуда содда ёзилган, бунда текст жозибалари тамомила сақланган.

„Сибирьга мактуб“ ва „Сизни ким тўхтатди, тўлқинлар“ романлари яна ҳам таъсирли бўлиб чиққан. Бу икки романнинг биринчисида кескин пафос кўпроқ, иккинчиси эса жуда янгроқ. Текстдаги ҳаяжонни фортепиано очиб беради. В. Мейен ҳам. Б. Гиенко сингари, вокаль, куйчилик музыкаси яратишда катта санъатга эгадир. Унинг асарлари осон қўйланади. Шунинг учун ҳам ашулачилар мамнуният блан ижро қиладилар.

Авторлар орасида энг ёши ҳисобланган Ю. Николаевнинг асарлари бир мунча заиф. Николаев жуда катта истеъодга эга бўлса ҳам, ҳали бу соҳада етарли тажриба ордиргани йўқ. Унинг яратган асарлари бир қадар тўмтоқ. У ўз ихтиёрида бўлган катта имкониятлардан тўла фойдаланмайди. Бу композитор, авваллари мураккаб музыкалар ёзиш блан, ғайри-табiiий янгроқ оҳанглар қидириш блан овора бўлиб, композиторлар жамоатчилигини бирмунча ташвишга солиб қўйган эди. Энди у музыка тилининг содда ва аниқ бўлиши учун интилмоқда. У, шу вақтгача ҳечбир композитор қўл тегизмаган текстларни танлаб, янги романслар ёзди. Булар „Баҳор“ ва „Қиш“ шеърларига ёзилган романслардир. Николаев „Йилнинг тўрт фасли“ циклини яратиш устида зўр бериб ишлаётир. У рус табиатининг бирқатор манзараларини музикада акс этдирмоқчи. Бу масалада жонли табиатни куйловчи рояльнинг роли жуда катта бўлади. Овоз эса бўлиб турган воқияларни шодлик блан акс этдиради.

* * *

Шундай қилиб, Пушкин кунлари бир қатор янги ва ҳаяжонли асарлар яратиш учун зўр восита бўлди. Бу асарлар рус музикачилиги анъаналарининг изидан бориб яратилди. Композиторларимиз реалистик йўл блан бормоқдалар. Улар яратган асарлар концерт ижрочилари, консерватория студентлари репертуарига ва радио орқали бериладиган концертлар программасига киритилди.

Пушкин романсларининг авторлари, улуғ рус шоирининг сўзлари асосида музика яратиш каби ажойиб анъаналарни бундан кейин ҳам давом этдириб, бу соҳада юксак камолатга эришмоқлари ва бу шарафли ишга Ўзбекистон композиторлари бир тан, бир жон бўлиб яна ҳам жиддий киришмоқлари зарур.

Профессор А. А. СЕМЁНОВ

АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ ПУШКИН ВА БИР ШАРҚ ҚҮЛЁЗМАСИ

А. С. Пушкин 1829 йил урушида ёзган „Арзрумга саёхат“ номли сафарномасида Тифлисга қандай борганлигини ва у ерга етиб олиш учун қанчалик шошганлигини тасвир этиб, „Казбек ёнларидан парвосиз ўтдим. Чотирдоғ ёнларидан сузиб кетдим“ деб қайд қилган эди. У йўлда курган мана шу воқияни қаламга олди:

— „Эрон шаҳодасини кутмоқда эдик. Казбекдан анчагина нарида бизга бирнеча арава учради ва тор йўлимизни қийинлаштириб қўйди. Аравалар ўтиб кетгунча конвой офицери блан гаплашиб турдик. У Эрон сарой шоирини узатиб бораётганлигини айтди. Сўнгра менинг илтимосим блан мени Фозилхон блан таништириб қўйди. Мен, таржимон орқали, Шарққа хос баланд парвоз табриклар бошлаган эдим, Фозилхоннинг ҳурмат блан берган бама’ни жавобини эшитиб уялиб қолдим. У менинг ўринсиз гапларимга ақлирасо, доно киши соддалиги блан жавоб қайтарди. „Мени Петербургда кўраман деб умид қилган экан; таниш-билишлигимиз қисқа бўлажакдан афсусланди“ ва ҳоказо. Мен, ўзимнинг ҳазил мутойиба гапларимни бир четга йиғиштириб қўйиб, оддий европача сўзлар қўллашга мажбур бўлдим... Одамларнинг телпагига ва хина қўйилган тирноқларига қараб, бундан кейин мивба’д шундай фикрга келмайман“.

Бизнинг улуғ шоиримиз Кавказда учратган ана шу Фозилхон аслида ким эди? Менга ма’лум бўлишича, Пушкин асарларига берилган изоҳларнинг ҳечбиридан бу саволга жавоб топилмаймиз.

Лекин бу одамнинг шахсини мукамал тасвир этган бир форс қўлёзмаси бор. Бу қўлёзма Ўзбекистон ССР Фанлар Академиясининг Шарқ қўлёзмаларини ўрганиш институтида сақланади. „Китоби анжумани хоқон“ номли бу қўлёзманинг автори Пушкин блан йўлда танишган ўша Фозилхондир. Бу қўлёзма Эрон шоҳи Фатҳали шоҳ ҳукмронлиги даврида (1797—1884) яшаган шоирларнинг таржимай-ҳоллари мажмуасидан иборатдир. Фатҳалининг ўзи ҳам шеърлар ёзар эди. Унинг топшириғи блан 1234 (1818—19) йил-

да мана шу тўрт бўлимдан иборат мажмуа тузилди. Биринчи бўлимга Фатҳали шоҳнинг насли-насиби, салтанат даври ва шеърларининг намуналари киритилган; иккинчи бўлимни шаҳзодалар ва хонларнинг таржимаи-қоллари, улар яратган шеърларнинг намуналари ташкил этади; учинчи бўлимда сарой шоирларининг таржимаи-қоллари ва асарларининг намуналари берилган; тўртинчи бўлимда эса бошқа шоирлар ҳақида маълумотлар берилади. Улар алифбе тартибда келтирилганлар. Китобнинг хотимасида мазкур қўлёзма авторининг таржимаи-қоли берилади ва шоҳга бағишлаб ёзган қасидаси илова қилинади.

Муҳаммад Фозилнинг таржимаи-қоли мана шундай:

„ХОТИМА. ТУЗУЧИНИНГ ҲАЁТИ ҲАҚИДА

Каминанинг номи Муҳаммад, лақаби Фозил, адабий тахаллуси Ровий, қабиласи — туркман қабилаларидандир.

Мен 1198 ҳижрий (яъни 1784 мелодий) йилининг зулҳиджа ойининг ўн тўртинчи кунда, жумага ўтар кечаси, тонг отарда туғилдим. Менинг авлоди-аждодим Ҳамадон вилоятининг Каррус туманида тўрт юз йилдан бери яшаганлар. Мен марҳум отамнинг... қўлида форс тилини ўргандим. 1214 (1799—1800) йилда қалбимнинг сурури, кўзимнинг нури, бахтимнинг чароғи, балоларнинг дафъи бўлган отам вафот этди“.

Автор бу таржимаи-қолни сочма блан тизмани аралаштириб ғоят ранг-баранг ва ажойиб шаклда ёзади. Бундан маълум бўладики, унинг ватанида ғоят катта нохуш ҳодисалар рўй берган ва бу ҳодисалар Муҳаммад Фозил оиласининг осойишта ва бир тартибда ўтиб турган ҳаётини барбод қилган. У ўз туманида „Истибод қалъалари очилди ва зolim қўллари чўзилди, сўнгра улуғ ҳалокатдан ва қаттиқ даҳшатдан қутилиш учун ҳамма бошпаноҳини ташлаб қочди“ деб ёзади. Муҳаммад Фозил ҳам шундай қилди. У кўп саргузаштлардан кейин Ироқдан макон ва бирмунча тинч яшашга имкон топди. Сўнгра тақдир уни Техронга келтириб ташлайди. Унинг, ёш бўлишига қарамай, форс тилида ёзган шеърлари Эрон сарой шоирларининг бошлиғи, яъни малики ашшоранинг эътиборини ўзига тортади. Уни шоҳга тақдим этадилар. У шеърни яхши ўқиганлиги ва бу соҳадаги юксак санъати орқасида буюк махтовларга сазовор бўлади. Бу ҳол Муҳаммад Фозилни хотиржам қилиб қўймади. У ўз билимини оширишга, араб адабиётининг асосларини ўрганишга киришади. Шоҳ уни ўз шоирлари доирасига декломатор сифатида киритиб, ўзининг шеръларини ўқитдиради.

Фатҳали шоҳ, Муҳаммад Фозилга ихлоси катта бўлганидан, унга хонлик мартабасини инъом қилади. Бу ҳол Пушкин блан учрашгандан аввал юз берган бўлиши керак, чунки Пушкин учрашганда Муҳаммад Фозил номига „хон“ қўшиб айтилар эди.

Фатҳали шоҳ вафот этгандан кейин унинг меросхўр ўғли Султон Муҳаммадшоҳ Фозилхонни хизматдан бўшатади ва унга нафақа

белгилайди. Фозилхон 1252 (1836—37) йилда, я'ни А. С. Пушкин блан қарийб бир йилда вафот қилади.

Фозилхоннинг юқорида айтилган қўлёмаси кўп тарқалган ва шуҳрат топган асар эмас. Лекин бу XVIII аср охири ва XIX асрнинг биринчи ярмидаги адабиёт тарихида катта ўрин тутаяди.

А. С. Пушкин Тифлис йўлида учратган Фозилхоннинг шахси тўғрисидаги ма'лумотлар ана шу юқорида айтилганлардан иборат. Лекин таржимаи-ҳолда унинг Россияга боргани ҳақида бир оғиз ҳам сўз йўқ. Буни фақат Пушкингина тилга олган. Бунинг сири қаерда?

А. С. Пушкин, Фозилхон блан учрашгани тўғрисида гапириб, бу учрашувни: „Эрон шаҳзодасини кутмоқда эдик“ деган жумла блан бошлайди. Аммо унинг қаерга кетаётганлиги ва қандай шаҳзода эканлиги ма'лум эмас эди. Бу „кутиш“ бизнинг улуғ шоримиз ёзган ўша „Арзрумга саҳбат“ сафарномасининг бошқа бир ерида тилга олинган нарса блан боғлидир. Шоир, Гергери қал'асига яқинлашиб, дар'ёдан кечиб ўтаётганида шу манзарани кўради:

„Аравага қўшилган икки хўкиз тик йўлда тирмашиб боради. Бир неча грузин аравани итариб кетмоқда. „Қаердан келяпсизлар?“ деб сўрадим.—Техрондан. „Нима олиб келяпсизлар?“—Грибоедни. Бу ўлдирилган Грибоедовнинг Тифлисга олиб кетилаётган жасади эди“.

А. С. Грибоедов 1829 йил 30 январь (11 февраль) кунини Техронда ўлдирилган эди. Шу давр муаррихларининг сўзига кўра, „Инглиз пули ва найранги катта роль ўйнаган Техрон фожиасининг қонли оқибати натижасида қасос олиншидан қўрққан Эрон ҳукумати граф Паскевичга „Ҳар икки диннинг қарори блан буйриладиган ҳарқандай жазо ва қасос бажарилгусидир“ деб хабар қилди.¹

Аббос Мирза тахтининг меросхўри, унинг катта ўғли шаҳзода Хисров Мирза Россияга шу нома блан юборилган эди. Шаҳзода Тифлисга келиши бланоқ Петербургга жўнади. Уни Эрон салтанатининг аркони-арбобларидан ким узатиб боргани ма'лум эмас эди. 10/22 августда Эрон шаҳзодаси Қишки Саройда тантанали равишда қабул қилинди. Мазкур қабул маросими ҳақида фақат „обер-церемониймейстер ёш шаҳзодани ўз аркони блан олиб кирди“, деб ёзилган халос.

А. С. Пушкин „Эрон шаҳзодаси“ деб ана шу Хисров Мирзани назарда тутган. Унинг арконлари ичида Фозилхон ҳам бўлган. Фозилхоннинг таржимаи-ҳоли ҳақидаги бу муҳим нуқта Эрон манба'ларида учрамайди. Буни бизнинг улуғ шоиримиз аниқлаб берди. Бу жуда муҳимдир. Улуғ шоиримиз Александр Сергеевич Пушкин асарларида зўркуч блан мавж уриб турган прогрессив фикрларнинг кенг халқ оммаси орасига ёйилишидан қўрққан чор ҳокимияти ва унинг қора тузуми ше'рият оламининг чароғон қўёшини ҳарқанча қувғинга солса ҳам, уни маданий жаҳон ва тарақ-

¹ Н. К. Шилдер Император Николай I. том II, 212 бет, 1903 йил нашри.

қийпарвар инсон кўзидан ҳарқанча қочиришга, мамлакатнинг узоқ хилватларига сургун қилиб яширишга ҳарқанча интилса ҳам, Пушкин, зулматни ёриб ўтган зиё каби, ўз улугворлиги ва илғор фикрлари билан дунёнинг энг олис пучмоқларигача етиб борди ва одамиятни, ҳурриятни, маданиятни, сан'атни, адабиётни севган— инсонлик ҳуқуқлари учун курашган ҳарбир киши қалбида озодлик куйчиси бўлиб абадий жой олди. Пушкинни Европа мамлакатларигина эмас, ҳатто Шарқ эллари ҳам буюк ҳурмат ва муҳаббат билан тилга оладилар. Мана шунинг учун ҳам Фозилхоннинг А. С. Пушкин билан учрашганда баён қилган тилак ва истаги Шарқ мамлакатларининг ва у ерлардаги илғор фикр эгаларининг улуг рус шоирига бўлган юксак қарашини, ҳурмат ва муҳаббативи равшан кўрсатадиган кучли далиллардан биридир.

А. СОФРОНОВ

МОСКВАЛИЛАР ХАРАКТЕРИ

УЧИНЧИ ПАРДА¹

БЕШИНЧИ КЎРИНИШ

ВКП(б) райкоми секретари Полозованичг кабинети. Катта хона. Кенг ойналардан Москва бульварларининг бири кўришиб турибди. Кабинетда—секретарь столи ва кўк мовут ёпилган яна бир узун столдан ташқари тагин бирнеча столчалар бор. Буларда район корхоналарининг совғалари—станок модельлари, 18 қаватли катта бинонинг макети, трамвай ва автобус модельлари, Деворларда—Сталин ва Молотов ўртоқларининг ипақдан тикилган суратлари ва индустрия мавзудида ишланган ёрқироқ панно. Бурчаклардан бирида катта соат, унинг ёнида бошқа хонага чиқадиган эшик. Полозова ёнидаги стол устида—гуллар қўйилган, чиройли ваза. Катта столга „Чекилмасин“ деган лавҳа. Парда очилганда райкомнинг технический ходими Маша узун столга қоғоз-қаламлар қуймоқда.

Кружкова киради.

Кружкова. Салом, Маша.

Маша. Салом, Анна Сергеевна.

Кружкова. Эрта келиб қолдим шекилли?

Маша. Йўқ, ҳозир бошлашсалар керак.

Кружкова. Шу ерда кутиб турсам майлими?

Маша. Албатта, Анна Сергеевна. *(Қоғозларни қўйишда давом этади.)*

Кружкова дераза олдига келиб, уни очади, кўчани тамоша қилади, Потапов билан Зайцев киради.

Потапов. Салом, Машагина.

Маша. Саломат бўлинг, Алексей Кирьянич.

Потапов. Биз ҳаммадан олдин келибмиз-да?

Маша. Анна Сергеевна ҳам шу ерда.

Кружкова буларга қаради.

Потапов *(Кружкованинг олдига келиб)*. Салом, Анна Сергеевна!

¹ Охири. Боши журналнинг 5-нчи совида.

Кружкова. Салом, ўртоқ Потапов!
 Потапов. Сизни ҳам чақиришдими?
 Кружкова. Келинг деб сўрашиб эди.
 Потапов. Хўш, нима бўлади деб уйлайсиз?
 Кружкова. Нима тўғрида?
 Потапов. Э, ўзингиз биласиз ку!
 Кружкова (*куллимсираб*). Йўқ!
 Потапов (*ўзини соддадилликка солиб*). Буни қара, Зайцев... хотинлар хўб қув бўлишади-да!
 Кружкова. Бизнинг исте'додимизга ортиқ баҳо бериб юбордингиз, Алексей Кирьянич.
 Потапов. Биз хўжалик ходимларимиз, баҳони ортдириб кборсак,—зарар қураимиз.
 Кружкова. Менга—ундан ҳам зарарли.
 Потапов. Шундоқ денг? (*Кружкованинг олдидан кетиб, Машанинг олдида борди.*) Нина Ивановна кабинетидами?
 Маша (*эшикни кўрсатиб*). Кабинетиди.
 Потапов. Кирсам бўладими?
 Маша. Албатта.
 Потапов (*Зайцевга*). Шу ерда туриб тур. (*Кетди.*)
 Зайцев (*Полозова столи ёнига бориб*). Ҳаммаёқни гул бо-
 сиб кетибди.

Кривошеин киради

Кривошеин (*Кружковага*). Салом, Анна Сергеевна
 Кружкова. Саломатмисиз, Игнат Степанич.
 Кривошеин (*Зайцовга*). Алексей Кирьянич келдими?
 Зайцев. Бирга келдик. (*Кабинетга ишорат қилиб.*) Ўртоқ
 Полозованинг ҳузурида.
 Кривошеин. Унда зарур ишим бор эди.
 Зайцев. Мажлисда кўрасан.
 Кривошеин. Мажлисдан олдин куришим керак. (*Машага.*)
 Ўртоқ Потаповни чақириб беролмайсизми?
 Маша. Қани, кириб кўрайчи. (*Кетди.*)
 Зайцев. Мунча шошмасанг? (*Остонада Потапов пайдо бу-
 лади.*)
 Потапов. Нима дейсан?
 Кривошеин. Сиз блан гаплашиб оладиган гап бор. Ҳозир.
 Потапов. Бюрода гаплашамиз.
 Кривошеин. Сизни эрталабдан бери қидираман...
 Потапов. Масала аниқ... Фикрингни айтсанг бас... Туратур.
 (*Қайтиб кириб кетди.*)
 Зайцев (*Кривошеинга*). Ҳа да, дадил бўл. Сўзингда қаттиқ
 туриб ол.
 Кривошеин. Ҳа, қаттиқ туришга тўғри келади.
 Зайцев. Ҳа, баракалла... Ростини айтсам, сенинг гапларинг
 менга ҳеч ёқмайди: „Масалани ўрганиш керак, масалани туш-
 ниш керак, масала жиддий“ деб эзмаланиб ўтирасан. Большевик

деган бунақа бўлмайди. Большевик масалани шартта ҳал қилади-қўяди. Бўлса-бўлди, бўлмаса—отамдан нари.

Кривошейн. У нима деганинг? Масала ҳақиқатан ҳам жиддий. Гап янги совет станогининг тақдири устида кетаяпти.

Зайцев. Районимизда яна ҳам каттароқ блюминг ўйлаб чиқаришса, шуни ҳам биз қиламизми? Кўпнинг орқасидан югуриб, оздан қуруқ қолмайлик. Райком масалага дангал жавоб беришни талаб қилади. Бу шунақа ташкилот. Эсингда бўлсин. Сен—кандидатсан! Ўзингни кўрсатишинг керак.

Кривошейн. Қўлимдан келганча ҳаракат қиламан...

Зайцев. Мана, энди ўзингга келдинг!

Бу гапларни эшитиб турган Кружкова, ҳаяжон блан ўридан туриб, Кривошейннинг олдига келади. Шу пайт Северова, Гринёва ва Дружининлар кириб, қолишади.

Кривошейн (*Зайцевни қолдириб, Дружининнинг олдига боради*). Владимир Николаевич, Потапов блан гаплашай десам, ҳеч Полозованинг олдидан чиқмаяпти.

Дружинин. Қўяверинг, бюро ҳал қилади.

Кривошейн. Лекин ҳозир...

Дружинин. Майли, қўяверинг.

Потапов киради ва, Гринёва блан Северовани кўриб, уларнинг ёнига боради.

Потапов. Чит республикасига салом!

Северова. Салом, Алексей Кирьянич!

Потапов (*Гринёвага*). Хафа кўринасан, Ирина?

Гринёва. Бутун аркон-арбобларинг блан келибсан-ку?

Потапов. Ёрдамчиларим.

Гринёва. Хафа бўлишмасин, дебсан-да.

Потапов. Улар ҳам мени хафа қилишмайди. Уйга бирга қайтамизми? Кечқурун бўшми.

Гринёва. Яхши.

Кривошейн (*Потаповнинг олдига келиб*). Алексей Кирьянич, бир оғиз гап бор, мумкинми?

Потапов. Албатта. (*Кривошейннинг олдига боради*.) Нега ховлиқасан?

Кривошейн. Алексей Кирьянич, мен айтмоқчиманки...

Потапов. Мажлис очилсин, айтасан. (*Дружининга*.) Ҳали ҳам шубҳада юрибсанми?

Дружинин. Йўқ, энди шубҳам йўқ. Ба'зи нарсаларни кўриб чиқишга тўғри келади.

Потапов. Фикримга қўшилмайдиган жойларинг бўлса, айттарсан...

Бюро а'золари ва Полозова киради.

Полозова. Ҳамма йиғилди. Рўзномад ги масала: „Горбенко блан Гринёв ўртоқлар ихтиро“ этган „Москвич“ номли янги станокни ишлабчиқариш чоралари ҳақида“. Ўртоқ Северова, марҳамат.

Северова. Қисқаси, тўқимачилик саноати қачонлардан бери кутиб ётган янги станок ихтиро' қилинди. Бу станок бизнинг районимизда, бизнинг комбинатимизда, бизнинг ходимларимиз Горбенко блан Гринёв томонидан ихтиро' этилди. Станокнинг биринчи нусхаси синовдан яхши ўтди. Мана, ўша станокда қилинган нақш блан безатилган газмол. (*Биз биринчи кўринишда кўрганимиз нусхани столга ёзади.*) Биз Москванинг ша'ни учун, районимизнинг ша'ни учун райком олдида бу масалани қўйяпмиз...

Потапов (*Кривошеинга секин*). Улар масала қўйишга жуда уста-да!

Северова. Биз, бу станокни кўплаб ишлабчиқаришни ҳам районимиз йўлга қўйсин деймиз! Илтимос қиламан, гапимни тўғри тушининглар. Тўқимачилик комбинати бизнинг районимизда экан, унга станок ишлаш ҳам бизда бўлса яхши эмасми? Бизнинг фикримизча районимизда ўзининг асосий планига зарар етказмасдан туриб, бу станокни ишлаб бераоладиган завод бор.

Потапов (*атрофига кўз югуртириб*). Мажлисда мендан бошқа завод директори йўқ. Демак, гап менинг заводим устида бораёпти?

Северова. Ҳа, гап сиз директорлик қилаётган завод устида бораётир.

Потапов. Нина Ивановна, бу ердаги ўртоқлар заводимнинг имкониятларини ўзлари ҳисоблаб, масалани менсиз ҳал этиб қўйган бўлсалар, менинг бу масалани муҳокама этишга иштироким ҳам ортиқчадир?

Полозова. Нега ортиқча дейсан, Алексей Кирьянич? Навбатинг келганда сен ҳам гапирасан! (*Северовага.*) Давом этинг!

Северова. Комбинатнинг партия ташкилоти, дирекцияси ва стахановчилари номидан биз райкомдан илтимос қиламиз. Бизга ёрдам беринглар, шу станокни тездан ишлаб чиқариш, я'ни кўплаб ишлаб чиқариш, ҳақида министрлик олдида масала қўйинглар... Биз ишонамизки, Потапов бу заказнинг уддасидан чиқоладди, албатта, агар хоҳласа...

Потапов. Ишончингиз учун раҳмат.

Северова. Ёки мажбур қилинса. Яна ихтиёр райкомда.

Полозова. Қўрамиз (*Папирос чекаётган Зайцовга кўзи тушди.*) Уртоқ Зайцев!

Зайцев (*ирғиб турди*). Лаббай!

Полозова. Саводлимисиз?

Зайцев (*бирор топшириқни бажаришга тайёрдек*). Албатта, Нина Ивановна. Бирор нарса ўқиш керакми?

Полозова (*„Чекилмасин“ деган лавҳага ишора қилиб*). Кўрдвингизми?

Зайцев (*бармоқларини куйдира куйдира папиросни ўчиради*). Кўрдим. „Чекилмасин“ деб ёзилган. Кечирасиз, Нина Ивановна, бу асабийлик натижаси.

Полозова. Асабийлашманг.

Потапов. Хўп, хўп! (*ўтирди. Куйдириб олган бармоқларини пуфлайди*).

Полозова. Ўртоқ Потапов, сизга сўз.

Потапов. Менинг асосий фикрларим докладда айтилган. Нина Ивановна, сиз докладни ўқигансиз, бюро а'золари ҳам билишди, министр ҳам хабардор. Мен фақат бир нарсага э'тиборингизни жалб этиб ўтмоқчиман: менинг заводим фақат райондагина эмас, Бутун Иттифоқда ҳам энг илгор заводлардан бири. Кўчма байроқ кўпдан бери бизнинг қўлимизда ва биз ундан ажралмоқчи эмасмиз.

Бирининчи бюро а'зоси. Станок нима бўлади?

Потапов. Бу бошқа масала.

Иккинчи бюро а'зоси. Биз мана шу „бошқа масала“ни муҳокама қилмаялмиз-да.

Биринчи бюро а'зоси. Бу масалани райком бюросила кўраётганимиз ҳам тасодифий эмас.

Потапов. Мен бу тўғрида нима деялар эдим? Станок, эҳтимол, яхшидир, лекин менинг унга нима алоқам бор? Заказни қабул қилаолмайман—имкониятим йўқ. Заводнинг бунга тайёргарлиги йўқ. Биз ҳисоблаб, махсус муҳокама қилиб чиқдик. Бу фақат менинг фикрим эмас. Мана Кривошеин, Зайцев уртоқлар ҳам шу ерда. Фақат партия ташкилоти бизнинг фикримизга қўшилмади. Лекин, ўйлайманки, райком ўртоқ Дружининга масалани тушинтириб қўяр. Бундай ишларда хаёлпарастлик ярамайди. Мен министрга ҳам айтганман. Яна нима дейишим мумкин? Ҳа, айтгандек, нега тўқимачилик комбинати менинг заводим ишига аралашади? Нега? Ким уларга бундай ҳуқуқ бериб қўйган? Улар ишлаш ўрнига шов-шув, тўпалон блан овора. Мен бешйилликни уч ярим йилда бажарадиган бўлиб турибман. Улар бўлса орага станогини суқади! Менинг заводим—тажрибахона эмас. Янги заказни қабул қилаолмайман! Бу давлат манфаатларига хилоф.

Полозова. Демак, қабул этмайсан?

Потапов (қат'ий). Қабул этмайман!

Полозова. Яхши... Сўз партия ташкилоти секретари Дружининга.

Дружинин. Рухсат берсангиз, сал кейинроқ сўзга чиқсам.

Полозова. Ихтиёрингиз.

Зайцев (*папиросини тутатади-ю, дарров ўчиради*). Нина Ивановна, рухсат этинг.

Полозова. Сизни мен сўзга ёзиб қўйганман.

Зайцев. Яхши бўлмаса,—кейинроқ.

Полозова. Ҳа, кейинроқ. (*Гринёвадан олган хатини ўқиб*). Ўртоқ Гринёва сўз сўрапти.

Потапов. Профсоюз номидан бўлса керак.

Гринёва. Жуда тўғри айтдинг, профсоюз номидан. Тўпла тўғриси айтсам, сен назарингга илмаётган одамлар номидан.. Икки профсоюз а'зоси неча йилдан бери бир станок яратиш устида ишлади. Натижанда, станок майдонга келди. Ёзи энди бу соҳада Ғарбни орқада қолдириб кетаоламиз. Ғарбни ҳам бирёққа қўятуринг! Узимизнинг тўқимачилик саноатимизнинг иши бутун

лай яхшиланишини айтмайсизми! Партия ва профсоюз ташкилот-
лари ихтиро'чиларга ёрдам берди.

Потапов. Бўлмасамчи! Уларнинг биттаси сизнинг қариндо-
шингиз бўлса керак?!

Полозова. Ўртоқ Потапов!

Гринёва. Қариндошлик масаласига келсак, мен ўйлайманки,
коммунистлар принципиал масалаларни қариндошчилик нуқтаи-
назаридан ҳал қилмасликлари керак. Мен ҳозир худди шундай
қилмоқчиман, ўртоқ Потапов! (*Бюро а'золарига қараб туриб.*)
Шу масалани ҳал қилишда ўртоқ Потапов тутган мавқ'ини мен
партия принципига хилоф деб ҳисоблайман.

Потапов. Ҳў!

Гринёва. Мен буни исбот қиламан! Ҳозир стахановчилик ҳа-
ракатига қаршилик қилучи хўжалик ходими борми? йўқ! Стаханов-
чилик ҳаракати янги чиққанда нима бўлиб эди? Стахановчилик
ҳаракатининг буюк кучини тушинмаган хўжалик ходимлари, ҳатто
коммунистлар бўлган! Унга тиш-тирноғи блан қаршилар чиқиб
эдимиз? Чиқиб эди. Кўп чиқиб эди. Уша вақт улар партия йўли-
га хилоф йўл тутдилар. Яқин ўтмишни мисолга олайлик. Олди-
мизда Олий Совет депутати Кружкова ўтирибди. Лекин, ўртоқ
Потапов, яқиндагина Кружкова партиясиёз, оддий бир ишчи эди,
оддий профсоюз а'зоси эди. Мана шу Кружкова маошига зарар
тегишини билиб туриб, ўз шахсий манфаатини бир ёққа йиғиш-
тириб қўйиб, 50 дан ортиқ тўқучини ўз раҳбарлигига олди, 6 ой-
гача ўз тажрибасини тушинтирди, уларга ўргатди. Уша вақт биз-
да ҳам Кружковага „Ташла бу ишларни, Аня! Бекорга умрингни
сарф этиб нима қиласан. Ўзинг яқва ишлайвер!“ дегучилар кўп
ўлди. Ҳозир эса ҳечким бундай демайди, чунки Крушкова голиб
икди. Янгилик голиб чиқди. Сен бўлсанг, ўртоқ Потапов, „мен-
нинг заводим, менинг планим, менинг одамларим“ дейишдан бош-
ани билмайсан. Ўзингга хон, ўзингга бек бўлиб олибсан. Ёрдам
ериш қўлингдан келади-ю, истамайсан. Кўзинг хиралашиб қо-
ибди, янгиликни кўрмаяпсан. Ҳолбуки сен блан биз бир район-
инг ходимларимиз! Нима десам тушинар экансан, Потапов! Сен
нинг ўша стахановчиликка қаршилик қилган, ўша Кружкованинг
ўлини тўсган одамларга ўхшаб қолаяпсан. Коммунистга, завод
директорига шу эпми?!

Потапов. Мен сановатда башвоқсизликка қаршиман, иш деган
данли бориши керак.

Гринёва. План блан ишлашига бизнинг ставогимиз зарари
тмайдиган завод ҳам топилиб қолар. Бизда заводдан кўпи йўқ.
Лекин, Потапов, сен тушин: бу қилиғингнинг сенига зарари катта.
Одамлар „Бу завод эмас, Потапов хонлиги“ дейишади, сени „хон“
деб аташяпти. Бу гаплар бечиз эмас. Ўзингга ма'кул, бунд-й
қиларни айтиш, айниқса менга оғир, лекин мен барибир бу ерда,
ўйком бюросида, бу гапларни айтишим керак. Ўртоқларим мен-
инг дарлимига тушинади, албатта. Сен ҳам тушинсанг, яхши бў-
р эди... Кейин пушаймон қилиб юрма! (*Ўтирди.*)

Потапов. Нина Ивановна, яна сўз беринг. Гринёва айтганларнинг бу масалага ҳеч алоқаси йўқ.

Полозова. Шундайми?

Потапов. Пуч сапсата. Гапирсам бўладими?

Полозова. Тўхтаб тур, Алексей Кирьянич... Ўртоқ Зайцев!

Зайцев. Нина Ивановна, мен чекаётганим йўқ.

Полозова. Жуда яхши... Сўз сўраб эдингиз.

Зайцев. Мен тайёрман... Ўртоқлар, чунончи мен... мен даст-аввал айтишим керакки, ўртоқ Гринёва бу ердаги масалага алоқаси йўқ гапларни гапирди. Уша стахановчилар масаласидаги гаплари тўғрими, ўртоқлар? Ҳеч ҳам! Уят сизга, ўртоқ Гринёва! Уят! Ҳаммага ма'лумки, заводимизда, ўртоқлар, биз бу масалага катта аҳамият берамиз! Қани, ўртоқ Гринёва, сизнинг комбинатингизда ҳам бизникига сал-пал ўхшайдиган ишлар қилсин-чи. Биздаги процентлар қани сизларда ҳам бўлсинчи.

Полозова. Масаланинг ўзига яқинроқ келайлик, ўртоқ Зайцев.

Зайцев (яқин келиб). Ҳозир яқинлашаман... Ўртоқлар, бутун мас'улиятни бўйнимга олиб туриб, Райком бюросида дадил айтманки, қувватимиз етмайди, қувватимиз оз, ҳақ гап шу Ўртоқ Северова.

Северова. Қувватингиз озлиги кўриниб турибди.

Зайцев. Протоколга ёзиб қўйишингизни илтимос қиламан Северова мени ҳақорат қилаяпти.

Полозова. Ҳотиржам бўлинг, ўртоқ Зайцев. Бу ердаги ҳамма сўзлар тугал ёзилиб турибди.

Зайцев. Шундайми? Ундай бўлса, менинг сўзларим ёзилмасин. Бундай шароитда мен дуруст гапираолмайман. Стенограммага боп сўз танлайманми ё муҳокама қилинаётган масалани ўйлайманми! Битта бошга бирданига икки иш, хаёлим бўлиниб кетади. Сўзим тамом.

Полозова. Сизни сўзга чиқмаган ҳисоблайликми?

Зайцев. Назаримда, сўзга чиқдим шекилли.

Полозова. Сиз Потаповнинг фикрига қўшиласиз, шунақамиди?

Зайцев. Мен қўшилмадим, ўзимнинг мустақил фикримни айдим.

Потапов. Нина Ивановна, Нега энди Зайцевнинг фикри бунчалик қаттиқ суриштириб қолдингиз? Унинг фикрини билшимиз шарт эмас-ку ахир! Бу ерда ўртоқ Кривошеин бор, у...

Полозова. Ўртоқ Потапов, рухсат этсангиз, раисликни мен олиб борсам. (Бюро а'золарига.) Менингча, ўртоқ Кривошеин сўз бермасак ҳам бўлади. Завод раҳбарларининг фикрини эшидик.

Биринчи бюро а'зоси. Гапирмаса ҳам бўлади.

Иккинчи бюро а'зоси. Менингча, гапирсин. Заводни техника бўйича раҳбари. Унинг фикрини билмасдан бўладим.

Потапов. Мен бош технологимизнинг фикрини эшитишингизни илтимос қиламан. У мажлисга махсус чақирилган.

Полозова. Майли... Сен ҳам сўзга чиқасанми, Дружинин? Дружинин, Ўртоқ Кривошеинга сўз беришингизни илтимос қиламан.

Полозова (*Кривошеинга*). Ўртоқ Кривошеин, айтилган гапларга биронта қўшимчангиз борми?

Кривошеин. Бор. Мевга сўз берсангиз.

Полозова. Яхши, қани эштайликчи. Инженер Кривошеинга сўз.

Кривошеин. Менингча янги заказ қўлга олинса, катта қийинчиликлар майдонга келади ва ҳатто маълум вақтгача асосий график ҳам анча бузилади. Графикни бузишга ҳақимиз борми? Биз қишлоқ хўжалиги машиналари чиқарадиган sanoat учун жуда мас'улиятли заказ бажараяпмиз. Бу жиҳатдан директорнинг фикрига тўла-тўқис қўшиламан. Янги заказни қабул қилиш масаласида кўп бош қотирдим ва ҳозир анча аниқ фикр айтиш имконига эгаман.

Северова. Сиз ҳали ҳам жуда аниқ фикр айтаяпсиз.

Зайцев. Ўртоқ Северова, бировнинг фикрини бўлманг.

Кривошеин. Мев у станок блан батафсил танишиб чиқдим. Жуда яхши, серунум станок. Унинг келажаги яна ҳам яхши. Албатта, унга ба'зибир ўзгаришлар киргизиш зарур, лекин...

Гринёва. Станокни ишламас экансизлар, ўзгаришлар устида бош қотириб нима қиласиз-а?

Потапов. Ирина Фёдоровна, бу ўртоқнинг холис фикрини жим ўтириб эшитишингиз мумкинми?

Гринёва. Мумкин, лекин жуда қийин...

Кривошеин (*Потаповга*) ... Алексей Кирьянич, мен ўзининг холис фикримни айтмоқчиман. Сизнинг мўлжалларингиз катта. Ниятларингиз зўр, шунинг учун сизни мажбур қилмоқчи бўлишаётганларнинг фикрига қўшилмайман...

Потапов. Менгина эмас, сизни ҳам мажбур қилишаяпти.

Кривошеин. Тўғри, мени ҳам мажбур қилишаяпти... Аммо, мен сизга айтсам, ҳарҳолда сизнинг фикрингиз тўғри эмас...

Потапов. Сиз бу гапни кимга айтаяпсиз?

Кривошеин. Сизга, Алексей Кирьянич. Менингча, қанча катта қийинчиликларга дуч келмайлик, янги заказнинг уддасидан чиқаоламиз. Менинг бунга имоним комил. Асосий ишимизга зарар тегмайди.

Потапов. Бема'ни гап!

Гринёва. Алексей Кирьянич, бир марта бўлса ҳам бировнинг холис фикрини тинч эштаоласизми?

Кривошеин (*ранжиб*). Алексей Кирьянич, мен ҳечқачон бема'ни гап айтган эмасман. Ҳозир ҳам айтаётганим йўқ... Сиз заводнинг тайёргарлиги йўқ дедингиз. Тўғри, бизга технологияни ўзгартишга тўғри келади... Бизда қўл блан қилинадиган ишлар бор — биз уларни механизацияга кўчираемиз. Бизда ишлаб чиқариш ускуналари камроқ — уларни ҳам ўзимиз қилаемиз. Транспортровка яхшилаемиз... Гап кўп, мен вақтингизни олиб ўтирмайман. (*Бюро а'золарига.*) Бешйилликни уч ярим йилда бажар

ришга қарор берганмиз. Бажарамиз, иккала станок планини ҳам уч ярим йилда бажарамиз. Бизда ҳамма имкониятлар бор. Гапим — тамом.

Полозова. Жуда соз, ўртоқ Кривошеин.

Кривошеин. Яна бир нарса демоқчи эдим... (*Кружковага қараб олиб.*) ...Жуда чиройли газмоллар чиқарилади... Хотин-қизларимиз ҳам хурсанд... бошқалар ҳам хурсанд бўлади, алатта...

Полозова. Демак сиз гўзалликнинг қадрига етучилардансиз?

Кривошеин. Албатта!

Полозова. Самимий гапирдингиз, бадли!

Потапов (*ўрнидан турди*). Жуда самимий! Нина Ивановна, ўртоқ бюро а'золари! Бу яхши эмас ахир.

Полозова. Қаери яхши эмас?

Потапов. Ҳаммаси! Бошдан оёқ! Заказни қабул этиш-этмаслик масаласини ҳал қилучи ходимлардан бирининг олдига ихтиро'чилардан бири келиб, уни йўлдан урса, яхшими? Шу яхшими, Нина Ивановна?

Полозова. Унчалик яхши эмас.

Потапов. Мен улар орасида нима гап бўлганидан, менинг ходимимга хизмат авазига нималар ва'да қилинганидан хабарим йўқ, аммо...

Северова. Оғзингга қараб гапир, Потапов.

Потапов. Ёқмаяптими? Ҳақиқат аччиғ эканми? Менингча, Кривошеиннинг олдига фақат битта ихтиро'чигина келмаган бўлса керак. Бу партия йўлига хилоф эмасми? Давлат масалаларини шундай ҳал этиш керакми? Бу ошна-оғайнигарчилик! (*Утирди.*)

Северова. Гапларинг ёлғон, Потапов!

Потапов. Ёлғон? Ўртоқ Кривошеин, Гринёв уйингга борганмиди?

Кривошеин. Бориб эди.

Потапов. Марҳамат... Яна ким борди?

Кривошеин. Бошқа ҳечким боргани йўқ!

Потапов. Ҳечким боргани йўқ? (*Зайцевга қаради, Зайцев ҳаяжонланиб папирос тутатади.*) Ҳечким бормади дегин? (*Полозовага.*) Ўртоқ Кривошеин яхши қилмади, у ўз фикрини аввал менга айтиши керак эди...

Кривошеин. Айтмоқчи бўлдим, қулоқ солмадингиз... Қарасам, заказдан бош тортиб хато қилаяпсиз. Индамай тураолмадим, албатта.

Потапов. Нина Ивановна!

Полозова. Сабр қил, Потапов... Биз ҳали партия ташкилоти секретарининг фикрини эшитганимиз йўқ. Ёки партия ташкилоти масалани ҳал этишга иштирок этмоқчи эмасми?

Дружинин. Йўқ, иштирок этади. Гапирсам бўладими?

Полозова. Гапир, Дружинин.

Дружинин. Бу масалада Потапов блан бизнинг фикримиз бошқа бошқа лектив шундай бўлса ҳам Потаповнинг бу ердаги қилиғи учун мен ўзимни райком бюроси олдида айбдор ҳисоб-

лайман. Айбим нимадан иборат? Бу саволга жавоб беришга ҳаракат этиб кўраман. (Потапов.) Биз сен блан икки йилдан бери бирга ишляпмиз. Яхши ишляпмиз. Процентимиз баланд. Биз ана шу процентларга ўрганиб қолиб, келажакка, истиқболга қарамай қўйдик. Картошка қазिश учун керакли белкўраклар заказ қилинган вақт эсингдами? У биринчи аломат, биринчи сигнал эди. У вақтда биз сенга, Потапов, масаланинг моҳиятини тушинтирган эдик. Тушинтирибмизу, эсимиздан чиқарибмиз. Сенинг миянга бўлса, ўша хатонинг томири қолиб кетибди. Мен уни суғуриб ташлаш ҳаракатига тушмабман.

Полозова. Яхши қилмабсан.

Дружинин. Ўзи тушинар, тузалар, деб ўйлаб эдим... Тузалиш ўрнига баттароқ бўпти. Сен заказни рад этишдан аввал партия ташкилоти блан ҳатто маслаҳат қилишиб ҳам кўрганинг йўқ. Буёғи энди — сенинг айбинг. Бу айбинг учун энди ўзинг жавоб бер. Бундан ташқари... Станокни Гринёванинг отаси ихтиро' қилган бўлса, нима бўлибди? Қайтага, яхши эмасми? Сен шахсий манфаатпарастлик йулига тушиб олиб, станокнинг пайдо бўлишини ҳам давлат иши демасдан, хусусий иш деб, Гринёванинг шахсий иши деб тушиндинг.

Биринчи бюро а'зоси. Гапинг тўғри, Дружинин. Менинг отам станок ихтиро' этса, мен ёрдамлашмасдан турармидим! Бу — оила манфаати эмас, Потапов, бу — давлат манфаати.

Полозова. Сўзинг тамомми, Дружинин?

Дружинин. Тамом. (Утирди.)

Потапов шошиливиҳ хат ёзиб Полозовага узатади. Полозова хатни кўздан кечириб, чўнтагига солиб қўяди.

Полозова (ўрнидан турди). Менга қара, Потапов. Сизлар бу янги станок давлат учун қанчалик муҳим эканлигини тушинмапсизлар. Ҳа, тушинмапсизлар, ўртоқ Потапов. Бунинг устига, яна завод партия ташкилотини ҳам менсимапсизлар. Ҳаёт сизларни жиддий огоҳлантиради. Ҳаммангиз ҳам ютуқларингизнинг сабаби қайда эканини яхши фаҳмламабсиз. Уруш маҳалида енгил саноатимиз оғир саноатдан, станок саноатидан орқада қолди. Уруш йилларида сизнинг заводингизнинг кучига куч қўшилди, тинчлик даврига бақувват бўлиб кирди. Потапов бўлса, мен ва менинг беш олтига ёрдамчим заводни гуллатиб юбордик, деб ўйлабди. Ба'зан у заводнинг ғалабаси партиямиз сиёсатининг ғалабаси эмас, балки менинг шахсий ғалабам деб ўйлаб қолибди. Шунинг учун ҳам у ҳадеб „менинг заводим“, „менинг одамларим“, „менинг планим“, давлат плани эмас „менинг планим“ дейди! Кўчма байроқ сизларнинг қўлингизда. Процентларингиз баланд, шу блан бирга сизлар тўқимачиларни менсимасдан, ҳаволаниб юрибсизлар. Улар қаҳрамонона меҳнат блан урушдан аввалги даражага кўтарилишга ҳаракат қилишаяпти. Сизлар бўлса уларни „чит республикаси“ деб эрмак қиласизлар! Аскиябозлик қиласизлар. Думоқдорлик ҳам шунчалик бўлади-да. Потапов, сен „хон“ деган ном олибсан. Табриклаймиз. Зайцев, сиз нима дейсиз?

Зайцев (*шошиб қолиб*). Мен ҳам шу фикрга қўшиламан.

Полозова. Қайси фикрга? Кимнинг фикрига? Майли, аниқламай қўяқолайлик. Ҳаёт сизларнинг олдингизга жиддий, мураккаб масала қўйибди. Сизлар бу масалани тўғри ҳал эшитга, совет давлати тараққиётининг бугунги босқичида партия сиёсати нуқтаи-назаридан ҳал этишга қодир эканликларингизни кўрсатдингларми? Йўқ, сизлар бунга қодир эмас экансизлар. Сизлар ҳатто бу масалани тушинишга ҳам ҳаракат қилмапсизлар. Ғарб олдида тиз чўкишга қарши нутқ сўзлашга устасану, лекин, станокни майдонга келишига ёрдамдан бош тортасан! „Москвич“ станогни бизга нима беради, тушинасанми? Миллион метрлаб ажойиб газмол беради. Хотин қизларимизни яна ҳам ёқимли, гўзал қилади! Партиямиз ё бунга қаршимиз? Партиямиз бунга тарафдор, чунки хотин-қизларимизнинг яхши кийинишга ҳақлари бор. Ё гапим нотўғрими, Потапов? Ҳатоларингизни тузатаман десангиз, ҳали имкон бор. Шу имкониятдан фойдаланиб қолинг. Унитмангки, у станокка Москва маркази — дун’ёдаги энг яхши марка қоқилган бўлади. (*Утирди.*) Сўзлашни истовчилар борми? Йўқ. Тўқимачиларнинг илтимоси қабул этилсин деган таклиф бор. Министрликка мурожаат қилиб, станоклар ишловчи заводга Москвич станогни заказини қабул этишга рухсат беришни илтимос қиламиз. Ўртоқ Потапов бўлса тездан янги станокни ишлаб-чиқариш тийёргарлигини кўрсин. Бошқа таклифлар йўқми?

Бюро а’золари. Йўқ.

Полозова, Потапов, сенда-чи?

Потапов. Йўқ.

Полозова. Овозга қўяман. Ким шу таклифга қўшилади? (*Бюро а’золари қўл кўтардилар.*) Бир оғиздан қабул этилди. Бошқа масалалар йўқ. Бюро мажлиси ёпиқ. (*Ҳамма ўрнидан туради.*) Кружкова, Гринёва, сен ҳам, кетмай туринглар.

Северова хайрлашиб чиқиб кетади. Зайцев Полозованинг олдида бормок ҳаракатида. Жойида ўтириб қолган Потаповнинг олдида Кривошеин боради.

Кривошеин. Менинг сизга айтмоқчи бўлган гапим мана шу эди. Лекин сиз...

Потапов (*турди*). Майли энди, кейин гаплашамиз... (*Кетмоқчи бўлиб эшикка томон юрди. Гринёва олдидан ўтди.*)

Гринёва. Алексей, мени кутиб турасанми?

Потапов. Нима? (*Жавоб бермасдан чиқиб кетди.*)

Кружкова Кривошеиннинг олдида келди.

Кружкова. Мен сиздан миннатдорман, Игнат Степанич Сиз бугун...

Кривошеин. Ҳаммадан ҳам сизнинг шу миннатдорчилигингиздан қўрққан эдим. Менинг уйимга нима учун келганингизни энди тушиндим. Хайр! (*Кетмоқчи бўлиб, эшик томонга жўнади.*)

Зайцев (*Полозова олдида чопиб бориб*). Нина Ивановна, сиз менинг гапимни анча нотўғри тушинибсиз.

Полозова. Сиз менинг гапимни тўғри тушиндингизми ишқилиб?

Зайцев. Мен-ку тушиндим-а, хотиржам бўлинг.

Полозова. Аввалроқ тушинсангиз яна ҳам яхши бўлар эди.

Зайцев. Мен ўзимга тегшли хулосалар чиқариб олдим.

Полозова. Жуда соз бўпти. Оқ йўл, Зайцев. (*Зайцевга қўл берди, у кетди.*) Хўш, голиблар, кайфингиз қалай?

Кружкова. Жуда ҳам уста экансиз-ку Нина Ивановна?

Полозова. Лекин бу усталикка сен қачон ўрганар экансан? (*Чўнтагидан Потаповнинг хатини олиб беради.*) Уқи.

Кружкова. Нима экан? (*Ўқийди.*) „Менга тушган аниқ маълумотга қараганда, Кружкова Кривошеиннинг уйига бориб, у блан станок тўғрисида гаплашибди. Буving номини нима дейдилар?“ Ким ёзибди?

Гринёва. Потапов, Потаповнинг қўли.

Кружкова. Рост, мен Кривошеиннинг уйига борган эдим.

Полозова. Гаплашиб эдинг ҳамми?

Кружкова. Гаплашиб эдим... Лекин станок тўғрисида эмас... Гарчи ўзим станок масаласида борган бўлсам ҳам...

Гринёва. Нина Ивановна, бу ерда бошқа чуқурроқ гап бор.

Полозова. Йўқ, Ирина... Агар бу сенинг маслаҳатинг блан бўлса, — хато қилибсан. Анна энди давлат арбоби. Давлат арбоби ўз йўли блан иш қилиши керак. Эсингда тут, Анна, шахсий иш блан жамоат ишлари сра бир-бирига аралаштиракўрма.

Кружкова. Қўйсангизчи, Нина Ивановна, бизда ҳозир жамоат иши блан шахсий иш бир-бирига шунча киришиб кетганки, ажратиш жуда қийин... Умуман олганда, гапинг тўғри, албатта, Нина Ивановна. Энди ҳеч уикига бормайман.

Полозова. Бор-йўғи энди боргинда!

Кружкова. Энди бориб бўлмаса керак.

Потапов киради. Гринёвага ҳам Кружковага ҳам қарамай, тўғри Полозованинг олдига боради.

Полозова. Потапов, нега берухсат кириб келабердинг?

Потапов. Ўртоқ Полозова, шошиб турибман, кечирасиз.

Полозова. Гапинг борми?

Потапов. Бор. (*Гринёва блан Кружковага қараб олди.*)

Майли-майли, халақит беришмайди. Заводимдан хотиржам бўлинг. Ҳаммасини бажараман. Партиянинг қарори менга қонун. Ўзим учун керакли хулосаларни ҳам чиқариб оламан. Бор гапини шу. (*Полозованинг кўзига тикка қарайди.*)

Полозова. Яхши, Потапов. Бюродаги гапларни яхши тушиндигми?

Потапов. Тушиниб оларман... Хайр. (*Яна Гринёва блан Кружковага парво қилмай эшикка йўналади.*)

Гринёва. Алексей, мени кутиб турасанми?

Потапов. Йўқ! (*Остонада тўхтаб.*) Уйга кетаётганим йўқ. (*Кетди.*)

Полозова. Ана энди ишлар битди!

Гринёва. Йўқ, Нина Ивановна, битмади... Юрагида кек сақлаб қолди!

Парда

ТЎРТИНЧИ ПАРДА

ОЛТИНЧИ КЎРИНИШ

Потаповнинг уйи. Иккинчи кўринишлагги жиҳозлар. Кечкурун. Гринёва тикув машинасида кўйлак тикмоқда. Виктор уёқдан-буёққа криб турибди.

Виктор. Менингча, бутун айб сенда. Агар шу ўн якки йил мобайнида бунчалик эрка қилиб қўймаганингда эди, энди кетмаган бўлар эди.

Гринёва. Ажралишимизга катта сабаб бор.

Виктор. Бачкана сабаб.

Гринёва. Қараб тур, сен ҳам уйланарсан.

Виктор. Уйланмайдиганга ўхшаб қолдим.

Гринёва. Нима бўлди?

Виктор. Опажон, бахтсиз йигит эканман. Кружкова ана у новча технологни яхши кўрар экан.

Гринёва. Дарров тарвузим қўлтиғимдан тушиб қолди дегин? У блан ҳеч гаплашиб кўрдингми?

Виктор. Гаплашганим йўқ ҳисоб.

Гринёва. Гаплашсанг бўлмайдими, ё сенинг ўрнингга мен гаплашишим керакми?..

Виктор. Гаплашакўрма, сра-сра... Менинг яна бир ҳафталик ўқишим бор, кейин бирор ёққа кетаман... Соғлиғимнинг мазаси йўқ...

Гринёва. Қаерга бормоқчисан?

Виктор. Саёҳатчилар блан бирга Қора денгиз бўйига.

Гринёва. Денгиз дардинга даво бўлармикан?

Виктор. Бировга ванна фойда қилади, бировга саёҳат.

Гринёва. Мен ҳам сен блан кетсаммикан?

Виктор. Сенинг дардинг уйда битадиган дард. Ишимни қилай. Ким келса ҳам мени безовга қилма. *(бўшқа уйга кириб кетди.)*

Гринёва тикишда давом этади. Қўнғироқ овози. Гринёва, ўрнидан туриб, жиндак тўхтади, сочларини тузатгандан кейин эшик очгани чиқади. Кружкова блан бирга қайтади.

Гринёва. Тикишга ёрдам бергин...

Кружкова. Нима тикаяпсиз, Ирина Фёдоровна?

Гринёва. Кўйлак, Аня, кўйлак... Бу кўйлакка тўқ сариқ ёқа ярашармикан?

Кружкова. Шу кўйлакками? Ярашади.

Гринёва. Чўнтагини қанақа қилай? „Икки ёнида чўнтак, севмаган йигит тентак“ деган ашуламиздагидақа бўлсинми?

Кружкова. Мен сизга ҳайронман... Шу топда шу гаплар кўнглингизга сиғадими?

Гринёва. Иложим нима? Сенга арзга борайми?

Кружкова. Бардошингизга балли, Ирина Фёдоровна, парвойингиз фалак-а!

Гринёва. Йўқ. Аня... Икки ҳафтадан бери бошимни қайси тошга уришимни билмайман... (Уёқдан-буёққа юради.)

Кружкова. Лекин у қаерларда юрибди?

Гринёва. Ростини айтимайми? Икки марта заводга, кабинетига телефон қоқдим, ҳар сафар овозини эшитиш блан трубкини қўйиб қўяман.

Кружкова. Ўзи уйга келадими?

Гринёва. Бир марта ҳам келгани йўқ... Зайцевни юборибди. Майда-чуйдасини сўрабди. Қани ўша Зайцеви яна бир марта кўзимга кўринсинчи, адабини бериб қўяй... Заб ёрдамчини топибди-да.

Кружкова. Эшитишимга қараганда, станокни ишлай бошлашибди.

Гринёва. Сен Алексейнинг фе'лини билмайсан, агар бир ишга киришса, на ўзи тинади, на бошқаларга тиним беради. (Меҳр блан.) Ишнинг кўзини биллади...

Кружкова. Яхши кўрар экансиз-а, Ирина Фёдоровна?

Гринёва. Ҳамма бало шунда-да, Аня!

Кўнғироқ жинғиллайди. Гринёва эшик очгани кетади. Гринёв блан бирга қайтади. Чол янги кастюм га ёқаси сая торроқ кўйлак кийган, қўлида катта папка.

Гринёв. Салом, Анна Сергеевна! (Гринёвага.) Министринг олдига кетаяпман. Алексей уйдаими?

Гринёва. Йўқ, ота. Заводда ёки главкада бўлса керак.

Гринёв. Ҳалигача заводдами? Қачон келсам уйда йўқ.

Кружкова. Ўзингиз унинг бошига катта ғалва солиб қўйдингизку.

Гринёв. Ҳақиқатан ҳам катта ғалва! Аввал кучининг борича қутилишга ҳаракат қилди-ю, охир кўнди. Мажбур бўлди. Энди ўзи ҳам хурсанд... Қачон учрашсак: „Ў-ў, Фёдор Степанич, келинг, келинг“ деб сўз бошлайди.

Гринёва. Бирон нарса дейдими?

Гринёв. Дейди... Ҳамма гапи иш тўғрисида... Яна: „Менга ишингиз бўлса заводга келаверинг, заводнинг ишларини уйда битиришни ёқтирмайман“, дейди... Эҳтимол уйдадир, деб бир кирган эдим. Мени министр чақиртирибди, Алексей блан маслаҳатлашиб олмоқчи эдим... Кривошеинни менга бириктириб қўйишди... Ипидан-игнасигача пухталаб чиқаяпмиз. Бу Кривошеиннинг қиёмат одам экан, техникани сув қилиб ичиб юборипти. Кечқурунлари уникида ўтиришамиз.

Гринёва. Ўтиришасизлар?

Гринёв. Ба'зан сурункасига бир неча кун...

Гринёва. Кривошеин сенга ёқиб қолибди шекилли?

Гринёв. Бўлмасам чи! Лойиҳамизга анча нарса қўшди. (Кружковага.) Лекин плакатингни олиб ташлабди.

Кружкова. Сайлов компанияси тамом бўлди.

Гринёв. Тамакини кўп чекадиган бўлиб қолибди... Аня, бир хабар олиб қўй.

Кружкова. Тамакисининг тутунига ҳушим йўқ.

Гринёв (*кўп ма'ноли*). Шундай дегин? Майли, ихтиёринг. Мен кетдим бўлмаса. (*Кўнғироқ овози.*) Алексей бўлмасин?

Гринёва. Йўқ, унинг кўнғироғи бошқача

Очгани кетди. Йўлакдан Гринёвнинг овози: „Яна нимага келдингиз?“ Зайцев блан бирга қайтади.

Зайцев (*Гринёва ва Кружкова блан жуда мулоим кўришади. Гринёвага*). Алексей Кирьяничнинг топшириғи блан келдим.

Гринёва. Яхши. (*Гринёвга*). Ота, сен шошилиб туриб эдинг. Эшикни атайин беркитмай келиб эдим.

Гринёв (*ўтиратириб*). Шошма... Мен ўртоқ Зайцевдан бир нарса сўрамоқчиман...

Гринёва. Ўртоқ Зайцев сенинг саволингга қаноатланурлик жавоб беролмас дейман!

Зайцев. Нега ундоқ дейсиз? Мен ҳам ишдан хабардорман.

Гринёв. Мен ҳозир министр олдига кетаяпман...

Зайцев (*ваҳмага тушиб*). Нега дарров министрга югурасиз? Фёдор Степанич, кўйинг шу министрни, борманг.

Гринёва. Ота, эшикни беркитиб келайми?

Гринёв (*турди*). Бормасам бўлмайди.

Зайцев. Сабр қилинг, Фёдор Степанич... Бироз сабр қилинг, бирга кетамиз.

Гринёва. Отам шошилиб турибди.

Зайцев (*Ҳаясаласи пир бўлиб*). Ҳа-а, ундай бўлса майли!

Гринёв (*яна омонат утирди*). Мен ўтириб тураман. (*Зайцевга*) Ишингизни тезроқ битиринг.

Зайцев. Бир пасда битираман, Фёдор Степанич. (*Гринёвага*) Алексей Кирьянич чертёжларни сўраб эди: кабинетда, стол устидаги папкада экан... Йўл-йўлакай буни ҳам олиб кел деди... Мана рўйхат. (*ўқийди*) Икки дона уст кўйлак: бири йўл-йўллик, иккинчиси сийдам-кўк, уч-тўрт пайпоқ, зажегалка, ёзув столининг чап кутисида...

Гринёва. Бас!

Кружкова (*Гринёвга*). Фёдор Степанич, булар ишни битиргунча балконга чиқиб турайлик...

Гринёв. Тўхта, тўхта... ўртоқ Зайцев!

Зайцев. Ўзи ҳам тамом бўлаёзди... Яна ҳалиги ўзи сақол оладиган устаранинг пичоқлари бор-ку, „Арктика“, ўша пичоқдан ҳам бир тўп, ёзув столининг ўнг кутисида экан. (*Рўйхатни Гринёвага беради*) Ҳаммасини мана шу портфельга саласиз. (*Портфельни очмоқчи бўлади, қийналади*) Қулфига бир бало бўлдими? Йўғе, очилди!

Гринёв (*ташвишланиб*). Нима гап, Ирина?

Зайцев (*енгилтаклик блан*). Ҳали хабарингиз йўқми? Алексей Кирьянич хотини блан ажралишган...

Гринёв. Сабаб?

Гринёва. Сабр қил, ота! (*Зайцевга*) Потаповга одеколон керак эмас эканми?

Зайцев. Одеколонни яқинда олиб кетиб эдим-ку.

Гринёва (*дўқ аралаш*). Шундайми? Яна нима керак экан? Зайцев. Алексей Кирьянч бошқа ҳечнарсга деганлари йўқ. Гринёв. Ирина...

Гринёва. Тўхтаб тур, ота. (*Эшикни очиб.*) Пичоқ керак денг? Ўша Потаповингизга айтинг: сизни яна бир марта бу ерга юборса, мен иккалангизга ҳам шундай пичоқ топиб берайки, тўғри суягингизга бориб тақалсин.

Зайцев. Бекорга койийсиз... Мендан илтимос қилиб эди-да...

Гринёва. Биз ҳам топшириқ берсак бажарасизми?

Зайцев. Жовим блан қўлимдан келганча...

Гринёва. Биздан сизга топшириқ: бу ердан қўлингиздан келганча тезроқ йўқолинг!

Зайцев. Мен қуруқ кетаолмайман! Топшириқни бажаришим керак.

Гринёва. Чиқинг, эшикни маҳкам беркитинг. Мен совуқ қотаяпман.

Зайцев. Ҳозир ёз-ку, ёз кунн-я?!

Гринёва. Зайцев!

Зайцев. Чертежлар қани? Мен топшириқни бажаришим керак.

Кружкова. Зайцев, кейин пушаймон қиласиз!

Гринёв (*турди. Зайцевга жуда мулоим, лекин қаттиқ*). Сергей Сергееч! Уртоқ Зайцев! Сиздан хоним илтимос қилаяпти. Фаҳмингиз бормя? Одобли, маданий булиш керак... „Йўқол“ дегандан кейин йўқолиш керак. (*Зайцевнинг тирсагидан ушлаб.*) Тушунинг ахир, сизга маданий қилишиб „йўқол“ дейишяпти. Хўпми? Хоҳласангиз мен ўзим қўлтигингиздан олиб, зинапоядан пастга олиб тушиб қўяй... Ҳурматли Сергей Сергееч, марҳамат қилинг. (*Зайцевни туртиб остонага элтиб қўяди.*)

Зайцев. Мен устингиздан арз қиламан. Бу зўравонлик.

Гринёв. Нега зўравонлик бўлади? Қўлтиқлашиб чиқиб кетаяпмизку, (*Чиқадилар.*) Ирина, эшикни беркитибол.

Гринёв блан Зайцев кетади. Гринёва улар орқасидан эшикни зарда блан беркитиб, уёқдан-буёққа юради. Шу вақтгача балконда турган Кружкова қандайдир бақиринг овозларини эшитади ва панжарадан энгашиб пастга қарайди.

Кружкова. Нима дейсиз? Қаттиқроқ гапиринг! Қаттиқроқ гапиринг деяпман! Ҳозир! (*Ичкарига киради*) Зайцев портфелини эсидан чиқариб қолдирибди.

Гринёва (*портфельни зарда блан олади, тез балконга чиқади ва пастга иргитади*). Ол қопингни! (*Ичкарига қайтади, диванга ётади.*) Шу ҳам одам! Шу ҳам одам!

Кружкова. Хафа бўлманг, Ирина Фёдоровна. Хафа бўлганингизга арзимамайди.

Гринёва (*утиради*). Қани, энди келиб кўрсинчи! Менинг гапимга кирсанг, Аня, эрга тегма! Тегма... Эрларнинг ҳаммаси ҳам бир. Айтганини қилсанггина яхшисан...

Кружкова. Мен ҳам шундай деб ўйлар эдим, Ирина Фёдоровна!. Кўп ўйладим. Алам қилади, Ирина Фёдоровна... У ҳам

жуда ўжар. Райкомдаги сўзлари эсингиздами? „Ҳаммадан ҳам мен шуминнатдорчилигингиздан қўрққан эдим“ деди-я! Улар жуда кеккайган бўладилар. Ундан ўзимни тортганимнинг сабаби ҳам шу. Менсимасмикин, та'на қилмасмикин деб қўрқдим. Қарасам, ме'дасига тегадиганман. У — билимдон, мен бўлса ҳали кўп ўқишим керак. Ўз дардимни айтиб, сизга халақит берайпманми?

Гринёва. Йўқ, йўқ... гапиравер.

Кружкова. Мен ўзимни ўзим одам қилишга қарор бердим. Уни бутунлай хаёлимдан чиқарай дедим... Йўқ, бўлмаятя... Ба'зан хаёл суриб кетаман. Қани энди келса-ю, қўлимдан ушлаб, „Аняжон, бир узоқ-узоқ юртларга бориб, айланиб келайлик“ деса. Яқинда отпускам бўлади, юр деса кетар эдим. Аввал поезда, кейин пароходда, кейин пиёда кетаберсак кетаберсак... Қўлимдан ушласа-ю, денгиз бўйлаб етаклаб кетса. Мен ҳали бир марта ҳам денгизни кўрганим йўқ. Сизни чарчатиб қўймадимми?

Гринёва. Гапиравер, Аня, гапиравер.

Кружкова. Яна: ишқдан гапир-верса, гапираверса... Ошиқларнинг гапи ёд одамларга оддий кўринади, уларнинг кулгисини қистатади, лекин ма'шуқлар учун бу сўзлардан азиз нарса йўқ дунёда. Шундай эмасми?

Гринёва. Шундай. (Турди.) Худди шундай, Аня. (Буфетнинг ёнига боради, очади.) Қўп-қуруқ. Виктор бечора оч қоладиган бўлди.

Кружкова. У қаерда?

Гринёва. Дарс таяёрлаятя... Виктор ошиқ бўлиб қолганга ўхшайди.

Кружкова. Кимга?

Гринёва. Сенга, Аня.

Кружкова. Қўйсангизчи, Ирина Фёдоровна! Яхши эмас...

Гринёва. Менингча ҳам яхши эмас... Аня, сен ўтириб тур, мен нон олиб келай.

Кружкова. Бирга борақолайлик.

Гринёва. Йўқ, йўқ... Ўтиратур, бирор киши келиб қоладимя... Мен дарров қайтаман... (Сумкани олиб чиқиб кетади.)

Кружкова яна балконга чиқди. пинжарага суянди, пастга қаради. Қаердадир чалинаётган ғамгин куй сал-пал эшитилиб турибди. Нариги уйдан Виктор чиқади. Кружковани кўрмасдан, тўғри буфет ёнига боради, бир-бир кетин ҳамма хоналарни очиб кўради. Кружкова буёққа юз ўтирди, Викторни кўрди.

Виктор. Қўп-қуруқ.

Кружкова. Бирор нарса бордир. (Ичкари кирди.)

Виктор. Аня, сиз шу ердачисиз?

Кружкова. Шу ерданман. Ирина Фёдоровна магазинга кетди. Ҳозир келаяди.

Виктор. Шундай денг?.. Мен ўқиб ўтириб эдим.

Кружкова. Мен сизни кутубхонада деб ўтирибман.

Виктор. Ҳозир бу ер яхшироқ. Ҳечким йўқ. Тинч.

Кружкова. Дипломингиз қалай?

Виктор. Ярми битди.

Кружкова. Яхши чиқаяптими?

Виктор. Ёмон эмас. Энди бир ойча дам олмоқчиман.

Кружкова. Дам олмоқчиман?

Виктор. Жанубга бориб, айланиб келмоқчиман... Отпускаи олганингиз йўқдир ҳали?

Кружкова. Энди олмоқчиман.

Виктор. Абхазияда бўлганмисиз?

Кружкова. Йўқ.

Виктор. Қиримда-чи?

Кружкова. Ҳали денгизни бир марта ҳам кўрган эмасман:

Виктор. Отпускаи бирга чиқайликми? Саёҳат қиламиз, сайр этамиз... Пиёда бўлиб олишиб Сухимига борамиз. Мен сизнинг йўлдошингиз бўламан. Рост гап. (*Қўлидан тутиди.*) Мана шундай қўл ушлашамиз-да, кетаберамиз.

Кружкова. Бўлмайди, Виктор, йўқ, бўлмайди.

Виктор. Нега?

Кружкова. Бўлмайди-да.

Виктор. Сиз худди мени бировга таққослагандек гапираяпсиз.

Кружкова. Нега бундай дейсиз?

Виктор. Сиз Кривошеиннинг яхши кўрсангиз керак. (*Кружкова индамайди.*) Мен отам билан уникига борганимда хаёлимга шу гап келган эди.

Кружкова. Ирина Фёдоровна мунча узоқиб кетдики? Мен кутишим керак.

Виктор. Демак, уёқка бормайсиз?

Кружкова. Йўқ, Виктор... Ҳалиги... Менинг путёвкам бошқа жойга... Москва атрофида бўлмоқчиман... Денгизни эса ёқтирмайман. (*Кўнғироқ овози.*) Бу ким бўлди экан?

Виктор. Ўзим очаман. (*Кетди.*)

Коридорда овоз: „Қани-қани, кириги!“ Кривошеин, унинг орқасидан Виктор кирди.

• Кривошеин. Салом, Аня Сергеевна.

Кружкова (*ҳайрон*). Салом. Сиз...

Кривошеин. Йўқ, йўқ, менга Алексей Кирьянич керак эмас.

Виктор. Ўзи ҳам уйда йўқ.

Кривошеин. Биламан... Уйингизга борсам, қўшнилариингиз „Ирина Фёдоровнаникида“ дейишди. Сизни излаб келдим.

Кружкова. Мени?

Кривошеин. Сизга айтадиган жуда кўп сўзларим бор.

Кружкова. Ажаб. (*Викторга.*) Танишмисизлар?

Кривошеин. Ҳа, танишмиз.

Виктор. Бир учрашиб эдик.

Кривошеин. Танишиб, жуда хурсанд бўлган эдим.

Виктор. Мен ҳам, жуда-жуда... Ҳа, дарвоқи, ўтиринг.

Кружкова (*шошиб*). Йўқ, йўқ, ўтирманг! Инат Степанич, кетайлик. Виктор, опангиз мени уйни қараб туришга ташлаб

кетган эди... Ўзингиз уйда экансиз... Биз кетсак ҳам бўлади. хайр, Виктор. *(Қўл беради.)*

Виктор индамай қўл сиқади.

Кривошеин. Отангиз блан ҳеч бизникага келмайсиз, келиб туринг.

Виктор. Энди албатта бораман...

Кружкова *(шошилтириб)*. Боради, боради. *(Кривошеинга)*. Хайрлашақолинг!

Кривошеин. Э, айтгандек... Хайр, хайр, қадрли Виктор... Сиз менга жуда ҳам ёқиб қолдингиз-да.

Виктор. Ҳайр... Мен ҳам сизни жуда яхши кўриб қолганман *(Кружкова блан Кривошеин кетди.)* Сиз ҳам менга... Хў, ўша технологиянг бошингни есин! *(Ўз хонасига кириб кетди ва дарров кепкасини кўтариб қайтиб чиқди.)* Йўқ, Виктор Фёдорович, сабр қилгин, чида. Тишингни-тишингга қўймасанг ҳолинг хароб... Диплом-чи? Сатқайи саримга! Қочиб кетмайди. Ҳозир нима қилиш керак? Сухумига жўнаш керак! Қора денгизга қочиш керак! *(Эшикни тарақлатиб беркитиб чиқиб кетди.)*

Саҳна бироз бўш қолди. Эшик очилди ва Зайцев олиб келган портфельни кўтариб Потапов кириб келади. У пиджак кийган; галстуксиз, кўйлагининг ёқаси очик. Секин уйни айлавиб чиқади, балконга назар ташлайли, иккала кўшни хонага ҳам бош суқиб кўради, кейин у хоналардан бирига кириб кетиб, бироздан кейин қўлила папка, икки кўк кўйлак, пайпоқ ва бошқа майда чуйдалар блан қайтиб чиқади. Нарсаларнинг ҳаммасини стол устида турган портфелининг олдига қўяди.

Потапов. Зажигалкани қаёққа қўйган эдим? Ўнг томондаги кутида эди-ку! *(Чиқиб кетади ва яна қайтади, буфетнинг кўтиларини очиб қарайди.)* Йўқ... Қаерга кетди экан? *(Буфетнинг устки хонасини очади.)* Қуп-қуруқ. Бир бурда нон ҳам йўға... Тўхта, тўхта... *(Графинни олди, ундаги арақни кўзи блан чамалаб кўрди.)* Бир қултим чиқадиганга ўхшаб қолди. *(Рюмкага қуяди. ичади, яна закуска ахтаради. Бир ўрам кофега кўзи тушади.)* „Соғлиқнинг тарави“ деган кофе дуруст закуска. *(Яна ярим рюмка қуяди-да, графинни ачиниб-ачиниб жойигга қўяди. Эшикка орқасини ўгириб турганича у рюмкани ҳам бўшата бошлайди. Шу онда нон кўтариб Гринёва бешовқун кириб келади.)*

Гринёва. Кимнинг соғлигига кўтараяпсиз, Алексей Кирьянич? *(Потапов қайрилиб қарайди ва шошиб қолганидан рюмкани тушириб юборади. Рюмкани ердан олмоқчи бўлганида Гринёва уни тутиб қолади.)* Ўзим оламан... *(Рюмкани олади.)* Ўтир, ҳозир овқат келтираман. *(Буфетни кўрсатиб.)* Буфетда ҳамма нарсанинг суви қочиб, қотиб қолаяпти. Овқат совуқ-хонада... Портфелингни кабинетга олиб кириб қўй. *(Портфельни Потаповга узатди.)* Обормайсанми? Кабинетингга олиб кир...

Потапов. Мен овқат қилмоқчи эмасман.

Гринёва. Овқат қилдим дегин? Кўйлақларни нега олдинг? Эрталаб киярсан...

Потапов. Мен бу ерда ётмайман!

Гринёва. Шунақа дегин... Яхши қиласан... Ўзинг келганинг яхши бўлибди... Зайцевни юборишинг нимаси? Ёд одамнинг кўнглига нималар келмайди. Айтгандек, икки ҳафтадан бери қаерда ётиб юрибсан?

Потапов. Заводда. Зажигалкам қани?

Гринёва. Ёзув столининг ўнг қутисида, деган экансан-ку.

Потапов. У ерда йўқ!

Гринёва. Чап томонни қара...

Потапов. Қарадим... У ерда ҳам йўқ. Зажигалкамга жуда ўрганиб қолган эканман.

Гринёва. Зажигалкага ўрганиб қолган экансанми? Мен эса кейинги ўн икки йил ичида сенга ўрганиб қолибман. Сенинг ўйингга бундай гаплар келмаган бўлса керак?

Потапов. Менинг фикри-хаёлим иш блан банд.

Гринёва. Мен бўлсам доимо сени ўйлайман.

Потапов. Ўйлаб-ўйлаб етган жойинг нима бўлди?

Гринёва. Етган жойим? Сен ўз ўйингга қайтасан, ё бўлмаса югурдақларингни орага солмай, бори-ўғингни олиб кетасану, қайтиб келмайсан.

Потапов. Гапинг жиддийми?

Гринёва. Жуда жиддий. Айтгандек, ажрашаман десанг ишинг осон.

Потапов. Я'ни?

Гринёва. Сен блан биз Загсдан ўтган эмасмиз. Фамилияларимиз ҳам Потапов—Гринёва. Осон... Газетада э'лон беришинг ҳам ҳожати йўқ. Пул ҳам вақт ҳам кетмайди. Шундай эмасми?

Потапов. Шундайми?.. Хуллас, нима демоқчисан?

Гринёва. Шуни ҳам тушинмайсанми? Ё биргалашиб овқат қиламиз... ё ҳозир кетасан.

Потапов. Овқатни нега ўртага суқасан? Мен энди бу уйда тураолмайман!

Гринёва. Сабаб?

Потапов. Чунки... Чунки...

Гринёва. Чунки сенинг хотининг райком бюросида сенинг хатоларингни танқид қилди? (*Овозини пасайтириб.*) „Хотининг“ деганимга аччиғинг келмасин, мен у вақтда сенинг хотининг эдим. (*Аввалги оҳангда.*) Шундайми?

Потапов. Нима деб ўйласанг, ўйлайбер... Лекин мен шу кунларда икки заказни бирданига бажариш блан овораман.

Гринёва. Келмаганингга сабаб фақат шуми?

Потапов. Ростини айтсам, ўртоқ Гринёва, очиқ гаплашишни хоҳлайсанми?

Гринёва. Албатта.

Потапов. Хўд, бўлмаса... Гапинг тўғри: сенинг бюродаги қилиғинг менга ёқмади. Сен менга ҳурматсизлик қилдинг! Мен энди сен блан бир қозондан ош ичаолмайман. Сен менинг иззати-нафсимни поймол қилдинг!

Гринёва. Қандай иззати нафсингни?

Потапов. Эркаклик иззати-нафсимни!

Гринёва. Тавба, эркаклик иззати-нафси эмиш! Менингча, сен блан мен учун бундан кўра ортиқроқ иззати-нафс бор: коммунистлар иззати нафси совет ходимининг иззати-нафси. Сен райком бюросининг қарори блан министрнинг буйруғини бажараяпсан шекилли?

Потапов. Ҳа, бажараяпман!

Гринёва (*сабр блан, босиқ*). Менингча, мен айтган гап блан у қарорлар орасида фарқ йўқ...

Потапов. Барибир, сенинг ўшандай сўйлашга ҳақинг йўқ! Сен менинг хотияним эканингни унутиб қўйдинг!

Гринёва. Мен сенинг хотининг бўлишдан ташқари, яна партия а'зоси ҳамман! Бу масалани қандай ҳал этиш керак?

Потапов. Мен ҳал этиб қўйганман!

Гринёва. Тўғри ҳал этмабсан, партия а'зосига номуносиб йўл блан ҳал этибсан.

Потапов. Қўлимдан келгани шу! Рози бўлмасанг, Полозовага устимдан ариза бер. Полозовага гапинг ма'қул тушади, ёрдам ҳам беради. Фақат шуни билиб қўй: энди сен блан бирга туролмайман, юзингни ҳам кўргим келмайди! Истамайман! Овқат қилар эмишмиз! Энди ҳар куни уйга келиб, сен блан гаплашиб ўтиришим керак экан-да? „Нима янги гаплар бор? Палвон кино комедияси сенга ёқдими?“ деб ўтирар эканман-да? Раҳмат, барака топ! Кино комедиямни чиқариб қўйдинг!

Гринёва. Сен бўлсанг у комедияни дарров фожиага айлантириб юбараяпсан.

Потапов. Шундай дегяв! Сенингча нима—ўн икки йил бирга юриб, бирга турсак, бир-биримизга кадрли бўлиб қолдик деб қувонсангу, суянган хотининг шундай ярамаслик қилса — чидаб туриш мумкинми?

Гринёва. Ярамаслик дейсанми? Сен буни ярамаслик деб биласанми? Барака топ.

Потапов. Хўш, ярамаслик десам нима бўпти?

Гринёва. Ишларинг чатоқ, Алексей! Сен хато қилдинг. Мен сенинг фикрингга қўшялмадим. Фикрингга қарши чиқдим. Лекин бу сен блан менинг шахсий масалам эмас-ку? Тушинсанг: бу кўпчиликнинг масаласи. Жамоат масаласи. Сен бу масалани майда иш деб, майиший иш блан жамоат ишини бир-биридан фарқ қилмай қолибсан, Алексей. Сабр қил! Навбатим келганда мен ҳам гапимни гапириб олай, билиб қўй: мен сени яхши кўраман. Шунинг учун ҳам бу аҳволингни кўриб ҳаммадан кўпроқ мен өзлдим. Сен агар мени нима десанг шу гапингдан чиқмайдиган хотин деб ўйлаган бўлсанг — катта хато қилибсан. Сен ўзинг „Принципи бўл. Бошингга қилич келса ҳам тўғри йўлдан қайтма“ деб ўргатгансан. Ўзинг ўргатганингча иш қилсам нега энди койийсан? Ёки, сенингча, сўз бошқа-ю, амал бошқами? Бировга насихат эту, ўзинг аксини қил—шундайми? Йўқ, бу яхши эмас Алексей, сен агар шуни тушинмасанг, айб менда эмас, ўзингда. Мен буни сендан аввалроқ тушинган бўлсам, мендан ўпка қилма.

Ўзингдан ўпка қил, чунки айб ўзингда. Фикрим шу, Алексей. Яна ихтиёр ўзингда. Мен орқангдан эргашиб борадиган мўмин кўзичоғинг булаолмайман. Мен сенинг яхши сўзларинг, чиройлик кўзларинг, савлатинг учунгина хотин бўлиб юрганим йўқ. Хатонгни тушинсанг, — қақришингни кутмасдан ўзим қучоғингга отиламан, Алексей. Тушинишни истасанг, сен мени эмас, мен сени ташлаб кетаман. Гап шу, энди кетсанг-кетабер.

Потапов. Ҳайдаб чиқараётганингми бу?

Гринёва. Йўқ, лекин йўлингни тўсмоқчи ҳам эмасман!.

Потапов. Хўп, хайр бўлмаса, Ирина...

Гринёва. Хайр, Алексей! *(Потапов ёқа тугмаларини солади ва Гринёвага қарамай чиқиб кетади. Гринёва индамай орқасидан қараб қолади. Қолган портфелига кўзи тушди, қўлига олди, Потапов орқасидан югурди. Остонадан туриб қичқирди.)* Алексей, кўйлак қолибди, кўйлак...

Жавоб бўлмади. Гринёва остонада жиндак тургандан кейин балконга ўтади ва панжара устидан эгилиб пастга қарайди... Лекин кўча қоронғи ва жим эди. Гринёва уйга қайтди, портфельдан кўйлакларни чиқарди ва хотинларга хос меҳр билан кўйлакни силай бошлади...

Парда

ЕТТИНЧИ КЎРИНИШ

Кривошеиннинг уйи. Бизга таниш кабинет. Лекин ҳозир кабинетнинг ўргасига катта стол қўйилиб, оқ дастурхон ёзилган, устида идиш-товоқ, вино шишалар, гулдонлар. Яхшироқ қаралса, Кривошеиннинг уйида каттагина узарниш бўлгани кўринади. Уй аввалгидан ёқимлироқ бўлиб қолган. Ёзув столи устида гуллар, лекин кефир идишида эмас, вазада. Ёзув столи ўртасида — катта фотография—Кружованинг сурати. Китоб такчаларига аввал балконнинг кенг эшигига осилган пардалардан парда ёйилган. Балкон ойналаридан энди кузги Москванинг кечки маязаралари ва ёрқин Кремль юлзузи кўриниб турибди. Жимжит. Саҳнада—олдига ошхўрак тутган Гринёва ёлғиз ўзи турибди. У столдаги нози неъматларга ҳавас билан тикила-тикила дастурхон тузатмоқда. Кўнгирак чалинади. Гринёва чиқади ва бир нафасдан кейин Зайцевни эргаштириб киради. Зайцевнинг кўлида катта бир даста гул. Гринёва унга этибор бермай, дастурхон тузатишда давом этади.

Зайцев. Салом, ўртоқ Гринёва!

Гринёва. Нима?

Зайцев. Салом деяпман...

Гринёва. Ҳа-а, яхши... *(Жим қолади.)*

Зайцев. Уй эгалари қани?

Гринёва. Келганлари йўқ ҳали.

Зайцев. Гулни қаерга қўйсам бўлар экан?

Гринёва. Ошхонада сопол тувак бор.

Зайцев. Ўзим олиб чиқайми?

Гринёва. Бўлмаса ким олиб чиқиши керак?

Зайцев. Ўзим, ўзим олиб чиқишим керак. *(Гринёва ошхонага кириб кетаётган Зайцевга энди назар ташлайди ва кулиб кўяди. Зайцев гулни тувакка солиб олиб чиқади.)* Буни энди нима қиламан?

Гринёва. Столга қўйинг.

Зайцев. Столга қўйсам, ким олиб келганини қаердан бляшадя?

Гринёва. Бўлмаса ушлаб тураберинг.

Зайцев. Мен ҳайкалмидим, қаққайиб турабергани! (Тувакни столга қўйди.) Ёрдамим керакми?

Гринёва. Керак. Шишаларни очадиган штопорингиз борми?

Зайцев. Ҳарбир ҳақиқий хўжалик ходими ёнида албатта штапор олиб юради. (Штапорни беради.) Марҳамат.

Гринёва. Ўзингиз очинг.

Зайцев. Буни ҳам ўзим очайми? (Шижани очади.) Қачондан бери ҳаммага иш буюрадиган бўлиб олгансиз?

Гринёва. Ёшлигимдан.

Зайцев. Лекин мен сизнинг профсоюзингизда эмасман. (Рюмкани тўлдириб ичади ва закускадан олади.) Чанқаб қолибман, қаранг.

Гринёва. Бу қилиғингиз хунук, Зайцев.

Зайцев. Зарари йўқ. Сизнинг қилиғингизни хунук деса бўлади: мени уйингиздан қувиб чиқардингиз-а!

Гринёва. Қилиғингизга яраша қилиқ қилдим.

Зайцев. Аммо мен сиздан хафа бўлганим йўқ... Аксинча, сизга ихлосим ортиб кетди.

Гринёва. Сизнинг ихлосингизни ортдириш учун шундай иш қилиш керак!

Зайцев. Лекин бундан ортиғи — ортиқ. Қаттиқ қўллик хотини кишига ярашмайди... ва умуман хатони бўйинга олабилиш керак. Мен бўйинимга олдим. Кривошеин бўйинга олди, келиб узур сўради, узурини қабул қилишди, натижаси — (Столдаги нарсаларни кўрсатиб.) мана, кўриб турибсиз.

Гринёва. Мендан ҳечким узур сўрагани йўқ.

Зайцев. Сиз ўзингиз узур сўранг... Директорнинг аҳволига қарасам, йиғлагим келиб кетади.

Гринёва (қизиқиб). Диққат бўлаяптими?

Зайцев. Бўлмасамчи! Бўйдоқлик куриб кетсин. Бугун кўйлак кир, эртага пайпоқ йиртиқ...

Гринёва. Фақат шунга диққатми?

Зайцев. Диққат бўладиган бошқа жиҳатлари ҳам кўп... Лекин дами ичида.

Гринёва. Ўлгудек лақмасиз-да, Зайцев...

Зайцев. Мени Сергей Сергеич деяверинг. Ҳатто Серёжа десангиз ҳам қаршилигим йўқ...

Гринёва. Нега энди?

Зайцев. Ҳақингиз бор. Сиз менга кўнглингизни яқин тута сиз, бўлмаса ўша куни портфель блан елкамга тушираётганингиз... Яқин кўрганнингиздан қиласиз-да.

Гринёва. Лекин ўзим афсус қилиб қолдим.

Зайцев. Нимага?

Гринёва. Портфельнинг ичида қаттиқроқ нарса йўқлиги.

Зайцев. Раҳимдядлигингизга қойилман-да, Ирина Фёдоровна. *(Яна рюмкани тўлдириб ичади, закускадан олади.)* Жуда чанқаб кетаяпман.

Гринёва. Яхши эмас, Зайцев.

Зайцев. Сергей Сергееч, денг.

Гринёва *(кулиб)*. Серёжа!

Кривошеин блан Кружкова киради. Кривошеиннинг қўлида катта абажур.

Кружкова *(Гринёванинг олдига шошиб бориб)*. Ирина Фёдоровна, жуда уят бўлибди-ку! Уй эгалари ўйнаб юришибди-ю, меҳмонлар бўлса хизматда.

Гринёва. Айби йўқ, Аня!

Кривошеин. Абажур оламиз деб тутилиб қолдик.. Учакишгандек абажурнинг хилини шундай кўлайтириб қўйишибдики, биттасини таълагуниimizча жонимиз бўғзимизга келди... *(Зайцевдан жиддий оҳангда сўрайди.)* Дурустми?

Зайцев. Қиёмат абажур...

Кривошеин. Жойига осиб қўйилса, уйнинг ҳуснига ҳусн қўшилар эди.

Кружкова. Майли, осинг.. Ошхонада бизга иш ошиб-тошиб ётибди. Хўпми?

Зайцев. Сиз ос депсизу, биз йўқ депмизми! Ҳозир осамиз-да.

Гринёва. Жуда ҳам лақмасиз-да... Серёжа. *(Кружкова блан бирга чиқиб кетади.)*

Зайцев. Бир рюмкадан отиб юборайлик. Жуда чанқаб кетяпман... Эрталабдан бери оғзимга бир томчи сув ҳам олганим йўқ.

Кривошеин. Хўп. *(Шишани олиб, винонинг камайиб қолганига назар солади.)* Фиррамликларини қара-я! Тўлдириб қўймабдими?

Зайцев. Тўкилиб кетган бўлса ҳам эҳтимол. *(Кривошеин қуяди, уруштирадилар.)* Қаллиғинг учун. Ишқилиб, уйни қўлдан кетгизмадинг-а? *(Ичадилар.)* Энди осайлик. *(Столга стул қўйиб, устига чиқади.)*

Кривошеин. Йиқиласая...

Зайцев. Стулни маҳкам ушла. Бугун осмонга чиққим келиб турибди. *(Стулга чиқади.)* У-ў! Мана бу баландликдан қарасанг, уйингга бахт қуши келиб қўнган. Олтин қафасга ухшайди. Хурсандмисан?

Кривошеин. Бўлмасам-чи! *(Абажурни узатади.)* Ушла!

Зайцев. Хўп.. *(Абажурни жойлаштира бошлайди, тўхтайдди, қайрилиб Кривошеинга қарайди.)* Айтгандек, бу ерга Гринёва ҳам келади деганим ҳамонан Потапов айниди-қолди, бормапман деб туриб олди.

Кривошеин. Гринёванинг келишини нега айтдинг, нодон? *(Зайцев турган столга муштлайди, Зайцев йиқилиб тушаёзади.)*

Зайцев. Вой, секин!

Кривошеин. Ҳа тилинг кесилгур!

Зайцев. Бўлдими?

Кривошеин. Бўлди, та'бимни тирриқ қилдинг!

Зайцев. Тамом! Маҳкам тут! (*Пастга тушиб.*) Нега хафа бўласан? Келмаса-келмабди-да. Нима иложимиз бор?

Кривошеин. Шунга ҳам ақлинг етмаганига ҳайронман. Мен бугун хурсандман, бахтлиман! Мен бахтиёр бўлган кунларимда дўстларим ғам-ғуссада юрса, менга татимайди деяшман, татимайди, хуй, ҳафтафаҳм!

Кружкова киради.

Кружкова. Боплабсизлар-ку! (*Чироқни ёқади.*) Меҳмонлар ҳам ҳозир келиб қолишади.

Кривошеин. Ба'зилари келмас экан.

Кружкова. Ким келмас экан?

Кривошеин. Потапов. Гринёвани бу ерда бўлишини Зайцев айтиб қўйибди.

Кружкова. Нега бундай қилдингиз?

Зайцев. Хатомни буйнимга оламан... Яхши қилмабман... Тўхтаб туринг, ўзим бориб олиб келаман. (*Столдан пастга тушади.*) Гринёва келмас экан, дейман.

Кривошеин (*қўл силтаб*). Энди фойдаси йўқ. (*Товақчалар кўтариб Гринёва киради. Ҳамма жим.*)

Гринёва. Абажурни боплабсизлар-ку!

Зайцев. Абажурни болайман деб ўзим бопланаёздим. (*Кривошеинга.*) Бир чекиб юборамизми?

Кружкова. Ошхонага қиринглар, бу ерни тутин қилманглар.

Кривошеин. Юр, Зайцев... Мана, ҳалитдан буйруқбозлик бошланди.

Зайцев. Бу депутат ҳали кўргилигингни кўрсатади.

Кривошеин блав Зайцев чиқади.

Кружкова (*уларни кўзи блан кузатиб*). Ирина Фёдоровна, ҳали ҳам кўзларимга ишонмайман, тушимми ўнгимми?

Гринёва. Унгинг, албатта. Шундай бўлиши керак эди. Муроди-мақсадингга етганингдан хурсандман. Айтгандек, Потапов келмайдими?

Кружкова. Келмайди.

Гринёва. Чақириб эдингларми?

Кружкова. Чақириб эдик...

Гринёва. Унамайдими?

Кружкова. Йўқ... Аллақандай мажлиси бор эмиш...

Гринёва. Одамнинг келгуси келмаган маҳалда доим бирор мажлис чиқиб қолади... Ҳа, айтгандек, эсимдан ҳам чиқиб қолибди... Бугун Виктор келади. (*Соатга қарайди.*) Бу ерга келса хафа бўлмайсанми? Шу ерга кел деб хат қолдириб келган эдим.

Кружкова. Жуда соз бўпти... (*Қўнғироқ овози.*) Келишди.

Кетади. Полозова ва Северова блан бирга қайтади.

Полозова. Ў-ў, зиёфат жуда зўр-ку... Ольга Ивановна, булар ҳаммаси келин блан куёвнинг ғайрати натижасида. Хўш, Аня, хурсандмисан?

Кружкова. Хурсандман.

Полозова. Табриклайман... Афсуски, чакан куйлакка материал битмай қолди-да.

Северова. Яқинда битади. Табриклайман, Аня.

Кружкова. Раҳмат, Ольга Ивановна.

Полозова (*столни ва уйни курсатиб*). Уй-рўзғор ишларига ҳам чакки эмас экансиз.

Гринёва. Бу ишларнинг ҳаммаси сизнинг раҳбарлигингиз остида бўлаяпти, Нина Ивановна.

Полозова. Демак, раҳбарлигимиз ҳам унча чакки эмас экан-да? (*Утирди.*) Нима бало, Аня, бугун фақат хотин-қизлар йиғилишими?

Кружкова. Йўқ, Зайцев ҳам шу ерда...

Полозова. Дарров-а?

Кружкова. Яна келишади... Фёдор Степанич...

Полозова. Келса жуда соз бўлар эди-да! Ольга, Потаповнинг қандай сур'ат блан ишлаётганига назар солдингми?

Северова. Станок битсин, — биз ҳам Потаповдан орқада қолмаймиз!

Полозова. Станок уники-ю, сур'ат бизники бўлади дегин?

Северова. Бўлмасамчи! (*Куладилар.*)

Қўнғироқ овози. Кружкова чиқиб, Гринёв блан киради.

Полозова (*ўрнидан туриб, Гринёвнинг қаршисига боради*). Салом, Фёдор Степанич, раҳмат сизга.

Гринёв. Раҳматни райкомга айтишимиз керак. Райком ердам бермаганда...

Полозова. Ҳа, майли, тортишиб ўтиришмайлик. Қани, Фёдор Степанич, энди нима ишлар қилмоқчисиз?

Гринёв. Ишдан кўпи йўқ. Ниятларимиз катта.

Полозова. Масалан?

Гринёв. Горбенко қайтиб келсин, биз учаламиз...

Полозова. „Учаламиз“ дейсизми?

Гринёв. Ҳа, Игнат Степанич Кривошеин блан учаламиз... (*Қўнғироқ овози.*)

Гринёва. Мен очақолай. (*Чиқади ва дарров қайтади.*) Ота, Виктор келди.

Гринёв. Қаердан келди?

Гринёва. Сенга айтиш эсимдан чиққан экан. Йўлга чиққанлиги тўғрисида телеграмма олган эдим.

Гринёв. Жуда пайтини топиб келибди-да!

Қўлида бир даста гул блан Виктор киради.

Виктор. Салом, ўртоқлар. (*Гулни Кружковага тикдим этади.*) Табриклайман, Анна Сергеевна. (*Қўлини сиқади.*)

Гринёв (*Кружковага*). Ишни бошласак ҳам бўлар дейман, Анна Сергеевна.

Кружкова. Албатта.

Чикади ва Кривошеени блан Зайцевни стаклаб киреди.

Зайцев (*Полозовага*). Салом Нина Ивановна!
Полозова. Салом ўртоқ Зайцев. (*Гринёвга.*) Бу киши энди сизга халақит бераётгани йўқми?

Зайцев. Менда бундақа одат йўқ...

Полозова. Демак, одатларингизни ўзгартирибсиз-да?

Зайцев. Ўзгартириш тўғрисида сиз томондан кўрсатма берилди-ку.

Полозова. Кўрсатма бўлмаса, сизнинг ҳолингиз хароб!..

Северова. Бўлмасачи! Шундайми, Сергей Сергеевич?

Зайцев. Ольга Ивановна, сиз бизнинг камчиликларимизни ошириб юбораяпсиз.

Северова. Камайтирсам қани энди, бўлмаяпти.

Зайцев. Бўлиб қолар. (*Кривошеинга.*) Игнат, бошлайлик...
Томоқлар тақиллаб кетди...

Кружкова. Ўртоқлар, ўтиришларингизни илтимос қиламиз.

Гринёва. Гап деган бундоқ бўлса!

Кружкова. Фёдор Степанич, бу ёққа ўтинг, сиз раиссиз.

Кривошеин. Нина Ивановна, Ольга Ивановна...

Кружкова. Ирина Фёдоровна, Виктор...

Гринёва (*унинг ёнида бир стул бўш қолади*). Вой, мен йигитсиз қолибман-да?

Зайцев. Сизнинг ёнингизда мен ўтирибман-ку.

Гринёва. Сиз бир ёғимда ўтирибсиз.

Северова. Ўртоқ Зайцевнинг иши доим бирёқлама.

Зайцев. Мен уёғингизга ҳам ўтиб ўтиришим мумкин... Ҳам уёқда, ҳам буёқда... (*Ҳамма ўтиради.*) Қадаҳларни тўлдиришлар. Хўш. Рухсатингиз блан куёв ва келин шарафига, бир оғиз сўз айтсам. Ўртоқларнинг фазиялатлари ҳаммангизга ма'лум. Камчиликлари масаласига келсак... Камчиликлари... Ҳарким ўз камчилигини ўзи йўқ қилиши керак, шундай эмасми, Ольга Ивановна?

Северова. Лақмалик қилманг, Зайцев.

Зайцев. Йўқ, йўқ, бу лақмалик эмас... Ҳа, айтгандек, нима деяётган эдим?

Северова. Камчиликлари масаласи...

Зайцев. Бэлли... Камчиликларини ўртоқлар ўзлари тушинишиб олишар... хуллас, келин-куёвимизнинг бахти учун ичайлик! Бахтга эришув масаласида батафсил кўрсатмалар бера олар эдим-у, лекин, афсуски, бахт ҳар уйга ўз йўли блан киреди. Келин-куёвнинг бахти учун!

Ҳамма ўрнидан туради, қадаҳ уриштиради чапак чалади.

Гринёв. Горько!

Ҳамма. Горько!.. горько!..

Кружкова блан Кривошеени ўпишади. Қўнғироқ овози. Ҳечким эшитмайди.
Яна қўнғироқ.

Кривошеин. Ўзим очаман.

Кетди, эшик ярим очик қолди. Каттиқ ва узок кўнғироқ овози. Ҳамма жим.

Зайцев. Жуда ҳам баджаҳл меҳмон эканми? *(Остонада Потапов пайдо бўлади.)* Алексей Кирьянич! *(Олдига югуриб боради.)*

Потапов *(Зайцевни четга итариб)*. Тўхтаб тур, Зайцев... *(Гринёва ўрнидан туради.)* Кутмасанглар ҳам келдим. Мана, мен ўзимни сизларнинг ихтиёрингизга топширгани келдим. Яхши ёмон гапирган бўлсам — кечиринглар. Зайцев, бор, машинадан гулни олиб кел.

Зайцев. Ҳозир мен кўрсатма бераман. Виктор, малол бўлмаса, машинадан гулни олиб келсангиз.

Кривошеин *(кириб)*. Қани, Алексей Кирьянич, ўтиринг...

Потапов. Тўхтаб тур-э, куёв... Бир оғиз сўзим бор, айтиб олай, юрагимни бўшатиб олай. Кўнғилдаги бу гап блан индамай юзаберишнинг иложи йўқ экан, тос ёрилиб кетгудай бўлаяпман. Қўлимдан келганини, ҳаммасини қилдим, лекин кўнғил тинчигна йўқ, ором топгани йўқ. Ўйлаб қарасам—гуноҳкор эканман! Гена Ивановна, кўзларингга тикиламану, ўзимни гуноҳкор сезман. *(Гринёвга.)* Ота, узур сўрайман.

Гринёв. Қўйсангчи, э!

Потапов. Йўқ-йўқ... Гуноҳкорман... Ирина, Иринажон, сиздан узур сўрайман. *(Гринёвнинг олдига борди, елкасига қўлни қўйди.)* Кўраяпсанми, Ирина, ҳамманинг олдида узур сўрайман, эшитаяпсанми?

Гринёва. Эшитаяпман... Ол қўлингни!

Потапов. Хоҳласанг, олдингга тиз чўкиб товба қиламан.

Гринёва. Алёша...

Потапов. Тўхта, тўхта, халақит берма, Ирина... Кўнғилдаги ғашлик кетди! Қадрдон дўстларим, елкамдан босиб турган натта тоғни ағдартиб ташлагандек бўлдим... Қадрдонларим, юзим ёуғ бўлди. Ҳайрият! Ҳайрият!

Гринёв. Москвалилар характери мана мунақа бўлади!

Полозова. Бу гапингни ураллилар, украинлар, белоруслар, кубаньялар эшитиб қолса хафа бўлишади. Уларнинг характери ҳам мунақа эмасми? Бутун совет халқининг характери қанақа? Демак, москвалилар характери — совет характери экан, большевистик характер экан. Дўстларим, большевистик характер мун қадаҳ кўтарайлик!

Ҳамма қадаҳ кўтаради.

П а р д а

С. ҚОСИМОВ, С. АЗИМОВ

САИД АҲМАД

Ўзбек совет прозасининг ҳозирги кунда кен. китобхоналари орасида анчагина танилган, унинг ҳурматига сазовор бўлган вакилларида бири истеъодли ва умидли ёзувчи Саид Аҳмаддир.

Саид Аҳмад (Саид Аҳмад Хусанхўжаев) 1920 йилда Тошкент шаҳрида хизматчи оиласида туғулган. У 1929—1939 йиллар давомида ўрта мактаб ва тасвирий сан'ат билим юртида ўқиди. 1940 йилдан 1941 йилгача esa, Тошкент Давлат Педагогика институтининг тил ва адабиёт факультетида та'лим олди. У ўқучилик давридаёқ, адабиётга қаттиқ қизиқар эди. 1937 йилдан вақтинча матбуот саҳифасида унинг кичик-кичик ҳикоя ва мақолалари нусха босилди. Ёш адиб фақат кичик ҳикоя ва мақолалар билан чекланмай, матбуотимизда бевосита ишлашга 1938 йилдан „Муштум“ журнали ва сўнгра „Ёш Ленин“ газетаси редакциясида хизмат қилди. Бу муҳит унинг илҳом манбаи шиган самарали таъсир кўрсатди. Натижада, шу йилларнинг адабиёт соҳасидаги қўлини улароқ, 1940 йилда Саид Аҳмаднинг тўнғич асари бўлган „Тортиқ“ номли ҳикоялар тўплами нашр қилинди.¹

2 йилдан бошлаб, у Ўзбекистон Радио комитети сўнгра „Халқ оғзи“нинг муҳбири ва „Қизил Ўзбекистон“ газетасининг адабиёт бўлими бўлиб ишлади.

Унинг давр ичида ёзуви „Эр юрак“ (шоир Мирмуҳсин билан бирга) ва „Фарғона ҳикоялари“² номли тўпламларини ўқучиларга таниш этди.

Саид Аҳмад, асосан, прозаик, лекин баъзан у адабиётимизнинг жанрларида ҳам қалам кучини синаган. Жумладан, у 1940-41 йилда болалар учун эртақ мотивларида „Шерзод ва Гулшод“

¹ Саид Аҳмад Хусанхўжаев „Тортиқ“, ҳикоялар тўплами, Ўзбекистон нафис адабиёт давлат нашриёти, Тошкент, 1940.

² Саид Аҳмад, Мирмуҳсин „Эр юрак“, ЎзССР Давлат нашриёти, Тошкент, 1942.

³ Саид Аҳмад „Фарғона ҳикоялари“, „Қизил Ўзбекистон“ ва „Правда Востока“ биргаликда нашриёти, Тошкент, 1948.

Безосн. 5

14-5

8-9

ЛЕНИНА 96
ГОС. ПУБЛ. Б. МЕ УЗ, ССР
ИМ. МАНОИ
2 1.17 00 0

11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100